

VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ: TRC3 BÖLGESİ ANALİZİ

Doktora Tezi

Şahin AY

Eskişehir 2022

VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ: TRC3 BÖLGESİ ANALİZİ

Şahin AY

DOKTORA TEZİ

Maliye Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Canatay HACİKÖYLÜ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2022

ÖZET

VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ: TRC3 BÖLGESİ ANALİZİ

Şahin AY

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Doktora Programı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2022

Danışman: Doç. Dr. Canatay HACIKÖYLÜ

İnsanların eylemleri, bu eylemlerin ekonomik yansımaları ve bunun ahlak ile ilişkisi oldukça önemli bir husustur. Bireylerin vergi uyumları üzerinde önemli bir etkisi olan vergi ahlakı ile beraber, vergi ödeme konusunda motive edici ve motivasyon bozucu hususların neler olduğu çalışmanın ana iskeletini oluşturmaktadır. Vergi ödeme veya vergi ödemeyi istememe tavırları ve eylemlerinin sebeplerini belirleyen ekonomik ve sosyal pek çok faktör bulunmaktadır. Çalışmada; Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak'tan oluşan TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicilerinin neler olduğunu analiz edilmiştir.

Çalışmada vergi ahlakı ile ilgili TRC3 bölgesinde somut bilgilere ulaşılması hedeflenmiş ve nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile hem memleketi TRC3 bölgesi olan hem de bu bölgede yaşayan 32 gelir vergisi mükellefi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için Nvivo 8 paket programı kullanılmıştır. Analizin ardından veriler yorumlanmıştır. Kamu hizmetleri ve kamu idareleri, vergi cezaları ve denetim, vergi afları, vergi adaleti, mevcut ekonomik konjonktür, yolsuzluk algısı, kayıt dışına erişilebilirlik, ideoloji ve siyasi iktidarın kabulü ile aile ve sosyal çevrenin TRC3 bölgesinde vergi ahlakı üzerinde belirleyici olduğu belirlenmiş olmakla birlikte elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı önerilere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Ahlakı, TRC3 bölgesi, Nitel Araştırma Yöntemi

ABSTRACT
DETERMINANTS OF TAX MORALE: TRC3 REGION ANALYSIS

Şahin AY

Department of Public Finance

Programme in Public Finance

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, July 2022

Supervisor: Doç. Dr. Canatay HACIKÖYLÜ

The actions of people, the economic reflections of these actions and their relationship with morality are critical issues. Along with tax morale, which has an essential effect on individuals tax compliance, the main framework of the study is what motivating and demotivating situations are in paying taxes. Many economic and social factors determine the reasons for their attitudes and actions to pay or not to pay taxes. The study has analysed the determinants of tax morale in the TRC3 region, which consists of Mardin, Batman, Siirt and Şırnak.

The study aimed to reach factual information about tax morale in the TRC3 region, and a qualitative research method was used. With the semi-structured interview method, interviews were conducted with 32 income taxpayers from the TRC3 region and living in this region. Nvivo 8 package program was used for data analysis. After the analysis, the data were interpreted. Although public services and public administrations, tax penalties and auditing, tax amnesties, tax justice, current economic conjuncture, perception of corruption, accessibility to the informal economy, the acceptance of ideology and political power, and the family and social environment on tax morale in the TRC3 region have been explained, in line with the results obtained some recommendations are also included.

Keywords: Tax, Tax Morale, TRC3 region, Qualitative Research Method

TEŞEKKÜR

Tezimin bütün aŐamalarında sabırla bana destekte bulunan danıŐmanım Doç. Dr. Canatay HACIKÖYLÜ'ye candan teşekkür ederim. Yine tezime katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYEMEZ ve Prof. Dr. Abdurrahman İlhan ORAL'a teŐekkürü borç bilirim. Ayrıca tez yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Azmi TÜRKAN ve Dr. Öğr. Üyesi Sipan SOYSAL hocalarıma teŐekkr ederim. Eğitim hayatım boyunca sabırla yanımda duran ve beni sürekli motive eden eŐim Esra Nur AY'a da Őükranlarımı sunarım.

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with “scientific plagiarism detection program” used by Anadolu University, and that “it does not have any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

Şahin AY

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES	iv
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. VERGİ AHLAKI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ.....	4
1.1. Ahlak Kavramı ve Ahlak Kavramının Vergi ile Olan İlişkisi.....	4
1.2 Ahlak Kavramının Anlamı	4
1.3 Ahlakın Vergi ile Olan İlişkisi	5
1.4. Vergi Uyumu.....	8
1.5. Vergi Ahlakı Kavramı.....	8
1.5.1 Vergi ahlakı ile ilişkili olan vergi kavramları.....	10
1.5.1.1. Vergi kültürü.....	10
1.5.1.2. Verginin reddi.....	11
1.5.1.3. Vergi kapasitesi.....	12
1.5.1.4. Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma	12
1.5.1.5. Vergi tazyiki	13
1.5.2. Vergi ahlakı ile ilgili Dünya Değerler Anketi araştırmaları	13
1.6. Vergi Ahlakının Belirleyicileri	14
1.6.1. Vergi ahlakının sosyal belirleyicileri.....	15
1.6.1.1. Din olgusu.....	15
1.6.1.1.1. Osmanlı Devleti döneminde dini mali yükümlülükler ve vergi muafiyetleri	16
1.6.1.1.2. Vergi ahlakı ve din ilişkisi	18
1.6.1.2. Güven ve ulusal gurur.....	19
1.6.1.3. İdeoloji ve siyasi iktidarın kabulü.....	19
1.6.1.4. Demokrasi düzeyi.....	21
1.6.2 Vergi ahlakının ekonomik belirleyicileri.....	22

1.6.2.1. Gelir düzeyi.....	22
1.6.2.2. Kayıt dışı ekonomi ve erişilebilirlik.....	23
1.6.2.3. Kamu idareleri.....	24
1.6.2.4. Vergi Afları.....	25
1.6.2.5. Vergi denetimleri ve vergi cezaları.....	26
1.6.2.6. Vergi adaleti.....	26
1.6.2.7. Mevcut ekonomik konjonktür.....	27
1.6.2.8. Yolsuzluk algısı.....	28
1.6.2.9. Vergi oranları.....	29
1.6.3 Vergi ahlakının demografik belirleyicileri.....	30
1.6.3.1. Yaş.....	30
1.6.3.2. Eğitim düzeyi.....	31
1.6.3.3. Cinsiyet.....	32
1.6.3.4. Meslek.....	32
1.6.3.5. Medeni durum.....	33
2. BÖLÜM.....	35
TRC3 BÖLGESİ VE İLLER BAZINDA DEĞERLENDİRMELER.....	35
2.1. Mardin.....	35
2.1.1. Mardin ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka oranı.....	36
2.1.2. Mardin ili eğitim bilgileri.....	38
2.1.3. Mardin'in yaşam endeks değerleri.....	39
2.2. Batman.....	39
2.2.1. Batman ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka oranı.....	40
2.2.2. Batman ili ile ilgili eğitim bilgileri.....	42
2.2.3. Batman'in yaşam endeks değerleri.....	42
2.3 Siirt.....	43
2.3.1 Siirt ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka Oranı.....	44
2.3.2 Siirt ili eğitim bilgileri.....	46
2.3.3 Siirt'in yaşam endeks değerleri.....	46
2.4. Şırnak.....	47
2.4.1 Şırnak ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka oranı.....	48

2.4.2. Şırnak ili eğitim bilgileri	50
2.4.3 Şırnak'ın yaşam endeks değerleri.....	50
2.5. TRC3 Bölgesi ile ilgili diğer veriler.....	51
2.5.1. İşsizlik, işgücü verilerinde TRC3 Bölgesinin sıralaması	52
2.5.2. TRC3 Bölgesi kayıt dışılık verileri.....	52
2.5.3. Vergi mahkemeleri	56
2.5.4. TRC3 Bölgesi demokrasi algısı.....	57
2.5.5. TRC3 Bölgesi illerinin inanç yapıları.....	59
3. BÖLÜM.....	60
YÖNTEM	60
3.1. Araştırma Yöntemi.....	60
3.2. Araştırmanın Amacı	61
3.3. Araştırma Evren ve Örnekleme	61
3.4. Veri Oluşturma Aracı.....	65
3.5. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği.....	66
3.6 Araştırma Verilerinin Analizi	67
4. BÖLÜM.....	70
BULGULAR.....	70
4.1 Vergi Ahlakının Sosyal Belirleyicilerine İlişkin Bulgular.....	70
4.1.1. Din olgusu ile ilgili bulgular.....	71
4.1.1.1. <i>Gönüllü vergi ödeme ve inanca ilişkin bulgular.....</i>	72
4.1.1.2. <i>Cumhuriyet öncesi dönemde etnik ve dini ayrıcalıklara karşı mükellef tutumlarına ilişkin bulgular</i>	78
4.1.1.3. <i>Benzer inanç ve düşünce yapısına sahip bireylerin, gelir vergisi mükelleflerinin gönüllü vergi ödeme davranışları üzerindeki etkisine dair bulgular.....</i>	84
4.1.2. Mükelleflerin ideolojilerinin ve siyasi iktidara bakış açılarının vergi ahlakı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular	89
4.1.3. Aile ve sosyal çevrenin vergi ahlakı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular	93
4.1.3.1. <i>Mükelleflerin ailelerinde ve yakın çevrelerinde vergi kaçırma davranışında olanların sıklık durumu.....</i>	93
4.1.3.2 <i>Aile ve sosyal çevrede vergi kaçırma davranışının gönüllü vergi ödeme üzerindeki etkisi ile ilgili bulgular</i>	98
4.1.3.2.1. <i>Vergisini düzenli ödeyen mükelleflerin, çevrelerinde ve ailelerinde vergi kaçırıcılara tepkileri ve haklı görme tutumları ile ilgili bulgular.....</i>	99

4.1.3.2.2 Vergisini düzenli ödemeyenlerin çevresinde ve ailesinde vergi kaçırınlar kişilere yönelik tepkileri ile ilgili bulgular.....	101
4.1.3.3. Sosyal çevreden veya aileden bireylerin vergi kaçırıp yakalanmaması durumunun katılımcılar üzerindeki etkisi	104
4.2. Vergi Ahlakının Ekonomik Belirleyicilerine İlişkin Bulgular.....	107
4.2.1. Genel kamu hizmetleri ile vergi idarelerinin gelir vergisi mükelleflerinin vergi ahlâkı üzerine etkisine ilişkin bulgular.....	108
4.2.1.1. Ödenen vergilerin genel kamu hizmeti olarak dönüp dönmediği üzerine gelir vergisi mükelleflerinin görüşleri	108
4.2.1.2. Gelir İdaresi Başkanlığının hizmetleri ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı kurumsal internet sitelerinin vergi ahlakı ile ilişkisine dair bulgular.....	116
4.2.2. Vergi denetimleri ve vergi cezalarının vergi ahlakına etkisine dair bulgular	122
4.2.3. Mükelleflerin vergi aflarına bakış açıları	127
4.2.3.1. Daha önce vergi affından yararlananlar.....	127
4.2.3.2. Daha önce vergi affından yararlanmayanlar	130
4.2.4. Mükelleflerin vergilemede adalet algılarının vergi ahlakı üzerine etkisine ilişkin bulgular.....	134
4.2.5. Ekonomik konjonktürün vergi ahlakı üzerindeki etkisine dair bulgular	138
4.2.6. Mükelleflerin yolsuzluklara karşı tutumları ve vergi ahlakı etkisine dair ilgili bulgular.....	142
4.2.7. Kayıt dışına erişilebilirliğe dair bulgular.....	149
4.2.7.1. Kayıt dışı mallara erişim ve kullanımın vergi ahlakı ile ilişkisine dair bulgular.....	150
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	156
KAYNAKÇA.....	166
YAYIN ETİĞİ KURULU KARAR BELGESİ	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. 1. Osmanlı Devleti'nde vergi sınıflandırması.....	16
Tablo 1. 2. Dünya Değerler Anketi 7. Dalga verilerine göre seçilen bazı ülkelerinde yolsuzluk skorları.....	29
Tablo 2. 1. Mardin toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi.....	37
Tablo 2. 2. Mardin ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri	38
Tablo 2. 3. Mardin 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri.....	39
Tablo 2. 4. Batman ili toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi.....	41
Tablo 2. 5. Batman ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri.....	42
Tablo 2. 6. Batman 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri.....	43
Tablo 2. 7. Siirt ili toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi	45
Tablo 2. 8. Siirt ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri	46
Tablo 2. 9. Siirt 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri.....	47
Tablo 2. 10. Şırnak ili toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi.....	49
Tablo 2. 11. Şırnak ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri.....	50
Tablo 2. 12. Şırnak ili 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri.....	51
Tablo 2. 13. 2019 yılında en fazla kaçak sigara paketi ele geçirilen 20 il	53
Tablo 2. 14. 2019 yılında en fazla kaçak cep telefonu ele geçirilen 20 il.....	54
Tablo 2. 15. 2019 yılı illere göre kaçakçılık olayı sıralaması	55
Tablo 2. 16. 2019 yılı iller bazında özel kanunlar uyarınca açılan davalarda ilk sırayı alan suçlar.....	56
Tablo 2. 17. 2019 yılı vergi mahkemeleri dosya sayısı.....	56
Tablo 2. 18. Mardin ili seçimlere katılım oranları	57
Tablo 2. 19. Siirt ili seçimlere katılım oranları	57
Tablo 2. 20. Batman ili seçimlere katılım oranları.....	58
Tablo 2. 21. Şırnak ili seçimlere katılım oranları.....	58
Tablo 3. 1. Katılımcıların demografik özellikleri	62
Tablo 3. 2. İllere göre eğitim durumu	63
Tablo 3. 3. İllere göre cinsiyet dağılımı	64
Tablo 3. 4. İllere göre aylık gelir düzeyi.....	64
Tablo 3. 5. İllere göre medeni durum.....	64
Tablo 3. 6. Mesleki dağılım sayıları.....	65

Tablo 3. 7. Örnek Veri Analizi.....	69
--	-----------

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4. 1. Vergi Ahlakının Belirleyicileri Temasına İlişkin Bulgular.....	70
Şekil 4. 2. Sosyal Belirleyiciler Kategorisine İlişkin Bulgular.....	71
Şekil 4. 3. Ekonomik Belirleyiciler Kategorisine İlişkin Bulgular.....	108

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	:Adalet ve Kalkınma Partisi
AKT.	:Aktaran
BAĞ-KUR	: Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer bağımsız çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BDP	:Barış ve Demokrasi Partisi
BİM	:Birleşik Mağazalar Anonim Şirketi
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
CMK	:Ceza Muhakemesi Kanunu
GSS	:Genel Sağlık Sigortası
HDP	:Halkların Demokratik Partisi
HZ.	:Hazreti
KDV	:Katma Değer Vergisi
KPSS	:Kamu Personeli Seçme Sınavı
KVK	:KVK Teknoloji Ürünleri ve Ticaret A.Ş
KYK	:Kredi ve Yurtlar Kurumu
M.Ö.	:Milattan Önce
MTV	:Motorlu Taşıtlar Vergisi
OECD	:Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
ÖTV	:Özel Tüketim Vergisi
SBMM	:Serbest Muhasebeci Mali Müşavir
SGK	:Sosyal Güvenlik Kurumu
TL	:Türk Lirası
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	:Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
VD.	:Ve Diğerleri

GİRİŞ

Devletlerin kamu harcamalarını finanse etmek için kullandıkları en önemli gelir kaynağı vergilerdir. Vergi ödeme bilicinin oluştuğu ve bunun vatandaşlık görevi haline geldiği ülkelerin, ekonomik yaşamda, toplumsal yaşamda ve kültürel yaşamda avantaj elde ettikleri görülmektedir. Vergilerin düzenli bir biçimde ödenmediği ülkelerde ise ekonomik sorunlar temelli farklı problemler ortaya çıkmaktadır.

En genel ifade ile vergilerin zamanında ve düzenli ödenmesi anlamına gelen vergi ahlakı kavramı kamunun planlamalar doğrultusunda hareket edebilmesi konusunda önem arz etmektedir. Bireylerin herhangi bir davranışta bulunmaları veya kendilerine ait olan bir sorumluluğu niçin yerine getirdikleri kadar bunu yapmaktan niye imtina ettikleri de sorgulanması gereken önemli bir husustur. Çevrelerinde vergi ödeme veya ödememe davranışı içerisinde bulunan herhangi birinin varlığı bireylere olumlu veya olumsuz anlamda etki etmektedir. Bireyler arası etkileşim bir süre sonra toplumun bir kesimine sirayet etmekte ve bazı sonuçlar ile karşılaşmaktadır.

Ülkelerin vergi sistemlerinin, vergi politikalarının ve uygulamalarının mükellef davranışları üzerinde etkisi büyüktür. Herhangi bir mali veya sosyolojik olay incelendiği zaman; söz konusu yerin toplumsal ilişkileri, ekonomik kaynakları ve toplumsal tepkileri hep beraber göz önüne alınmalıdır. Vergi uyumu bireyin yaşadığı coğrafya, aile kavramının birey için önemi, bireylerin sosyal ilişkileri, inançları, ideolojileri bireyin şekillenmesi üzerinde etki göstermektedir. Sıradan bir toplumsal olaya bile verilen tepki kişiden kişiye, aileden aileye, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Belirli bir yaşa ulaşan kişinin toplumsal ve kültürel birikimi yaşından çok daha fazla binlerce yıllık bir zemin üzerine oturmakta ve kişi bu doğrular ve bu inançlar kapsamında davranışlarını şekillendirmektedir. Ekonomik yaşam konusunda da benzerlik söz konusudur. Sadece kişinin ekonomik şartları ve gelir düzeyi değil, yaşadığı toplumun dinamikleri de ekonomik faaliyetler konusunda bireyin düşüncelerinin şekillenmesine yol açmaktadır. Bununla beraber çeşitli uygulamalardan kaynaklı güven duygusu veya güven sorunu da aynı olaya karşı farklı tepkilerin verilmesini sağlamaktadır.

Bireylerin vatandaşlık görevi olarak vergilerini gönüllü ödemeleri pek çok faktör ile belirlenmektedir. Bu durum ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye kimi zamanda şehirden

şehire farklılık göstermektedir. Yapılan çalışmaların geneli mükellefleri farklı şekillerde sınıflandırarak sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Hem uluslararası literatürde hem de ulusal literatürde bu bağlamda çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmaların bir kısmı belirleyicileri bulmaya yönelik iken bir kısım çalışma ise herhangi bir gelir grubuna, sosyal statüye veya dini ve siyasi olguların analizi ile yapılmıştır.

Bu çalışmada TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicilerinin neler olduğu ve bu hususta yapılan uygulamaların etkinliği üzerine araştırmalar yapılmıştır. 1970'li yıllarda Avrupa'da kullanılmaya başlayan bölge sınıflandırılmasının Türkiye'ye uyarlanması sonucunda Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır. Çalışmaya konu olan TRC3 bölgesi bu sınıflandırmada yer alan bölgelerden biri olup Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinden meydana gelmektedir. TRC3 bölgesi ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı ve bu bölgede vergi tahakkuk/tahsilat oranlarının çok düşük oluşu bu bölgede çalışma yapılmasını amacını oluşturan temel faktörler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada yer alan eğitim seviyesinin düşük oluşu, içerisinde çalışma hayatı, gelir ve servet düzeyi ve alt yapı hizmetlerine erişim gibi çeşitli endekslerde bölge illerinin 81 il arasında son sıralarda yer alması bu konuda çalışma yapılması konusunda bir diğer referans noktası olmuştur. Bölgeler arası gelişmişlik konusunda oldukça dezavantajlı bir noktada yer alan bölgenin işsizlik verilerinin yüksek oluşu da bir diğer önemli konudur.

Farklı dinlerin ve etnik grupların varlığının ekonomik kavramlarla ilişkisi temelinde vergi ahlakı çözümlenmesi analiz edilmesi gereken bir husustur. Bununla ilgili bölgede seyit soyundan geldiğini ifade eden bireylerin varlığı, Osmanlı döneminde farklı vergi uygulamaları ile karşılaşan Müslüman olmayan toplulukların bölgede yaşıyor olması analizler konusunda bölgeyi cazip kılmaktadır. Bununla beraber Osmanlı Devleti döneminde seyit soyundan geldikleri için atalarının vergi ödemediklerini ifade eden bireylerin vergi ahlakı ile ilgili yaklaşımları değerli bulunmuştur. Farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bölgede farklı ideolojilerin ve yaşam biçimlerinin olduğu ve bunun etkileri de son derece önemlidir.

Çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk bölümü Vergi Ahlakı ile İlgili Kavramlar ve Vergi Ahlakının Belirleyicileri başlığını taşımaktadır. Burada ahlak kavramı üzerine farklı tespitler ele alınmış, ahlak felsefesinin diğer disiplinlerle bağlantısı temelinde vergi ahlakının ne olduğu açıklanacaktır. Yine bu

bölümde literatür çerçevesinde vergi ahlakının belirleyicileri sosyal belirleyiciler, ekonomik belirleyiciler ve demografik belirleyiciler olarak ele alınacaktır. Sosyal belirleyiciler başlığının altında; din olgusu, güven ve ulusal gurur, ideoloji ve siyasal iktidarın kabulü, demokrasi düzeyi gibi alt başlıklara yer verilecektir. Ekonomik belirleyiciler başlığının altında gelir düzeyi, kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışına erişilebilirlik, kamu idareleri, vergi afları, vergi cezaları ve denetimler, vergi adaleti, ekonomik konjonktür, yolsuzluk algısı ve vergi oranları alt başlıkları yer alacakken demografik belirleyiciler başlığının altında yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet, meslek ve medeni durum alt başlıkları yer alacaktır. Literatür doğrultusunda çalışmaya dâhil edilen belirleyiciler ifade edilirken hem uluslararası hem de ulusal literatürde yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlara yer verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü TRC3 Bölgesi ve İller Bazında Değerlendirmeler başlığını taşımaktadır. Bu bölümde bölge illeri olan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak ile ilgili sosyal, ekonomik ve toplumsal yapı ile ilgili bilgiler paylaşılarak bu hususta değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bölümde belirleyicilere referans olabilecek çeşitli istatistiki bilgiler de paylaşılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Yöntem başlığını taşımaktadır. Bu bölümde çalışmanın evreni, çalışmanın amacı, örneklemeler gibi konulara değinilecektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yapılırken yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma TRC3 bölgesinde yaşayan, tercihen memleketi bu şehirlerden biri olan gelir vergisi mükellefleri ile yapılmıştır. Araştırma yapılırken sadece şehir merkezinde yaşayan mükellefler ile görüşmektense farklı ilçelerde yaşayan gelir vergisi mükellefleri de dâhil edilerek çalışma genişletilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü ise Bulgular başlığını taşımaktadır. Katılımcıların genel görüşleri kapsamında yapılan analizin ardından vergi ahlakının belirleyicileri ile ilgili görüşlerin genel itibariyle sosyal ve ekonomik belirleyiciler olmak üzere iki tema altında toplandığı tespit edilmiştir. Bu hususta katılımcıların görüşleri doğrultusunda değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VERGİ AHLAKI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ

Ahlak kavramı göreceli bir kavram olduğundan dolayı vergi ahlakı kavramı üzerinde farklı görüşler mevcuttur. Ahlak kavramı insanların buldukları toplumda mevcut görevlerini daha iyi yapmaları ile geleneksel ve hukuki standartları benimsemesi için kullanılırken vergi ahlakı kavramı toplum tarafından genel olarak erdemli olarak kabul gören davranışların benimsenmesi biçiminde ifade edilmektedir (Tunçer, 2003).

1.1. Ahlak Kavramı ve Ahlak Kavramının Vergi ile Olan İlişkisi

Ahlak kavramı insanoğlunun yaşamını şekillendiren önemli bir unsurdur. İnsanların yaşantılarında ve davranışlarında etkisi bulunan ahlak kavramı toplumlar arasında farklılık gösterse de insanın özü gereği davranışların ahlaka uygun olup olmadığı hem birey tarafından hem de toplum tarafından sorgulanır. Ekonomi ile ilgili tutumların serbest piyasa ekonomisi ile beraber daha fazla sorgulandığı günümüzde, devletlerin en önemli gelir kalemi pozisyonunda olan vergilerin ödemesinde de ahlaki unsurlar oldukça önem kazanmıştır. Mükelleflerin gönüllü vergi ödeme davranışlarında onları nelerin etkilediği uzun zaman boyunca pek ilgi çekmemişken son yıllarda bu konu oldukça popüler hale gelmiştir.

1.2 Ahlak Kavramının Anlamı

Osmanlıca sözlükte huy, seviye, mizaç gibi anlamları olan huluk sözcüğünün çoğuluna ahlak denmektedir. Fiziki yapı için halk, manevi yapı için hulk kelimesi kullanılmaktadır. Bir bireyin iyi olması ya da kötü olmasını nitelendirmek için kullanılan davranışları, huyları ve vasıfları bu kapsamda değerlendirilir. Bu alanda faaliyet sürdüren bilim dalının adı da ahlaktır (Karagöz, 2010). Filozoflar arasında ahlakın kökenleri, erdemler, erdemsizlikler ve insanoğlunun doğasının özü konusunda tartışmalar hep var olmuştur. Filozoflar ahlaki öğütlerinde kendi perspektifleri konusunda hareket etmiştir. Fakat dünyada var olan ahlaki statü tanımı konusunda pek çok filozof fikir birliği içinde hareket etmiştir. Günümüzde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Farklı ekollerin ele aldıkları ahlak yaklaşımları veya mikro toplulukların fikirlerinde son derece farklı düşüncelere rastlanmaktadır (Heller, Feher, 1993). Aristo, ahlakı mantıktan, metafizikten ve matematikten ayırmıştır. Ahlakı bir felsefe alanı olarak nitelendiren ilk filozof

Aristo'dur. Aristo pratik felsefeyi üç aşamada sınıflandırmıştır. Bunlar ahlak, ekonomi ve politikadır. Aristo Eudemos Ahlakı, Büyük Ahlak ve Nikomakhos Ahlakı gibi eserler ortaya koymuştur. Diğer bir filozof Platon'un ise ahlaki düşünceleri içeren çok sayıda diyalogu mevcuttur. Sokrates'e bakıldığında eğitim kavramını ahlak temeli üzerine oturtulmuş bir öğrenme süreci olarak ifade etmektedir. Bundan dolayı ahlakın iyi ve kötü olma, mutluluk ve özgürlük olmak üzere üç temel sorunla felsefenin içerisinde yer alması gerektiğini ifade etmektedir (Pieper, 1997). Sokrates öğretisinde insanın temel amacı erdeme ulaşmaktır. Erdem ise ancak bilgelik ile mümkündür demiştir. Yine Eflatun ahlaki davranışların en temel amacının en yüksek iyi olduğunu söylemiştir. Perikles vatandaşların kendi özel işlerini yaptıklarında kamu işlerinden kendilerini ayrı tutmamalarını, toplumsal sorunlar ile ilgilenmenin ahlaki davranış olduğunu belirtmiştir. Bergson iki çeşit ahlak anlayışı ortaya koymaktadır. Bunlar kapalı ahlak ve açık ahlakır. Kapalı ahlakın bireylerin özgürlüklerini önemsemeyen zorlama ve tabular ile oluşan ahlak olduğunu, açık ahlakın ise değişiklikleri önemseyen, bireylerin özgürlüklerini ön planda tutan bir ahlak olarak ifade etmiştir (Yüceol, 2013).

Ahlak kavramı ile ilgili tartışmalar yüzyıllardır süregelmektedir. 18. yüzyıl faydacı filozoflarının benimsedikleri bir düşünce yapısı vardır. Bu düşünceye göre ahlaki sorumluluklarımız genel olarak eylemlerimizin sonuçlarına göre belirlenmektedir. Bir eylem bittikten sonra ortaya çıkan sonuçlar iyi ise eylem iyi olarak ifade edilmekte, aksi halde ise eylem kötü olarak değerlendirilmektedir. Bu teorinin avantajları arasında kolay olması ve herkes tarafından rahatlıkla gözlemlenebilir olması bulunmaktadır. Burada sezgilerden ve niyetlerden ziyade kolaylıkla gözlemlenip değerlendirilebilecek sonuçların var olması önem taşımaktadır (Bayram, 2013).

1.3 Ahlakın Vergi ile Olan İlişkisi

Klasik iktisadın kurucusu Adam Smith 1759 yılında yayınladığı Ahlaki Duygular Teorisi adlı eserinde empati yapan insan tipini dikkate almış ve bu doğrultuda analiz yapmıştır. 1776 yılında yayınladığı Milletlerin Zenginliği kitabında ise öncelikli olarak kendi çıkarlarını gören ve bu doğrultuda hareket eden "homo economicus" bireyi esas almıştır. Homo economicusun sahip olduğu ahlaki özellikler ile piyasadaki mal bolluğu ve toplumsal refahın artacağını öngörmekteydi. Bu ekonomik varlık; bencil ve açgözlü ahlak anlayışı ile birlikte kendini tam anlamıyla merkeze almaktadır. Hazcı ahlak

anlayışına göre ise haz ve zevk veren her şey insanlar için iyiyken aksi durum insanlar için kötüdür. Adam Smith'in homo economicusu insanları diğer canlılardan ayıran ahlak ile kültür alanlarından soyutlamıştır. Bu husus iktisat bilimini etkilemekle birlikte insan ve toplumu belirli bir sınır içerisine mahkum etmiştir (Bulut, 2015). Isaac Newton'dan çok fazla etkilenen Adam Smith, piyasa içerisinde bireylerin kendi çıkarları için çalışmasını Newton'un evren modeliyle sosyal sistem kapsamında bağdaştırmıştır. Yine "görünmez el" ile piyasanın kusursuz olacağını düşünmüştür. Smith'in ortaya attığı bireysel çıkar duygusu batı düşünce dünyasında çok fazla ilgi çekmiş yeni bir toplumsal düzenin oluşturulması için önemli yer tutmuştu (Hirschman, 2014). Isaac Newton'un evren modelinde yer çekimi ne kadar önemliyse Adam Smith'in iktisat düzeninde kişisel çıkar aynı derecede önemlidir (Çalcalı, 2013). Serbest piyasa ekonomisi ile birlikte kendi çıkarını maksimum tutmayı amaçlayan bireylerin ahlaki yapılarında bir takım olumsuzlukların olması olağandır. Ahlakın insan yaşamına bir bütün olarak etki ettiği ve bu yolda davranışların ve tutumların sergilendiği bilinmektedir. Aktan (2011), çalışmasında ahlakın dört temel boyutunun olduğunu ve bunların ekonomik ahlak, sosyal ahlak, ekolojik ahlak ve siyasal ahlak olduğunu ifade etmiştir. Ekonomik ahlakı açıklarken; üreticiler, tüketiciler ve devletin ekonomik eylem, karar ve tercihlerinde yapılması beklenen değerler olduğunu ifade etmiştir.

Kapitalizmin temel esası mülkiyet hakkı ve serbest girişimdir. Kapitalizm herkesin kazanacağı ve mutlu olabileceği bir sistem değil hem kazananların hem de kaybedenlerin bir arada olduğu bir sistemdir. Kapitalizmde serbest piyasa içerisinde fırsatları ve ihtiyaçları görebilen erdemli ve dürüst kişilerin kazanacağı, tembel olan, rasyonel davranmayan bireylerin ise kaybedeceği bir sistem olduğu varsayılmaktadır (Thompson, 1993). Sistemin içerisindeki bireylerin bir müddet sonra rasyonel davranmak adına attıkları adımlar sadece kendi çıkarlarını düşünen bencil bireylerin oluşumuna sebep olmaktadır. Kendi çıkarı için her yolu mubah gören bireyler, işin ahlaki kısmını yok saymaya başlamakta ve bu doğrultuda hareket etmektedirler. Bunun neticesinde ekonomik ahlakı yok sayan bireyler serbest piyasa içerisinde kanunsuzluklara başvurmakta fırsatları değerlendirebilmek adına ahlaki pek çok unsuru yok saymaktadırlar.

Verginin ahlak ile ilişkisi ekonomik ahlak içerisinde değerlendirilebilecek bir konudur. Tüm devletlerin çeşitli faaliyetleri yerine getirebilmeleri için gelire ihtiyaçları

vardır. II. Dünya Savaşı'nın ardından devletlerin ekonomiye müdahalelerinde artışlar yaşanmış, bununla beraber devletlerin harcamaları artmıştır. Akabinde bu harcamaların karşılanabilmesi için devletler daha fazla gelire ihtiyaç duymuştur. Devletlerin bünyesinde bulunan farklı kurumlar vasıtasıyla bu ihtiyaçların sağlanması için kaynaklar gereklidir. Bu kaynakların en önemlisi vergilerdir (Özbilen, 2010). Çok eski zamanlardan beri vergilemede hâsılatı, kapasiteyi ve mükelleflerin vergi gayretini arttırabilmek adına bazı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar yasal düzenlemeler ve hukuki cebir ile mükelleflerin zorlanması biçiminde olmuştur. Bunun karşısında vergi mükelleflerinin vergiye uyum sağlayabilmeleri için de düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, vergi kaçırancının açığa çıkarılması şeklinde vergiye karşı olumsuz davranış sergileyenlerin olumsuz davranışlarının kırılması amaçlanmıştır (Demir, 2008).

Vergi konusu ele alındığında, hangi davranışın ahlaka uygun olduğu, hangi davranışın ahlaka uygun olmadığı konusu oldukça karışıktır. Vergi ahlakının etkilendiği bileşenlerin yalnızca bireysel bir seçim olarak değerlendirilmesi oldukça zordur. Mükelleflerin vergiye verdikleri önem piyasanın şartlarından etkilenmektedir. Kamuoyu tarafından tasvip edilen davranışların mükelleflerin işlerini sürdürebilmeleri gibi tutum ve davranışlardan etkilenmektedir. Zaman içerisinde oluşan yeni kurallar vergi ahlakının doğuşu konusunda zemin hazırlamaktadır. Yaşantısı içerisinde yüksek bir ahlak düzeyinde davranış sergileyen bir mükellef vergi ahlakına sahip olmayabilir (Baloğlu, Baloğlu, 2010). Vergi ahlakında mükelleflerin davranışlarının aksine tutumları ölçülmektedir. Vergi kaçakçılığı veya kayıt dışılık bir sonuç değişken iken vergi ahlakı sonuç değişken değildir. Vergi ahlakı vergi ödeme konusunda bir ahlak temelli zorunluluk veya mükellefin vergisini ödeyerek topluma katkı sağlama inancı olarak ifade edilebilmektedir (Torgler, 2004).

Vergi ve ahlakın birbiriyle olan ilişkisi iki yönlü bir ilişkidir. Hem mükelleflerin vergilerini zamanında ve gönüllü bir şekilde ödemeleri hem de kanun yapıcıların mükelleflerden vergi istediklerinde bunu ahlaki bir standart içerisinde istemeleri biçimidir. Taraflardan biri ahlaki standartların dışında hareket ettiğinde öteki tarafın kararlarında ve eylemlerinde değişimler olmaktadır. Tüm bunlar vergi gelirlerinde değişimlerin olması, vergi direnci veya vergi tazyikine sebep olmaktadır.

1.4. Vergi Uyumu

Vergi uyumu İngilizcedeki “tax compliance” ya da “taxpayer compliance” kavramlarının karşılığıdır. Türkçede vergiye uygunluk, mükelleflerin uyumu, gönüllü uyum veya sadece vergi uyumu olarak benzer kavramlar ile ifade edilebilmektedir (Tunçer, 2005).

Vergi uyumu; mükelleflerin mevcut zaman diliminde yürürlükte olan birincil ve ikincil mevzuat ile yargı kararları doğrultusunda beyanname hazırlamak, gelirlerin ve giderlerin hesaplanması konusunda netlik olması, beyannamelerin akabinde ortaya çıkan vergilerin tam bir biçimde ve belirlenen zaman içerisinde ödenmesi şeklindedir (Roth, Scholz, Witte, 1989).

Devletler, mükelleflerin vergi baskısını hissetmelerini engellemek için farklı vergi alma yollarına başvurmaktadırlar. ÖTV ve KDV gibi vergilerde mal ve hizmetin satış fiyatına eklenen vergiler, yükümlüler üzerinde çok fazla baskı yaratmazken, gelir üzerinden alınan vergilerde bu baskı daha çok görülmektedir (Pehlivan, 2015). Mükelleflerin vergi uyumunu belirleyen faktörler incelendiğinde sadece vergi kaçırma konusundaki fırsatlar, vergi oranları, vergi denetimleri ve cezaları gibi faktörlerin yanında vergi ahlakı düzeyi de son derece önemli bir faktördür (Bilgin, 2011). Pek çok insan vergisini ödemektedir bu durum vergi uyumunun görünür bir eylem olduğunu göstermektedir. Vergiye uyum gösterme ve uyumsuzluk gösterme yalnızca fırsat, vergi oranı ya da yakalanma ihtimalinin bir fonksiyonu değildir. Bu konular ayrıca mükelleflerin vergi kaçırma istekliğinin de bir fonksiyonudur. Vergi ahlakının yüksek olması durumunda vergi uyumu da yüksek olmaktadır. Vergi uyumunun daha iyi anlaşılabilmesi adına vergi ahlakı kavramının analiz edilmesi oldukça önem taşımaktadır (Torgler, 2007).

1.5. Vergi Ahlakı Kavramı

Vergi sisteminde düzenlemeler yapılırken bunların sosyal ve psikolojik etkileri oldukça önemlidir. Bu hususlar önemsenmediği takdirde ekonominin ve toplumsal yapının zarar görme olasılığı vardır. Mükelleflerin kendi iradeleri ile kabul ettikleri bir vergi, adaletsiz olarak dağıtılsa veya birtakım keyfiyetlere yol açarsa o zaman vergiler otoritenin varlığını tehdit eder (Egeli, Karakoyun, 2019). Ülkelerin neredeyse tamamında vergi kaçaklığı önemli bir sorundur. Bazı mükellefler vergi kaçırıyorken diğer taraftan bazı mükelleflerin vergi kaçırma yollarını araştırmadıkları, fırsatları olmasına rağmen

vergi kaçırmadıkları ve vergilerini ödedikleri bilinmektedir. Vergi ahlakı denen kavram mükelleflerin niçin vergi kaçırdıklarını değil niçin vergi kaçırmadıklarını sorgulamaktadır (Bilgin, 2011).

“İnsanlar niçin vergi öder?” sorusuna vergi literatüründe son yıllarda oldukça ilgi vardır. Bu sorunun sebebi sadece yasal zorunluluk olarak ödendiği düşüncesinin mükellef davranışlarını açıklama konusunda yetersiz oluşudur. Vergi denetimleri mevcut zorlamayı sağlayacak düzeyde olmamasına rağmen pek çok insanın vergi borçlarını düzenli olarak ödediği görülmektedir. Mükelleflerin vergi borçlarını ödemelerini sağlayan farklı faktörlerin olduğu kabul görmüş bir yaklaşım biçimidir. Bazı mükelleflerin yakalanma riski olmamasına rağmen gönüllü olarak vergi borçlarını ödemeleri bir başka ifade ile vergiye gönüllü uyum göstermelerini açıklayan en önemli şey içsel motivasyon olarak ifade edilen vergi ahlakıdır (Tosuner, Demir, 2008). Bir toplumdaki vergi ödeme sürecinde yaşanan sorunların en önemli nedeni vergi ahlakı düzeyindeki yetersizliktir. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de vergi kaçakçılığının önlenmesi adına mükelleflere vergi ahlakının yerleştirilmesi önem teşkil etmektedir (Yücel, 2017). Toplumun vergi konusunda bilinçlendirilmesi vergi ahlakının belirlenmesinde önemlidir. Ayrıca mükelleflerin vergi ile ilgili görevlerini yerine getirmeleri konusunda gerekli uygulama şartlarının en iyi biçimde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu gereklilik olmasına rağmen mükelleflerde olumsuz davranışlar sergiliyorsa vergi konusunda eğitim, idari hizmetlerin iyileştirilmesi, kanunların sadeleştirilmesi ile ilgili adımlar atılmalıdır (Akdoğan, 2019).

Vergi mükelleflerinin vergi konusundaki davranışlarını incelen ilk bilim insanı Alman Günter Schmölders’tir. Schmölders’in dahil olduğu Köln Vergi Psikolojisi Okulu vergi ahlakı ile ilgili ilk çalışmaları 1960-1970 yılları arasında yapmıştır (Torgler, 2007).

Vergi ahlakı ile ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur. Schmölders (1976) “*vatandaşların bizzat vergileme ve vergileme ile kendilerine yüklenilen mükellefiyetler karşısında takındıkları genel tavır*” olarak ifade etmiştir. Song ve Yarborough (1978), “*vatandaşların mükellef olarak devletle ilişkilerini yürüttüğü, davranış normları*” şeklinde ifade ederken, Herekman (1991), “*mükelleflerin vergilerini tam bir biçimde ödemeleri*” olduğunu söylemiştir. Torgler (2003), “*vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon*” derken, Akdoğan (2019), “*mükelleflerin vergi yasalarından doğan yükümlülüklerini, gerçeğe uygun bir şekilde yerine getirme konusundaki davranışlarının*

düzeyi” biçiminde tanımlamıştır. Egeli ve Karakoyun (2019), ise “*en genel haliyle vergi ahlakı mükelleflerin vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takındığı tavır*” şeklinde tanımlamışlardır.

Vergi ahlakına göre mükellefler *sosyal mükellef*, içselleştiren mükellef, gönüllü mükellef ve vergi kaçakçısı olmak üzere kategorize edilmektedir. Sosyal mükellefler; içerisinde utanç ve yakalanma duygusunu barındıran vergi ödeme isteği diğer mükelleflerin tepkilerine göre şekillenen eşitsizlik algısı oluştuğunda ödememe isteği artan mükellef tipidir. *İçselleştiren* mükellef; zorlama olmaksızın vergilerini düzenli olarak ödeyen içsel motivasyonu yüksek olan ama devletin vergi yönetimi ile ilgili davranışlarından kolaylıkla etkilenebilen mükelleftir. *Gönüllü mükellef*; şartlar ne olursa olsun vergisini ödeyen mükellef türüdür. Vergi ahlakı en yüksek olan bu grup, vergi oranlarından ve denetimlerinden etkilenmemektedir. Dördüncü grup ise *vergi kaçakçısıdır*. Vergi ahlakı en düşük olan grup bu grup olmakla beraber içinde bulunulan hale göre vergi kaçırmanın yollarını aramaktadır (Torgler, 2003).

1.5.1 Vergi ahlakı ile ilişkili olan vergi kavramları

Mükelleflerin vergi ahlakını belirleyen bazı faktörler olduğu gibi, vergi ile ilgili bazı kavram ve uygulamalarında vergi ahlakını etkilediği bilinmektedir. Bu kavramların bilinmesinin vergi ahlakının daha iyi algılanabilmesi adına katkı sunacağı düşünülmektedir.

1.5.1.1. Vergi kültürü

Vergi kültürü, mükelleflerin vergi ödeme isteği olarak ifade edilmektedir. Devletler; kamu hizmetlerinin finansmanı konusunda elinde bulunan en önemli gelir kaynağı olan vergiler ile hareket kabiliyeti sağlamaktadır. Vergi gelirleri istenilen seviyede olmadığında kamu hizmetleri yetersiz kalmakta bunun neticesinde kamu harcamaları kısılmakta ve daha sonra bütçe açıkları ortaya çıkmaktadır (Abdiyeva, Pirimbaev, Özdil, 2011). Vergi sistemi içerisinde gösterilecek davranışların hangilerinin onaylandığının belirli olduğu bir düzen söz konusudur. “Piyasada bu işler nasıl yürür” sorusunun cevabını veren kurallar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Vergi kültürü, vergi mükelleflerinin nasıl hareket edeceklerini kolaylaştırmakla beraber, beraberinde bir

düzen getirmektedir. Devlet ile vatandaşlar arasında bir sözleşmenin olduğu varsayılmaktadır. Bu sözleşme ile beraber devletler adil kanunlar yürürlüğe koyar, mükellefler ise vergilerini belirlenen zaman içerisinde ve tam biçimde ödemelidir. (Baloğlu, Baloğlu, 2010).

Vergi kültürü adı verilen kavram yıllar boyunca politikacılar, sosyologlar ve teorisyenler tarafından yeterince irdelenmemiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri ülkelerin kültür düzeylerinin farklı olmasıdır. Ulusal kültür içinde önemli bir yere sahip olan vergi kültürü, daha çok hükümetler için mükellefleri etkilemesi, vergi konusunda yapılacak düzenlemelerin düzenli bir şekilde uygulanması yönünden oldukça önemlidir (Bakırtaş, 2016). Toplumların var olan kültür ve yaşam biçimleriyle birlikte düşünülmesi gereken vergi kültürü, toplumlar arasında farklılıklar göstermektedir. Bazı toplumlarda son derece önemli sonuçlar veren uygulamalar bazı toplumlarda ise işe yaramamaktadır. Bundan dolayı yasa koyucuların, vergi kanunlarını hazırlarken pek çok unsuru göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Toplumun politik, ekonomik, yönetsel ve tarihi yapısından arındırılan uygulamalar karşısında vergiye karşı red durumu baş gösterir (Özbilen, 2010). Nerre (2008), vergi kültürünü oluşturan etkenleri ifade ederken politikacıların, akademisyenlerin, uzman kişilerin, idarenin ve mükelleflerin etkileşim içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bu etkileşimin vergi hukukunu meydana getirdiğini, vergi hukuku ile vergi kültürünün arasındaki bağlantının ulusal kültürün etkisiyle meydana geldiğini söylemektedir.

1.5.1.2. Verginin reddi

Vergi reddi, vergiye karşılık toplumun büyük bir kısmının başkaldırısını ifade eden bir kavramdır. Vergi reddi literatürde vergi grevi olarak da yer almaktadır. 1953 yılında Fransa'da Poujade hareketi, vergi reddi konusunda önemli bir örnektir. Yine 1987-1990 yılları arasında İngiltere'de baş vergisinin toplumca kabul edilememesi diğer bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Egeli, Karakoyun, 2019). Verginin reddinde, usulüne uygun olarak vergi kanunları ile konulmuş bir verginin ağır olduğu amacıyla toplu gösterilerle ödenmeyeceğinin kanun koyuculara ifade edilmesi söz konusu olmaktadır. Bazı ülkelerde vergi kanunlarının yürürlüğe girebilmesi için referandum yapılmaktadır. Referandum ile vergi kanunlarının reddedilmesi hususu da vergi reddi olarak literatürde yer almaktadır (Pehlivan, 2015).

1.5.1.3. Vergi kapasitesi

Toplumun kamu harcamalarını karşılayabilmesi adına vergiye dayanma gücünün bir sınırı bulunmaktadır. Bu sınıra vergi kapasitesi ya da vergi potansiyeli adı verilir. Vergi kapasitesi kişisel bir düzeyde ele alındığında kişinin hem kendisinin hem de ailesinin hayatlarını idame ettirebilecek asgari miktarın üzerindeki finansal gücü olarak ifade edilmektedir. Ülkeler düzeyinde vergi kapasitesi ifade edildiğinde ise kişilerin finansal güçlerinin toplamı şeklinde açıklanmaktadır (Özbilen, 2010). Vergi kapasitesinin kesin bir oran ile belirlenmesi çok zordur. Vergi kapasitesini belirleyen faktörler ile bazı tahminler yapılmaktadır. İnsan davranışlarının farklı faktörlerden etkilenmesi, kültürel ve toplumsal farklılıklar gibi hususlardan dolayı vergi kapasitesinin esnek bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir (Edizdoğan, 2021).

1.5.1.4. Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma

Vergiye doğuran olaya neden olmayarak veya istisna, muafiyet, indirim gibi vergisel kolaylıklardan yararlanabilmek adına vergi yükünü azaltmak ya da vergi yükünden tamamen kurtulmaya vergiden kaçınma denir. Vergiden kaçınmak suç ya da kabahat sayılmaz. Mükellefler, vergi yüklerini en aza indirebilmek adına çeşitli fiillerde bulunarak vergiden kaçınabilirler. Kanunlardaki boşlukları fark etme ve bu doğrultuda hareket etme, yine kolaylıklar çerçevesinde hareket etme ile vergiden kaçınan mükelleflerin olduğu bilinmektedir (Pehlivan, 2015). Vergiden kaçınma çeşitli yöntemler ile yapılabilmektedir. Bu yöntemlerden biri vergi arbitrajıdır. Kişiler kanunlardaki boşluklardan yararlanmak suretiyle vergi avantajı elde eder ve böylelikle vergi yüklerini hafifletmeyi amaçlamaktadırlar (Şen, Sağbaş, 2016). Yine vergi cenneti olan ülkelerde ticari faaliyetlerde bulunmak, vergi erteleme yolunu seçmek diğer vergiden kaçınma yöntemleri arasında yer almaktadır.

Kanunlara aykırı bir şekilde vergi yükümlülüğünü ortadan kaldırmak ya da azaltmak amacıyla yapılan faaliyete vergi kaçakçılığı denilmektedir. Vergi kaçakçılığında, girişilen eylemin başarılı olup olmaması önemli değildir. Her iki halde de vergi kaçakçılığı olarak ifade edilmektedir (Balter, Guidotti, 1983). Herhangi bir ekonomik faaliyet içerisinde bulunan mükellefin vergi dairesinde kayıtlı olmaması, kanuni olarak gerçek ve tüzel kişilerin ödemekle yükümlü oldukları vergi gelirlerini bazı muhasebe hileleri ya da sahte faturalar ile eksik göstermeleri, vergiye esas belgelerin

kasıtlı bir şekilde yok edilmesi, kayıtların eksik oluşturulması gibi hususlar vergi kaçırmaı ifade etmektedir (İlhan, 2007).

1.5.1.5. Vergi tazyiki

Kişilerin ödedikleri vergiden kaynaklı olarak duymuş oldukları psikolojik baskı hissine vergi tazyiki ya da vergi baskısı adı verilmektedir. Vergi tazyiki sübjektif vergi yükü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kişiler vergi ödedikleri zaman bir fedakârlık düşüncesi içerisinde hareket edebilirler. Vergi tazyiki kavramı kişiler, gruplar ve toplum geneli açısından ele alınabilecek ve farklılıklar gösterebilecek bir kavramdır (Egeli, Karakoyun, 2019). Bekâr bir vergi mükellefinin vergi karşısında hissettiği vergi tazyiki ile evli olan ve kendisi dışında da eşi ve çocuklarının sorumluluğunu hisseden bir mükellefin vergi tazyiki aynı değildir (Şenyüz, 1995).

1.5.2. Vergi ahlakı ile ilgili Dünya Değerler Anketi araştırmaları

Ülkelerin ekonomik, sosyolojik, dini ve politik yönden analizleri yapılmakla birlikte zaman içerisinde belirlenen değişkenleri ölçen pek çok araştırma bulunmaktadır. Vergi ahlakı da uluslararası kuruluşlar tarafından önemsenen bir konudur. Belirlenen ülkelerde yapılan anketler ile vergi ahlakı skoru ölçülmekte, vergi ahlakının belirleyiciler tarafından nasıl değiştiği üzerine çalışılmaktadır.

World Values Survey (Dünya Değerler Anketi), belirli zamanlarda dünyanın pek çok ülkesinde vergi ahlakı düzeyini ölçmektedir. Dünya Değerler Anketi'nde "eğer fırsatınız olsa vergilemede hile yapar mısınız?" sorusu sorulmakta ve verilen cevaplara göre değerlendirme yapılmaktadır. Kesinlikle yanlış bulanlar 1 cevabını verirken kesinlikle doğru bulanlar 10 cevabını vermektedir. Sonuç 1-10 arasında değişmekle birlikte 1'e yaklaşıldığında vergi ahlakı düzeyi yükselmekte aksi durumda ise düşmektedir. Dünya Değerler Anketi kapsamında yapılan çalışmalar içerisinde 1999-2004 yılları arasında yapılan 4. dalgada Türkiye'nin vergi ahlakı düzeyi 2,15'tir. 2005-2009 yılları arasında yapılan 5. dalgada düzey 1,35 iken 2010-2014 yılları arasında yapılan 6. dalgada düzey 1,27 olarak bulunmuştur. En son yapılan araştırma olan 7. dalgada ise düzey 1,69 olmuştur. Dünya değerler anketi kapsamında yapılan araştırmalara

bakıldığında Türkiye’de vergi ahlakı düzeyinin zaman içerisinde değişkenlik gösterdiği görülmüştür (<https://www.worldvaluessurvey.org/>).

Literatürde Dünya Değerler Anketi verileri doğrultusunda vergi ahlakının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmaların neredeyse tamamı durağan bir analiz tekniği ile anketin tek dalgasına odaklanmıştır. Sazak (2019) yapmış olduğu çalışmada Dünya Değerler Anketi’nin her üç dalgasını eşanlı olarak kullanmıştır.

Dünya Değerler Anketi’nin verileri oldukça önem arz etmektedir. Bu veriler hem OECD gibi uluslararası kuruluşların çalışmalarında kullanılmakta hem de pek çok araştırmacının çalışmalarını şekillendirmektedir.

1.6. Vergi Ahlakının Belirleyicileri

Toplumlarda var olan ahlaki davranışlar ile kültür ve gelişmişlik düzeyinin vergi verme düzeyiyle sıkı bir ilişkisi vardır. Bazı vatandaşlar vergi ödemeyi devletlerine karşı yerine getirilmesi zorunlu bir görev olarak görmektedirler. Bunun neticesinde verginin gönüllü uyumu artmaktadır. Öte yandan vergi kaçırma, ahlaki kimi davranışlarda var olan problemler, sosyal çevre tarafından ayıplanmama veya herhangi bir cezai yaptırımın olmadığı hallerde vergiye gönüllü uyum sorunlu olmaktadır (Teyyare, Kumbaşı, 2016).

Vergi ahlakı ile ilgili uluslararası literatür incelendiğinde sosyo-ekonomik, sosyo-demografik ve sosyo-kültürel değişkenlerin demokrasi, gelir düzeyi, eğitim, meslek, kamu hizmetlerinin niteliği, kayıtdışılık, devlete güven, yolsuzluklar, ulusal gurur gibi faktörlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de de daha çok sosyo-kültürel faktörler ile vergi bilinci arasındaki ilişki üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda sosyo-kültürel faktörler incelenirken vatandaşlık bilinci, iktidar partisinin kabulü, dini inanç, devlete bağlılık, işsizlik, günlük gazete okuma alışkanlığı gibi faktörler göze çarpmaktadır (Yıldız, 2019). Vergi ahlakı konusunda uluslararası çalışmalarda genel olarak Dünya Değerler Anketi, Avrupa Değerler Anketi ya da Uluslararası Sosyal Araştırma Programından elde edilen veriler neticesinde analizler yapıldığı görülmektedir. Vergi ahlakının belirleyicileri konusunda birtakım istatistiksel analizler sonucu elde edilen veriler neticesinde belirleyicilerin etkinliğinin test edildiği çalışmalarda mevcuttur (Tosuner, Demir, 2008).

Vergi ahlakının belirleyicileri sosyal belirleyiciler, ekonomik belirleyiciler ve demografik belirleyiciler olarak ayrılabilir.

1.6.1. Vergi ahlakının sosyal belirleyicileri

Vergi ahlakının sosyal belirleyicileri arasında literatürde sıklıkla din olgusu, güven ve ulusal gurur, ideoloji ve siyasal iktidarın kabulü ile demokrasi düzeyi gibi belirleyiciler üzerine yoğunlaşmaktadır.

1.6.1.1. Din olgusu

İnanç kavramı bireylerin hayatlarını şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Ahlak üzerinde dinlerin çok önemli etkisi bulunmaktadır. Bu etki neticesinde bireyler yaşamlarının pek çok alanında doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında tercih yaparlar. Bu tercihler bireylere çeşitli sorumluluklar yüklemekle beraber yapılanların inançları ile olan ilişkisi sürekli sorgulanmaktadır. Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* adlı eserinde, dini fenomenlerin daha çok kutsal/kutsal dışı ikilemi açısından özsel bir tanımıyla başlamakta en nihayetinde dinin genel toplumsal işlevselliği ile ilgili fikirleri ile bitirmektedir. Tartışmaların söz konusu iki husustan birinin tercih edilmesi ile yapılabileceğini ifade etmektedir (Berger, 1993). Ernest Renan, *Din Tarihi İncelemeleri* adlı yapıtının önsözünde “*Din insan doğasının en yüksek, en çekici belirtilerinden biridir,*” demektedir. Dinin insanın en derinliklerinde keşfedilecek oldukça karmaşık bir eğilim olduğunu belirtmektedir. Söz konusu bu durumun yaşam üzerine, ölümden sonraki dünya üzerine ve evren üzerine her türden kaygılar ve heyecanlar barındırdığını ifade etmektedir (Challaye, 2007). Mardin (2010) ise “*sosyolojik bir yaklaşımla din; iman, itikat ve Tanrı inancının dışında toplumda ifa ettiği fonksiyonların başında insanlara çevrelerindeki dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânı sağlamaktadır*” demiştir. Türkiye’de en fazla mensubu olan İslam çerçevesinde bakılacak olursa; Kutub, (2007) “*İslam, insan hayatını düzenlemek için konulmuş olan ilahi bir nizamdır. Ama bu nizamın insan hayatında gerçekleştirilmesi yine insanın, beşeri gücünün sınırları çerçevesinde sarf edeceği çabaya bağlıdır.*” biçiminde ifade etmiştir. İslam dininde çalışma hayatı, ekonomik faaliyetler ile ahlaki değerler arasında bir bütünlük bulunmaktadır. Üretim faaliyetleri

boyunca dürüst olmak, çalışanın emeğinin karşılığını vermek, karşılıklı güven temelli bir pazar anlayışının olması, her türlü hileli işten, israftan kaçınmak, rüşvet vermemek önemli temel özellikler arasında sayılmaktadır (Karaman, 2011).

1.6.1.1.1. Osmanlı Devleti döneminde dini mali yükümlülükler ve vergi muafiyetleri

Dinin ekonomik yaşam ile ilişkisi vardır. Bazı ülkeler dini kurallara göre yönetilmekte olup, ekonomik faaliyetler de bu çerçevede şekillenmektedir. Bazı devletlerde ise ekonomik sistem din ile ilişkili değildir. Ekonomi ile direkt ilişkili olan vergiler için de aynı şey söz konusu olup tarihin farklı dönemlerinde değişik uygulamaların varlığı görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminde Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden alınan vergiler arasında farklılıklar olmuştur.

Tablo 1. 1. Osmanlı Devleti'nde vergi sınıflandırması

(Tuğ, 1984 akt. Yılmaz, 2020)

Müslümanlardan Alınan Vergiler	Gayrimüslimlerden Alınan Vergiler
<u>Olağan Vergiler</u>	Haraç
Zirai Ürünlerden Alınan Vergiler (Öşür)	Cizye
Hayvanlardan Alınan Vergiler	Uşur (Gümrük Vergisi)
Madenlerden Alınan Vergiler	Kurtuluş Fidyesi
Ticaretten Alınan Vergiler	
Gümrük Vergileri	
<u>Arızı Vergiler</u>	
Fıtır Sadakası	
Harp Masraflarına İştirak	
Olağanüstü Zamanlarda Konulan Vergiler	
Bulunmuş Şeylerden Alınan Vergiler	
Defineden Alınan Vergiler	
Lukata Vergileri	
Denizde Bulunan Şeylerden Alınan Vergiler	

Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu yıllarda kamu gelirleri para biçiminde ödenen düzenli vergiler ile sağlanmıştır (Aksoy, 1989). Dini aidiyet bireylerin vergi ödemelerini ve hangi vergi türü ile muhatap olacaklarını belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nde Müslümanlardan alınan vergiler; olağan vergiler ve arizi vergiler olarak sınıflandırılırken gayrimüslimlerden alınan vergiler haraç, cizye, uşur ve kurtuluş fidyesi biçiminde uygulanmıştır. Yine İslam'ın beş şartı arasında yer alan zekât, Osmanlı Devleti'nde çok önemsenen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin zekâtın adil gelir dağımı ve bölüşümü üzerine önemle durduğu bilinmektedir. İslam dininde bir ahlak ilkesi olarak dayanışma içerisinde olan bir toplum amacı mevcuttur. İslam ekonomisi biriktirme yerine harcama esası ile hareket etmektedir. Farklı bir ifadeyle gelir oluşumunun temeli tasarruf değil harcama temellidir (Tabakoğlu, 2008). Kelime anlamı olarak bereket, artma, iyi hal gibi anlamlara gelen zekât sözcüğü İslam dini kapsamında bir malın belirlenen bir bölümünün Allah rızası için ihtiyaç sahibi olan kişilere verilmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda zekât vermek İslam'ın beş şartı arasında da yer almaktadır (Karagöz, 2010). Zekât bir nesil içinde servetin ve mülkiyetin yaygınlaşması konusunda son derece önemli bir yere sahiptir. Zekât verilmeden önce malın asli ihtiyaçlardan fazla olması, malın nisap ölçüsünde olması, malın şahsa maddi bir kazanç sağlayacak olması ve aradan bir yılın geçmesi gibi özelliklerin olması gerekmektedir. Bazen bir devlet aracılığıyla bazen de bireyler tarafından belirli bir gelir düzeyine sahip olanların alt gelir gruplarına gelir transferi söz konusu olmaktadır. Vergi sisteminde esneklik mevcuttur. Osmanlı Devleti zamanında ürün ve gelirlere %5 ile %50 arasında, servet üzerinden ise %2,5 oranında zekât alınmaktaydı (Tabakoğlu, 2008).

Dini aidiyet kapsamında değerlendirilecek bir diğer vergi türü öşürdür. Öşür sözcüğü sözlükte onda bir anlamına gelen dini bir kavram olmakla beraber zirai ürünlerden alınan vergileri ifade etmektedir. Burada çeşitli kurallar mevcuttur. Odun, ot ve şeker kamışı öşür kapsamında yer almamakla beraber, elde edilen ürünlerin yaklaşık 650 kilograama ulaşması neticesinde ürün vergiye tabi olmaktadır (Karagöz, 2010).

Gayrimüslimlerden alınan bir başka vergi türü ise cizyedir. İslam devletlerinde Müslüman olmayan tebaanın erkek mensuplarından alınan bir vergi türüdür. Karşılığını vermek ve ödemek anlamına gelen ceza mastarından türemiştir. Cizye, can ve mal

güvenliklerine kavuşturulmasına karşılık alınan bir vergi türüdür (Türkiye Diyanet Vakfı, 1993).

Osmanlı Devleti'nde dini inanişaya göre alınan bir takım vergilerin yanında vergi muafiyeti uygulamaları ile de karşılaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde farklı nedenlerden dolayı vergi muafiyeti sağlanan grupları din adamı olmak ve önemli bir hizmet ifa etmek şeklinde ayırmak mümkündür. Din adamları Müslüman din görevlileri ve gayrimüslim din görevleri biçiminde ayrılmıştır. Müslüman din görevlisi olup muafiyetten faydalanan kişiler sadece camilerde görevli kimseler olmayıp seyit, şerif ve önemli tarikat şeylerinden oluşmaktaydı. Gayrimüslim din görevlilerinde ise ticaret ve alışveriş gibi nedenlerden dolayı halk ile herhangi bir ilişki içerisinde olmayanlar vergiden muaf tutulmuştur. Önemli bir hizmet ifa etme halinde ise vatandaşların hangi dine mensup oldukları mühim olmamakla beraber devlet ve millet için yaptığı hizmet göz önünde bulundurulmaktaydı (Kazıcı, 2014).

1.6.1.1.2. Vergi ahlakı ve din ilişkisi

Vergi ahlakının din ile olan ilişkisi pek çok çalışmada incelenmiştir. Torgler (2003), vergi ahlakı ile dindarlık arasında kuvvetli bir korelasyon bulmuştur. Herhangi bir dini unvanı olmayanlar ile Katolik, Hindu ve Budistler arasında yaptığı kıyaslamada, dini unvanı olmayanların vergi ahlakı düzeyinin daha düşük çıktığını aktarmıştır. Ortodokslar ile Protestanların vergi ahlakının düşük olduğu tespit edilmiştir. Torgler (2006), 1995-1997 Dünya Değerler Anketi verileri kapsamında yaptığı çalışmada Katolik, Protestan ve Ortodoks olan Hristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar, Hindular ve Budist olmak üzere yedi ayrı dini inancı analiz etmiş ve tamamında vergi ahlakı ile dini inançlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuştur. Katolikler, Budistler ve Hindularda dindarlığın vergi ahlakını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Müslümanların ve Yahudilerin sayıları çalışmada az olduğu için istatistiksel anlamda karşılaştırma yapamamıştır. McGee (1998) ise yaptığı çalışmada Müslümanların vergi ahlakının vergi konusunda değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir. Çalışmada Müslümanların emlak vergileri konusunda yüksek bir ahlaka sahip olduğunu ifade etmiştir.

Baloğlu yaptığı araştırmada Türkiye'de bireylerin din anlayışlarının vergi ödeme eğiliminde iki farklı mükellef tipi ortaya çıkardığını belirtmektedir. Birinci tip mükellefler zekât verdiklerini aynı zamanda hayırda bulduklarını belirtmiş bundan

dolayı vergi ödememeleri gerektiğini savunmuştur. İkinci tip mükellefler ise vergi ödemediği takdirde kul hakkı yediğini düşünen mükelleflerden oluşmaktadır. Çalışmada ikinci tip mükellefler daha ağırlıklıdır (Baloğlu, 2010). İzgi ve Saruç (2011) din faktörü ile vergi ahlakı arasındaki ilişkiyi Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre analiz etmiştir. Çalışmada din faktörü ile vergi ahlakı arasında yüzde bir seviyede istatistiksel anlamlı farklılık bulunmuştur. Yine aynı çalışmada, vergi kaçırmanın dinen günah olduğunu söyleyen katılımcı sayısı %84,6 oranındadır. Vergi ahlakı en yüksek olan grubun dinen vergi kaçırmanın günah olduğunu ifade eden grup olduğu sonucuna varılmıştır. Savaşan, Saraç ve Gürdal (2013), yaptıkları çalışmada Alevilerin vergiye bakışları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bir sonuca göre vergi vermek yerine hak lokması vermeyi tercih eden katılımcıların oranı %50,3'tür.

1.6.1.2. Güven ve ulusal gurur

Vergi ahlakını belirleyen bir diğer unsur ulusal gururdur. Literatüre bakıldığında ulusal gururdaki artışın vergi ahlakını olumlu olarak etkilediği görülmektedir. Vergi mükelleflerinin ait oldukları milliyet ile gurur duymaları devletlerine karşı bağlılıklarını arttıran bir unsurdur. Devlete karşı bağlılığın artmasının vergi ahlakını olumlu olarak arttırması araştırmalarda karşımıza çıkmaktadır (Bilgin, 2011). Gurur parametresi kişilerin toplum içerisindeki davranışlarını olumlu etkilemektedir. Aynı zamanda gurur, grup kimliğinin oluşmasını sağlamaktadır. Milli gurur düzeyi yüksek olan mükelleflerin vergi ahlakı düzeylerinin yüksek olacağı düşüncesi hâkimdir (Torgler, 2004). Torgler (2004) çalışmasında Asya ülkelerinde yüksek ulusal gururun vergi ahlakını olumlu etkilediği sonucuna varmıştır. Tak (2020), Dünya Değerler Anketi 6. Dalga verilerini kullandığı çalışmasında, ulusal gururun yüksek olduğu gruplarda vergi ahlakı seviyesinin de yüksek olduğu fakat vergi ahlakının düşük olduğu ama ulusal gururun yüksek olduğu bireylerin görülmesi sebebiyle ulusal gururun tek başına vergi ahlakı seviyesini yükseltmediği sonucuna ulaşmıştır.

1.6.1.3. İdeoloji ve siyasi iktidarın kabulü

İdeoloji siyasal bilimlerin bir araya geldiği önemli bir eksen halindedir. İdeoloji, kitle toplumunun belirlenmesiyle birlikte elde edilen önemli bir inanç olmaya başlamıştır. Söz konusu inançlar herhangi bir şahsın eserlerine indirgenmemelidir. Ayrıca ideolojiler

“idare edilenlerin” içerisinde yaygın olmakla beraber birtakım fikir kümelerinden meydana gelmektedir (Mardin, 2010). İdeoloji sözcüğü “nesnel olmayan bir fikir ürünü” çağrışımı yapmakla beraber Batı Avrupa için biraz daha farklı görünmektedir. İdeoloji kelimesi insanın zihninde yer alan fikirlerin belirlenme sürecinin bireyler arasında farklılıklar gösterdiği ve kişilerin kendilerinde doğru olan düşüncelerini başka bireylere düşündürtmenin bir metodu olarak bazı düşünürler tarafından ortaya atılmıştır (Mardin, 2013). 19. yüzyılda üç büyük ideoloji ortaya çıkmıştır. Bunlar; muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizm şeklindedir. Söz konusu üç ideoloji uzun yıllardan beri birbirleriyle mücadele halindedir. Bu ideolojiler tarihsel süreç içerisinde kesin bir versiyon ile ilerlememiş ve Fransız Devriminden sonra meydana gelen bir durum ile baş edebilmek için bazı siyasi stratejilerin gerektiği düşüncesiyle yeni ortak bakış açılarının gelişmesi olgusuna yanıt niteliğindedirler (Wallerstein, 2012).

Bürokrasi tarafından halk ile iletişime geçilirken kullanılan dil, vatandaş olma ya da tebaa olma farkına göre değişiklik göstermektedir. Mevcut siyasi otorite yönetme kudretini halk yerine bir ideolojiden alıyorsa vatandaş ile devlet arasındaki ilişki problemlili olmaya başlar (Bostancı, 1995). İdeolojiler bireylerin davranışlarını şekillendirmekle beraber hayat tarzları üzerine önemli ölçüde etki etmektedir. İnsanlar inandıkları düşünce sistemi doğrultusunda sosyal ve ekonomik yaşantılarında kimi adımlar atarlar. Devleti yöneten siyasi iktidarın ideolojik kararları ve bireylerin bu kararları sorgulama süreçleri akabinde bazı fillere yol açmaktadır. Siyasi iktidarın uyguladığı politikalar, bürokrasi içerisindeki tutumlar, seçmenlere karşı kullanılan dil, devlet yönetiminde planlanan şeyler ile hayata konan uygulamalar vergi ödeme konusunda da mükelleflerin yönelimlerini şekillendirmektedir.

Herhangi bir siyasi parti seçime gireceği zaman seçmenlere bir program sunar ve iktidar oldukları takdirde bu programın uygulanacağını ifade ederler. Devamında bu politikalar bir nevi oylanmaktadır. Bir siyasi parti iktidara geliyorsa bu partinin seçimden önce belirlemiş olduğu programın toplum nezdinde kabulünü göstermektedir. Pek çok konuda karar alan siyasi iktidarların, aldıkları kararların bir kısmı da vergiler ve kamu harcamaları ile ilgilidir. Siyasi iktidarı elinde bulunduran partiye oy vermiş olan mükelleflerin vergi ile ilgili alınan kararlara uyumları, iktidar partisine oy vermeyen mükelleflere göre daha kolaydır. Muhalefet partilerini destekleyen mükellefler, iktidarın mali kararlarına muhalefet etme eğilimi taşırlar. Bundan dolayı vergi karşısında

gösterilecek davranışların ne şiddette olacağını belirlenebilmesi için iktidarın kabul görmesi büyük önem taşımaktadır (Tosuner, Demir, 2008).

2001 yılında kurulduktan sonra 03.11.2002 tarihinde yapılan seçimlerde tek başına iktidar olan ve o tarihten beri iktidarı elinde bulunduran Adalet ve Kalkınma Partisi, söz konusu seçim için hazırlanan seçim beyannamesinde vergi konusunda çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Beynamede vergi sayılarının azaltılmasının ve vergi oranlarının düşürülmesinin bir ilke olarak benimsendiği belirtilmiştir. Vergilerin tabana yayılması, kayıt dışılığın önüne geçilmesi ile beraber vergi idaresinin etkinliğinin sağlanması konusunda yapılacak çalışmalara yer verilmiştir. Vergi sisteminin karmaşıklığına değinilmiş, istisna ve muafiyetlerin sadeleştirileceği, çağın ihtiyaçlarına cevap vermeyen vergilerin kaldırılacağı ifade edilmiştir. Bir vergi barışı projesi uygulanacağı ve bu kapsamda vergi ihtilafları dosyalarının vergi ve faiz indirimleriyle tasfiye edileceği, kayıt dışılığın kontrol altına alınacağı söylenmiştir. Bunun yanında menkul sermaye iratlarının vergilendirilmesi konusunda vergi adaletine uygun bir şekilde düzenlemeler yapılacağı, damga vergisi ve harçlar gibi vergilerin bir kısmının kaldırılacağı geri kalanların ise oranlarının düşürüleceği, gelir vergisi ile kurumlar vergisi arasında bir entegrasyonun sağlanacağı, gelir idaresinde yer alan birimlerin görev ve sorumlulukları konusunda düzenleme yapılacağı gibi ibarelere yer verilmiştir (Ak Parti Seçim Beyannamesi, 2002).

31.03.2019 tarihinde yapılan seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Millet İttifakı bünyesinde Adana, Ankara, Antalya, Hatay, İstanbul, İzmir ve Mersin gibi büyükşehir belediyelerini kazanma başarısı göstermiştir. Söz konusu 2019 yerel seçimlerinde CHP seçim beyannamesinde, vergilerin hesabının verildiği ve denetim mekanizmasının geliştiği şeffaf bütçeli belediyelerin olacağı ifade edilmiştir. Yine e-belediye uygulamasına vurgu yapıp, emlak vergisinin ve çevre vergisinin hızlı ve kolay ödenebileceği, vergi borcu ödeme, bilgi edinme gibi işlemlerin kolaylaştırılacağı söylenmiştir (CHP Seçim Beyannamesi, 2019).

1.6.1.4. Demokrasi düzeyi

Kişi veya sınıf egemenliğine dayanan monarşi ve aristokrasi gibi yönetim biçimlerine karşılık siyasal açıdan tam eşitlik içerisinde bütün vatandaşların yönetime katılacakları rejime demokrasi adı verilir. Demokrasi, milattan önce (M.Ö) 8. yüzyılda

ilk olarak Atina’da soylulara karşı ayaklanma neticesinde uygulanmıştır. Devletleri filozofların yönetmesini isteyen Platon ile aristokrasiyi tercih eden Aristoteles demokrasiyi kötöleyen filozoflar arasındadır. Atina’da uygulamaya konan demokrasinin günümüz demokrasısından farkı ise o dönem Atina’da yaşayan kölelerin haklardan yararlanmasının engellenmiş olmasıdır (Hançerlioğlu, 2012). Bireylerin demokrasiye ve siyasete göstermiş oldukları ilgi vergiye bakışlarını da etkilemektedir. Bununla beraber mükelleflerin, ülkelerinin ne kadar demokratik olduğu düşüncesi vergi ahlakını etkileyen bir husustur. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde vatandaşlar pek çok konuda olduğu gibi kamu harcamaları ve vergiler konusunda da oldukça söz sahibidir. Bundan dolayı eğer vatandaşlar vergi politikalarına yön verdiklerini düşünürlerse vergi öderken istekli olmaktadır (Bilgin, 2011). Demokrasinin egemen olduğu ülkelerde vergi mükellefleri siyasi karar alma sürecine dâhil edildiklerinde vergi ahlaklarında artış olmaktadır. Bu ülkelerde vergi kanunları ve vergi oranları gibi hususlarda söz sahibi olduğunu düşünen mükelleflerin vergi ahlakları yine olumlu yönde değişmektedir (Torgler, 2005).

1.6.2 Vergi ahlakının ekonomik belirleyicileri

Vergi ahlakının ekonomik belirleyicileri arasında gelir düzeyi, kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışına erişilebilirlik, kamu idareleri, vergi afları, vergi cezaları ve denetimler, vergi adaleti, ekonomik konjonktür, yolsuzluk algısı ve vergi oranları gibi bazı belirleyiciler yer almaktadır.

1.6.2.1. Gelir düzeyi

Vergi kapasitesini aşmayacak biçimde vergilendirme yapılması, vergi konusundaki en önemli hususlardan biridir. En alt gelir düzeyinde olan kişilerin vergilendirme biçimi büyük önem taşımaktadır. Bu gelir düzeyindeki kişilerden alınacak olan vergiler zorunlu ihtiyaçları sınırlandırma ya da azaltma olasılığı taşımaktadır. Bu grupta yer alanların algılarının olumsuz olması, toplumsal yaşamda diğer gruplarında vergi algılarının olumsuz olmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte toplam vergi ahlakı üzerinde negatif bir baskı oluşmaktadır. Gelir dağılımı burada adalet algılamasına da etki etmektedir. Türkiye’de vergi yükünün OECD ortalamasının altında olmasına rağmen vergi yükünün gelir unsurları arasındaki dağılımı sorun olmaktadır. Ücretler üzerinde bulunan vergi yükü vergi ahlakının oluşmasında problem olarak görülmektedir

(Demir, 2008). Gelirin vergi ahlakı üzerinde yarattığı etki çok net belirlenmemekle birlikte artan oranlı gelir tarifesinin uygulandığı ülkelerde, üst gelir düzeyinde bulunan mükelleflerin vergi kaçırmanın faydalı olacağı yönündeki eylemleri bulunmaktadır. Alt gelir gruplarında ise vergiden kaçınmanın yaratacağı hususlar göz önünde bulundurulduğunda vergiye karşı daha gönüllü oldukları söylenebilir. Bu sebeplerden ötürü gelir düzeyi ile vergi ahlakı arasındaki ilişkinin karışık olduğunu ifade etmek doğru olabilir (Bilgin, 2011).

Yapılan çalışmalara bakıldığında Hindistan'da yapılan bir çalışma olan Torgler (2004) ile Alm ve Torgler (2006), gelir ile vergi ahlakı arasında olumsuz bir ilişki olduğunu belirtirken, Torgler (2008) gelirin vergi ahlakı üzerindeki etkisinin önemli olmadığını ifade etmektedir. Şenyüz (1995) ise gelir düzeyi ile vergi ahlakı ilişkisinde mükelleflerin medeni halleri ile çocuk sayılarının önemli bir faktör olduğu ve bu doğrultuda değerlendirme yapmanın uygun olacağını söylemiştir.

1.6.2.2. Kayıt dışı ekonomi ve erişilebilirlik

Kayıt dışı ekonomi, devletlerin mevcut düzenlemelerini devre dışı bırakarak, vergilendirme olmadan ya da devletin gözlemi dışında tutulan ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirleri içermektedir. Burada kapsam; kumar, uyuşturucu, ekonomik olarak bir değer yaratan faaliyetler, değişim aracı olarak paranın kullanılmadığı değişimler, üreticilerin kendileri için tükettikleri mallar ve hizmetler ile hırsızlık vb. gibi şeylerdir. Kayıt dışı ekonominin ne denli büyük olduğunu tahmin edebilmek için farklı yollar olmakla beraber, toplanan vergiler arasındaki farkın hesaplanması önemli bir tespit unsurudur (Egeli, Karakoyun, 2019).

Vergi kaçakçılığı, geniş anlamda vergiye karşı koyma durumudur. Dar anlamda ise uygulamada olan vergi kanunlarına aykırı hareket etmek, idare tarafından alınan önlemlerin karşısında durmak suretiyle vergiyi az ödemek veya hiç ödememek şeklindedir (Özbilen, 2010). Genel olarak vergi kaçakçılığı konusu ile ilintili olarak kullanılan vergi ahlakı kavramı, kaçakçılık yapılırken kullanılan ürünlerin kapsamı açısından da önemlidir. Kaçakçılığa konu olan bir ürün ya da hizmet söz konusu olduğunda devletler için bir vergi kaybı oluşmaktadır. Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kaçakçılık faaliyetlerine rastlanan bölgeler arasında yer almaktadır. Kaçakçılığa konu olan malların fiyatlarının sınır ülkelerde daha ucuz olması

en önemli motivasyon kaynağıdır. Akaryakıt, tütün mamulleri, alkollü içecekler ve temel gıda ürünleri kaçakçılığı yapılan ürünler arasında yer almaktadır. Türkiye'ye sokulan kaçak ürünlerin piyasa değeri konusunda net bir bilgi olmamakla beraber, devletin vergi kaybının yaklaşık 15-20 Milyar Dolar civarında olduğu konusunda tahminler yapılmaktadır (Dağ, Okde, 2016).

Torgler (2003), 17 ülkeyi konu eden çalışmasında kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlakı düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu, yani kayıt dışı ekonominin vergi ahlakını belirlediğini belirlemiştir. Yine Torgler (2003) ABD'de yapılan mükellef görüşleri ile ilgili ankette vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişkinin olduğunu, kayıt dışı malların kullanımının vergi ahlakı düzeyini azalttığını ifade etmiştir.

1.6.2.3. Kamu idareleri

Kamu idarelerinin işleyişleri ve vatandaşların taleplerine cevap verebilmeleri son derece önem taşımaktadır. Çağın dijitalleşmesi ile beraber ortaya çıkan yeniliklere paralel hizmet sağlama çalışmaları ve vatandaşın güvenini kazanma tüm kamu idareleri için oldukça önemlidir. Vergi konusunda mükelleflerin ilişkide oldukları vergi idaresi birimlerinde de mükelleflerin karşılaştıkları şeyler, vergi ödeme davranışına etki etmektedir.

Vergi idaresinin çalışma şeklinin doğruluğu vergi sisteminde belirlenen amaçların gerçekleşebilmesi için son derece önemlidir. 2000'li yılların başından bu yana Türkiye'de vergi idaresinin yeniden yapılandırılması konusunda adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Gelirler Genel Müdürlüğü 2005 yılında kaldırılmış yerine Maliye Bakanlığına bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı ve başkanlık bünyesinde Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Mutluer, Öner, Kesik, 2013). Mükellefler gelir idarelere karşı güven eksikliği yaşadıklarında vergi ahlakı olumsuz etkilenmektedir. Gelir idaresine güven duyulmadığında vatandaşlar vergi ödeme konusunda isteksiz olmaktadır. Gelir idarelerinde çalışan personellerin de güven sağlama konusunda sorumlulukları oldukça fazladır. Çalışanların alanında yetkin ve çalışma konularında bilgili olmaları gerekmektedir. Vatandaşların istekleri konusunda duyarlılık gösterildiği zaman vatandaşların güvenleri idareye karşı da artmaktadır (Bilgin, 2011).

Van Blijswijk vd. (2004), vergi idaresi çalışanlarının etik kurallara bağlı çalışmaları halinde vergi mükelleflerinin, vergi ahlaklarının olumlu yönde etkilendiğini ifade etmiştir. Güner (2008) Gelir İdaresinin Türkiye’de vergi bilinci ve vergi ahlakının oluşmasındaki etkisini araştırdığı çalışmasında Türkiye’de vergi ahlakı seviyesinin yetersiz olduğunu, vergi ahlakı düzeyinin yükselmesinde gelir idaresinin rolünün fazla olduğunu ifade etmiştir.

1.6.2.4. Vergi Afları

Vergi afları, vergi mükelleflerinin zamanında ödemedikleri vergileri inceleme olmadan ve ceza uygulanmadan ödeyebilmeleri için tanınan bir fırsat niteliğindedir. Bir seferlik vergi affı çıkması neticesinde vergiye gönüllü uyumun sağlanacağı yönünde görüşler bulunmaktadır. Vergi affını doğru bulmayanlar ise, afların gönüllü uyum üzerindeki negatif sonuçlarını ifade etmektedir. Burada önemli olan husus vergisini zamanında ödeyen mükellefin bu uygulamalar karşısında tepki göstermesi ve bunun neticesinde vergi uyumunun azalması sonucudur. Vergi afları mükellefler üzerinde sürekli bir beklenti haline geldiği zamanda vergi uyumu azalmaktadır (Alm, McKee, Beck, 1990).

Vergi aflarının amacı vergi toplamayı kolaylaştırmak olduğu gibi, vergi afları; ekonomik, siyasi, idari ve teknik birtakım nedenleri de bünyesinde barındırabilir. Vergi aflarının bir kısmı sadece vergi asıllarını kapsar, bazı vergi afları yalnızca belirlenen vergiler için geçerli olurken bazıları da gecikme zamlarını kapsamaktadır (Çetin, 2007). Devletin vergi aslının affettiği zaman egemenlik gücüne dayalı olarak vergi alma hakkından vazgeçtiği söylenebilir. Vergi afları ile ilgili düzenlemeler Anayasanın 87. ve 104. maddelerinde yer almaktadır. Vergi affı kanunları Anayasa Mahkemesi tarafından yargısal denetime açıktır (Taşkın, 2010).

Çoban (2004) Denizli ilinde yaptığı çalışmada anket verilerine göre katılımcıların %53’ü vergi aflarının, vergisini zamanında ödeyen mükellefleri cezalandırdığı belirlenmiştir. Edizdoğan, Yurdakul (2013) vergi aflarının sıkça olması halinde bunun vergi ahlakını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Güneş (2007) çalışmasında yine vergi affı çıkacak beklentisinin katılımcılar arasındaki oranının %80,7 olduğunu aktarmıştır. Aydın (2019) Mardin ilinde yaptığı çalışmada vergi aflarının uyumsuz mükelleflerde af

beklentisi oluşmasıyla uyumsuzluğa, uyumlu olan vergi mükelleflerinin ise herhangi bir yaptırım olmamasından dolayı uyumsuzluğa yol açtığı ifade edilmektedir.

1.6.2.5. Vergi denetimleri ve vergi cezaları

Vergi denetimleri ve vergi cezaları vergi ahlakını belirleyen bir başka faktördür. Kanunlar kapsamında vergi cezaları ve gecikme zamları yeterli bir biçimde düzenlenmiş olmasına rağmen kesilen vergi ziyayı cezalarının tahsilinde sorunlar mevcuttur. İdari vergi cezalarının yaklaşık %10-15'i tahsil edilebilmektedir (Mutluer, Öner, Kesik, 2013). Vergi denetimlerinin yapılması ve vergi kaçırma davranışı içerisinde bulunan mükelleflerin bu fiillerinden dolayı cezalandırılmaları toplum nezdinde vergi uygulamalarında adaletin olduğu görüşünü yaygınlaştırmaktadır. Mükellefler vergi kaçırmanın cezalandırıldığını gördüklerinde dürüst mükelleflerin vergi ahlakları olumlu etkilenecektir (İzgi, 2011).

Torgler (2005), İsviçre özelinde yapılan çalışmada vergi denetimleri ile vergi ahlakı arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir. Alm ve Gomez (2008), İspanya için yaptıkları çalışmada vergi idareleri tarafından denetim oranları açıklandığında ve oranlar yüksek olduğunda vergiye karşı tutumların olumlu bir şekilde gerçekleştiği ifade edilmiştir. Şahin (2011) Trabzon, Gümüşhane ve Giresun illerinde yaptığı çalışmada vergi denetimleri ile vergi ahlakı arasında negatif (ters) bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmiştir. Pınar'ın (2021), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde yaptığı çalışmada vergi kaçırıcılar üzerinde yapılan denetimlerin etkili olup olmadığı sorusuna %26,1 oranında etkili bulunduğuna dair cevaplar verilmiştir.

1.6.2.6. Vergi adaleti

Adalet kavramının esasına bakıldığında zaman kişisel değer yargılarına dayandığı ve sübjektif olduğu ifade edilmektedir. Bireyler arasında zamana ve mekâna göre farklılıklar gösterebilir. Vergilemede adalet ilkesi ise mükellefler arasında vergilerin adil bir biçimde dağıtılmasının amaçlanmasıdır. Burada herhangi bir vergiyi ödeme durumunda olan mükelleflerin aynı rejimin uygulanması anlamına gelen eşitlik, vergi ödemeye gücü olan herkesin vergi ödemesi ve mükelleflerin vergi yüklerinin vergi ödeme kapasitelerine göre olması ilkelerine uygun olması gerekmektedir (Eker, 1999). Vergilerin vatandaşlara adil bir biçimde dağıtılması ile ilgili iki çeşit adaletten bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi

yatay adalet kavramıdır. Yatay adalet; durumları eşit olanların aynı biçimde vergilendirilmesi gerektiği şeklinde ifade edilmektedir. Burada amaç aynı durumda bulunan kişilerin vergisel işlemlerinin ardından yine aynı durumda olmaları biçimindedir. İkincisi ise dikey adalet kavramıdır. Dikey adalette ise benzer olmayan kişilerin birbirlerinden farklı vergi yükleri ile karşı karşıya bırakılmaları durumudur (Mutluer, Öner, Kesik, 2013). Sosyal psikoloji çalışmalarında vergi konusunda adaletsizliğin olduğunu savunan mükelleflerin eşitsizlik karşısında kendilerini mutsuz ve kurban olarak gördükleri ifade edilmektedir (Torgler, 2003).

Aslan (2016), Diyarbakır ilinde yaptığı anket çalışmasında vergi adaletinin bulunmadığı görüşünün yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Polat (2018), Bursa ilinde yaptığı çalışmada beşli likert ölçeğine göre genel adalet algısı skoru 2.86'dır. (En düşük 1, en yüksek 5) Genel adalet algısından kasıt; vergi yükünün mükellefler arasında adil dağıtıldığı, vergiden elde edilen gelirlerin alt düzey gelir grubundaki bireylere yönelik harcandığı ve istisna, indirim ve muafiyet konularında adil davranıldığı konularını kapsamaktadır. Yine vergi kaçıranlara karşı cezaların adil olup olmadığı gibi konuları kapsayan ceza adaleti skoru 2.10'dur. Yazar her iki skorunda düşük olduğunu belirtmiştir. Tekin, Doğan ve Çelikay (2018) Eskişehir ve Kütahya illerinde yaptıkları çalışmada "Vergi sistemi adil olmadığı için vergi kaçırmak uygundur sorusuna Katılıyorum ve Kesinlikle katılıyorum diyenlerin oranı Eskişehir'de %24 iken Kütahya'da bu oran %23,7'dir. Aydın (2019), Mardin ilinde yaptığı çalışmasında katılımcıların vergideki adalet algılarının genellikle olumsuz olduğu ve bunun sebebinin katılımcıların kendi karşılaştıkları hususların adil olmayan uygulamalardan kaynaklandığı biçiminde olduğu ifade edilmiştir.

1.6.2.7. Mevcut ekonomik konjonktür

Konjonktür kelimesi "her türlü durum ve şartın ortaya çıkardığı sonuç" olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Konjonktüre bağlı olarak bir ülkedeki mevcut enflasyon oranı, gayri safi milli hâsıla, büyüme oranı gibi göstergeler farklılıklar göstermektedir. Vergi de bu değişimlerden etkilenererek mükelleflerin tutumları üzerinde etkili olmaktadır (Aslan, 2016).

Ekonomi yönetiminin kurumsallaşmasının tam gerçekleşmediği ülkelerde iktisat ve maliye politikaları siyasal önceliklere göre şekillenebilmektedir. Bu durum vergi

gelirlerini arttırırken vergi politika setlerinin hazırlanması ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bazen vergi gelirleri hızlı bir biçimde artar, bazen de vergi gelirleri istenilen düzeyde olmamaktadır. Bu tarz ülkelerde vergi gelirleri sosyal değişkenlerden ekonomik değişkenlere göre daha çok etkilenmektedir. Gelişmiş ülkelere bakıldığında ise vergi performansını belirleyen hususun ekonomik konjonktürel dalgalanmalar olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik konjonktürel dalgalanmaların etkisi yüzeysel ve kısa olmaktadır (Ekici, 2009).

Martinez-Vazquez, Torgler (2009), İspanya’da yaptıkları çalışmalarında işsizlik ve enflasyonun vergi ahlakına etkisini ölçmüşlerdir. Değişkenler arasında negatif yönlü korelasyon olduğu belirtilmiştir. Çiçek, Karakaç, Abdunnur (2008), yaptıkları çalışmada katılımcılara “Geçmişte yaşadığımız ekonomik krizler vergi ödemelerinizi olumsuz etkilemiş midir?” sorusunu yöneltmişlerdir. Katılımcıların %78,5’i evet cevabını vererek vergi ödemelerinin olumsuz etkilendiğini bildirmiştir.

1.6.2.8. Yolsuzluk algısı

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte hayat tarzları sadelikten uzaklaşarak daha gösterişli hale gelmektedir. Bununla beraber örneğin zimmetine para geçirmiş biri takdir görme yanılığısıyla karşılaşmaktadır. Bu, geçmişten süregelen değerler sistemini olumsuz etkilemektedir. Söz konusu bu örnek siyaset, kamu yönetimi ve sosyal ilişkilerde beraberinde pek çok olumsuzluğu getirmektedir (Yüceol, 2013). Tarihi devletlerin tarihi kadar eskiye dayanan yolsuzluğun sebebi politik, ekonomik, sosyal, kültürel sebeplerden gelebilmektedir. Bazı kurumlarda meydana gelen zayıflıklar yolsuzlukları arttırabilmektedir. “Kamu gücünün kişisel menfaatler doğrultusunda kullanılması” şeklinde tanımlanan yolsuzluk, çıkar çatışmaları ile ortaya çıkmaktadır. Söz konusu çıkar rüşvet, zimmet gibi maddi bir yapıda olabileceği gibi kayırmacılık şeklinde direkt ekonomik olmayan şekiller ile de ortaya çıkmaktadır. Kamu maliyesi alanında kurumlar veya bireyler yolsuzluk yaptıkları zaman büyük fayda elde etmektedir. Az vergi ödemek ya da vergi kaçırmak ile rekabetçi avantajlar elde ederler. Kamu görevlilerinin içerisinde yolsuzluğun yaygınlaşması halinde de vergi sistemi kötüleşmekte ve sadelikten uzak bir hale gelmektedir (Oral, 2009).

Torgler (2004) geliştirmekte olan ülkeler üzerine araştırma yapmış olup yolsuzluk arttıkça vergi ahlakının düştüğü sonucuna varmıştır. Yurdakul (2013) yaptığı çalışmada

yolsuzluk konusunda fikir sahibi olabilmek adına katılımcılara “Türkiye Cumhuriyeti’nde devlet memurlarına ve yaptıkları işlemlere güven duyuyorum” sorusunu yöneltmiştir ve bu sorunun karşılığında %16,8 oranında katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevaplarını almıştır. Şahin ve Hatırlı (2016) Trabzon, Giresun ve Gümüşhane illerini kapsayan araştırmalarında “Eğer ülkede yolsuzluklar yaygınsa, vergi kaçırmak doğru bir davranıştır” sorusuna likert ölçeğinin ortalama değeri olan 3.00’in üzerinde olan 3.694 değeri elde edilmiştir.

Tablo 1. 2. Dünya Değerler Anketi 7. Dalga verilerine göre seçilen bazı ülkelerinde yolsuzluk skorları (<http://www.worldvaluessurvey.org>)

Ülke	Yolsuzluk Skoru	Sıralama	Vergi Ahlakı Skoru	Sıralama
Avusturya	6.52	4	2.00	3
Brezilya	9.45	8	3.01	7
Almanya	5.58	1	1.52	1
İran	6.77	5	2.33	5
Irak	8.78	7	2.73	6
Rusya	7.68	6	3.64	8
G. Kore	6.51	3	2.22	4
Türkiye	6.27	2	1.69	2

Not: Sıralamalar seçilmiş ülkeler arasından tarafımca yapılmıştır.

Dünya Değerler Anketi 7. Dalga verilerinden yararlanılarak farklı kıtalarda yer alan çeşitli ülkelerin yolsuzluk skorları ve vergi ahlakı skorları bir arada değerlendirildiğinde genel olarak vergi ahlakı skoru iyi olan ülkelerin yolsuzluk skorlarının da görece iyi olduğu söylenebilir. Örneğin seçilen ülkeler arasında en iyi vergi ahlakı skoruna sahip olan ülke konumunda olan Almanya, ülkeler arasında yolsuzluk skoru en olumlu olan ülke konumundadır. Bunun benzeri vergi ahlakı skoru olarak 2. sırada yer alan Türkiye içinde geçerlidir.

1.6.2.9. Vergi oranları

Vergi yükü mükelleflerin vergiler karşısındaki tutumlarını ve davranışlarını belirlemektedir. Vergi yükünü belirleyen şey ise vergi oranlarıdır. Vergi oranları yüksek

olduğu takdirde insanların satın alma güçlerinde azalma olmakta ve bu doğrultuda vergiye karşı bir direnç oluşmaktadır (Özby, 2020). Vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki Laffer Eğrisi ile açıklanmaktadır. Laffer eğrisine göre vergi oranları arttırıldığı zaman belirli bir noktaya kadar vergi gelirleri artmakta fakat oranlar optimal seviyeyi aştığı takdirde vergi gelirlerinin azalmaya başlayacaktır. Bunun nedeni bireylerin vergi ödeme isteksizliğinin artması neticesinde gelirlerini kurumlardan saklamaları ve vergi kaçırma yönelimleridir. Oranlar düşük olduğunda bireyler hem gelir elde etmekte hem de bu gelirlerini gönüllü olarak ilgili yerlere bildirmektedir (Mitchell, 2011).

Molero ve Pujol (2012), İspanya’da uyguladıkları çalışma neticesinde vergi oranları düşük olduğunda bireylerin vergi kaçırma davranışına yönelmelerinin azaldığını, vergi oranları yükseldiğinde vergi uyumunun azaldığını ifade etmişlerdir. Özby (2020), Diyarbakır ilinde yaptığı çalışmada gelir düzeyi 0-900 TL aralığında olan mükelleflerin “Türkiye’de vergi bilinci nasıl arttırılabilir?” sorusuna %37’sinin vergi oranlarını düşürerek şeklinde cevap verdiğini ifade etmiştir.

1.6.3 Vergi ahlakının demografik belirleyicileri

Vergi ahlakını belirleyen demografik faktörler literatürde yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet, meslek ve medeni durumdan meydana gelmektedir.

1.6.3.1. Yaş

Yaş, mükelleflerin vergi karşısındaki davranışlarını etkileyen önemli bir husustur. Yaş ve vergi ahlakı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda genellikle yaşı büyük olan mükelleflerin vergi ahlaklarının da yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Genç mükelleflerin büyük kısmı, gelirlerini tüketime dönük tasarruflar için ayırmaktadır. Bununla beraber genç bireylerin gelirleri genellikle daha düşüktür. Yine genç bireyler hayat standartlarını daha iyiye götürmeyi amaçladıklarından dolayı vergi ödememe davranışına girerler (Şenyüz, 1995). Yurdakul (2013), Bursa ilinde yaptığı çalışmada mükelleflerin yaşları arttıkça vergi ahlaklarının da arttığı sonucuna ulaşmıştır. Torgler (2003), Almanya’da yaptığı çalışmada yaşı daha ileri olan vergi mükelleflerinin daha yüksek vergi ahlakına sahip olduğunu belirtmiştir. Torgler ve Schneider (2005)

Avusturya’da yaptıkları çalışmada yaş ve vergi ahlakı arasında güçlü bir korelasyon olduğunu bildirmişlerdir. Çalışmada yaşı ileri olan bireylerin topluma karşı bağlılıklarının arttığı buna bağlı olarak da vergi ahlaklarının arttığı ifade edilmiştir. Gök (2019), Tunceli ilinde yaptığı çalışmada 18-24 yaş aralığında bulunan grubun diğer yaş gruplarına göre vergi ahlak düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Uygun (2019), TR61 bölgesinde (Antalya, Isparta, Burdur) yaptığı çalışmada 50-65+ yaş grubunun vergi ahlakı düzeyinin 18-49 yaş grubuna göre daha düşük olduğu sonucuna varmıştır. İpek ve Kaynar (2009); Bilgin (2011) ve Can ve Duran (2015) yaş ile vergi ahlakı arasında anlamlı bir ilişki bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Savaşan, Saraç, Gürdal (2013), Aleviler ile yaptıkları araştırmada 45-54 arası yaş grubunun vergi kaçırma davranışını hırsızlık ile özdeşleştirildiğini belirtmiştir.

1.6.3.2. Eğitim düzeyi

Eğitim düzeyi bireylerin yaşantıları üzerinde etkili olan önemli faktörlerden biridir. Temelinin ailede başladığı, okul öncesi eğitim ve sosyal çevrenin etkisi ile ilerleyen eğitim süreci pek çok ekonomik, sosyal, toplumsal ve gelişmişlik göstergeleri için belirleyici olmuştur. Eğitim düzeyi ile vergi ahlakı arasındaki ilişkinin tespiti de bu bağlamda oldukça önemlidir.

Eğitimin vergi ahlakı üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de mevcuttur. Eğitim düzeyi yüksek olan bireyler vergi ile ilgili kanunları ve uygulamaları bildikleri için vergiye uyumları pozitif yöndedir. Buna karşın eğitim düzeyi yüksek olan bireyler vergiden kaçınma yollarını iyi bilmekte ve bu konuda adım atabilmektedir (Torgler, Schaltegger, 2005). Eğitim düzeyleri görece daha yüksek olan ülkelerin vergi gelirleri yüksek olması beklenirken eğitilmiş bireylerin kanuni boşlukları lehlerine çevirmeleri neticesinde vergi gelirlerinde azalmaların olduğu da görülmektedir (Özbay, 2020). Bir diğer önemli konu ise eğitim düzeyi ölçülürken kimi çalışmalar mükelleflerin eğitim düzeylerini sıralamış, kimi çalışmalar maliye eğitimi alan bireyler ile başka alanlarda eğitim gören mükellefleri karşılaştırmıştır. Bazı çalışmalar ise öğrenci velilerinin eğitim düzeyleri ile öğrencilerin vergi ahlak düzeyleri arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Gökbnar, Selim, Yanıkkaya (2007), eğitim seviyesi arttıkça bireylerin vergi ahlakı düzeylerinin arttığını ifade etmiştir. Yeşilyurt (2015), yapmış olduğu çalışmada maliye bölümü öğrencilerinin vergi ahlakı skorunun ilahiyat bölümü

öğrencilerinden daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Yine maliye eğitimi almış öğrencilerde alınan mali ve ekonomik eğitimin vergi ahlakını teşviki düşüncesi %89,5 iken, ilahiyat bölümü öğrencilerinde bu oran %64,2'dir. Gür (2019), Bingöl ilinde yaptığı çalışmada öğrencilerin babalarının eğitim düzeyini belirlemiştir. Babaları ilkokul mezunu olan öğrenciler vergi kaçakçılığı suçunun en zararlı suç olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden grup olmuştur. Çelikkaya (2020), OECD raporu çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerinin vergi ahlakını analiz ettiği çalışmasında daha eğitilmiş kişilerin vergi ödemeye karşı tutumlarının daha pozitif olduğunu ifade etmiştir. Eğitim olgusu ile vergi ahlakı arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için yapılan çalışmalarda farklı birtakım bulguların var olması bu konuda net bir yargıda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Genel olarak eğitilmiş bireylerin vergi ahlakı düzeylerinin daha yüksek olduğuna dair genel bir yargı bulunmaktadır (Armut, 2019).

1.6.3.3. Cinsiyet

Cinsiyetin vergi ahlakını etkileyen faktörlerden biri olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmaların genelinde kadınların vergi ahlakı düzeyi erkeklerin vergi ahlakı düzeyinden daha yüksek bulunmuştur. Demir (2008), Ege bölgesinde yaptığı çalışmada kadınların vergi uyumunun erkeklerden belirgin bir şekilde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Gür (2019), Bingöl ilinde ilköğretim öğrencileri ile yaptığı çalışmada, para kazanmaya başladıklarında vergi verme isteğinin kız öğrencilerde erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu, vergi kaçırma kişileri uyarmaları konusunda da kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla duyarlı oldukları ifade etmiştir. Uygun (2019), TR61 bölgesinde yaptığı çalışmada kadınların vergi ahlakı düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Çelikkaya (2020), OECD raporu çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerinin vergi ahlakını analiz ettiği çalışmasında Afrika kıtasında erkeklerin vergi ahlakı düzeyinin kadınlardan daha fazla olduğunu fakat bunun nedenlerinin net bir biçimde belli olmadığını ifade etmiştir.

1.6.3.4. Meslek

Meslek, toplumsal ve sosyal sınıf ile ekonomik durumun belirlenmesi konusunda son derece önemlidir. Vergi karşısında izlenecek tutum ve bireyin vergi ahlakı açısından

mesleklerin önemi objektif ve sübjektif vergi yükü konusunda önem göstermektedir. Meslek gruplarının vergi tazyiki farklı olmakta ve meslek gruplarının gelir oluşturma elastikiyeti ve vergi matrahına uygulanacak indirim, muafiyet ve istisna tutarları farklılık gösterebilir. Bu sebeplerden ötürü meslek türleri arasında vergiyi hissetme düzeyleri farklılık gösterilmektedir (Demir, 2008). İyi eğitim gören vergi mükellefleri devletlerinin vatandaşlar için sundukları hizmetlerin farkındadırlar. Bundan dolayı uyumluluk derecesini daha rahat bir şekilde değerlendirirler. Yine bu grup hükümetin israflarını bilirler ve vergi gelirleri konusunda eleştirel bir bakış açısına sahip olurlar (Torgler ve Schaltegger, 2006).

Yapılan çalışmalara bakıldığında Andreoni, Erard, Feinstein (1998), Internal Revenue Service verilerinden yararlandıkları çalışmalarında vergi uyumu en düşük meslek gruplarının otomobil satıcıları, mağazalar, lokantalar, taşımacılık faaliyeti yapanlar ve iletişim hizmeti sunanlar olarak belirlemiştir. Vergi uyumu düzeyi en yüksek olan meslek grupları ise finans sektörü çalışanları, emlakçılar, çiftçiler, balıkçılar gibi farklı meslek gruplarından oluşmaktadır. Alm ve Torgler (2006) Avrupa ülkelerini kapsayan çalışmalarında serbest meslek sahiplerinin vergi ahlaklarının diğer gruplara göre düşük olduğunu ifade etmişlerdir. Torgler ve Schneider (2006) seçilmiş bazı Avrupa ülkelerinde ve Birleşik Devletlerde yaptıkları çalışmada doktorların, avukatların ve muhasebecilerin vergi konusunda kuvvetli etik kodlar barındırdıklarını ifade etmişlerdir. Gökbnar, Selim ve Yanıkkaya (2007), Avrupa Değerler Anketi verilerini kullandıkları çalışmalarında, serbest meslek çalışanlarının vergi ahlakı ve vergi uyumlarının diğer meslek gruplarına göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gök (2019), Tunceli ilinde yaptığı çalışmada esnafın, memurlara göre daha düşük vergi ahlakına sahip olduklarını ifade etmiş ve işçi, serbest meslek sahibi, işsiz gibi kategorilerin memurlardan istatistiki bakımdan anlamlı bir farklılık göstermediklerini ifade etmiştir.

1.6.3.5. Medeni durum

Medeni durum vergi ahlakını belirleyen bir başka etkidir. Ülkeden ülkeye medeni duruma göre vergi ahlakı değişmektedir. Ülkelerin vergi sistemleri gibi çeşitli faktörler doğrultusunda değerlendirmeler yapıldığı takdirde daha nitelikli sonuçlar alınacaktır. Genel olarak bakıldığında ise evli vergi mükelleflerin vergi ahlakı düzeylerinin bekâr mükelleflere göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Torgler, 2003).

Song ve Yarbrough (1978), çalışmalarında evli mükelleflerin vergi ahlakı düzeylerinin hem bekârlardan hem de boşanmışlardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Torgler ve Murphy (2004), Dünya Değerler Anketi verileri ile yapmış oldukları çalışmalarında Avustralya’da evli bireyler ile boşanmış bireylerin vergi ahlak düzeylerinin bekârlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya (2007), çalışmalarında medeni durumun vergi ahlakını etkilemediği sonucuna varmışlardır. Savaşan, Saraç ve Gürdal (2013) Aleviler üzerine yaptıkları çalışmada vergi kaçırma hakkı bulanların oransal dağılımının evlilerde %14, bekârlarda ise %86 olduğunu ifade etmişlerdir. Can ve Duran (2015) İstanbul ilinde yaptıkları çalışmada medeni durumun vergi ahlakı üzerinde etkili olmadığını belirtmişlerdir. Armut (2019) Amasya ilinde yaptığı çalışmada evli mükelleflerin bekârlara göre daha yüksek vergi ahlakı düzeyine sahip olduğunu söylemiştir.

2. BÖLÜM

TRC3 BÖLGESİ VE İLLER BAZINDA DEĞERLENDİRMELER

Türkiye'nin yüzölçümünün %3,39'u ve nüfusunun %2,71'ini TRC3 bölgesi illerinden meydana gelmektedir. Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinden oluşan bölgenin, doğusunda Hakkâri, batısında Şanlıurfa, kuzeybatısında Diyarbakır, kuzeyinde Bitlis ile Muş, kuzeydoğusunda ise Van şehri bulunmaktadır. TRC3 bölgesi bölgeler arası ve bölge içerisinde var olan gelişmişlik eşitsizliğinin giderilebilmesi önceliği konusunda ilk sırada yer almaktadır. Bölge pek çok ekonomik ve sosyal göstergede ülke ortalamasının altında yer alan bir bölge konumundadır. TRC3 bölgesi tarihin ilk medeniyetlerinin yaşadığı Mezopotamya'da Dicle Nehri'nin orta kuzey kısmında bulunmaktadır. İpek yolu bu bölgeden geçmektedir. Bölge, petrol bakımından oldukça zengin olmasına rağmen yıllardan bu yana süregelen siyasi sorunların yer aldığı Irak ile komşudur. Bölgede UNESCO kültür miras listesine girmeye aday önemli değerler bulunmakta, bölge inanç turizmi açısından da oldukça önemli bir noktadadır (www.dika.org.tr). TRC3 bölgesi farklı dinleri, farklı dilleri ve yaşayışları bir arada bulunduran bir kültür mozaği biçimindedir. Bölge, sahip olduğu dezavantajları, ekonomik ve sosyal veriler doğrultusunda yapılacak planlamalar ile aşacak potansiyele de sahiptir.

2.1. Mardin

Mardin'in yüzölçümü 8891 km² olup 9 ilçesi bulunmaktadır. İlin güneybatısında bulunan Kızıltepe ilçesi Artuklulardan kalma pek çok tarihi esere ev sahipliği yapmaktadır. Mazıdağı ilçesinin tarihi Sümerler dönemine dayanmaktadır. Farklı dinlere ev sahipliği yapan ve gümüş işçiliği ile ön planda olan Midyat ilçesi turizm açısından son derece önem arz etmektedir. Bu ilçelerin dışında Nusaybin, Dargeçit, Derik, Mazıdağı, Ömerli, Savur ve Yeşilli ilçeleri şehrin diğer ilçeleridir (<https://mardin.ktb.gov.tr>). Mardin şehrinin kent kimliği ile ilgili değerlendirmeler yapıldığı zaman genellikle çok kültürlülükten bahsedilmektedir. Çok kültürlülük kavramı modern toplumların birbirinden farklı kültürel grupları bünyesinde barındırması ve bu farklılıkların eşit statü içerisinde yaşamalarını öngörmektedir. Mardin'de sayıları azalsa da Hristiyanlığa ait farklı cemaatlere ait ibadet merkezleri bulunmaktadır. Bununla beraber İslamiyet içerisindeki farklı mezheplerin ve geleneklerinde şehirde önemli bir biçimde kendilerine

yer buldukları söylenebilir (Kaya, 2007). 2021 yılı adrese dayalı nüfus verilerine göre nüfusu 862.757'dir (TUIK, 2022).

2.1.1. Mardin ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka oranı

Mardin ilinde 3 vergi dairesi 7 mal müdürlüğü bulunmaktadır. Gelir vergisi faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 9996'dır. 2022 yılının Mayıs ayında gelir vergisi faal mükellef sayısı 10941 kişiye yükselmiştir. Toplam gelir vergisi faal mükelleflerinin %0.04'ünü oluşturmaktadır. Basit usulde vergilendirilen faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 8360'tır. 2022 yılının Mayıs ayında bu sayı 8406 olmuştur. Kurumlar vergisi faal mükellef sayısı ise Mayıs 2021'de 5684, Mayıs 2022'de ise 6323'tür (www.gib.gov.tr). Mardin ilinde tahakkuk ve tahsil oranları incelendiğinde yıllar itibariyle oransal olarak azalma görülmektedir. İl bâzlı sıralamada da tahakkuk edilen vergilerin tahsilatında Mardin ili son sıralarda yer almaktadır.

Tablo 2. 1. Mardin toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi

(<https://muhasebat.hmb.gov.tr>)

Yıl	Tahakkuk (Bin TL)	Tahsilat (Bin TL)	Oran
2004	81.740	58.292	%71.31
2005	104.195	69.290	%66.50
2006	140.795	91.665	%65.11
2007	158.710	104.619	%65.90
2008	180.839	116.377	%64.40
2009	188.857	128.078	%67.80
2010	247.044	171.781	%69.50
2011	297.649	211.244	%71.00
2012	333.426	187.230	%56.20
2013	447.541	190.589	%42.60
2014	519.442	196.064	%37.70
2015	647.465	241.657	%37.30
2016	994.314	260.330	%26.20
2017	1.158.761	264.371	%22.80
2018	1.510.949	388.188	%25.70
2019	1.901.059	587.833	%30.90
2020	2.683.336	871.379	%32.50
2021	2.582.115	562.506	%21.80

Mardin ilinde vergi tahakkuku ile tahsili arasındaki ilişkiye bakıldığında 2004 yılında %71.31 olan oranın, gittikçe düştüğü hatta bazı yıllarda %20'ler civarında seyrettiği görülmektedir. 2019 ve 2020 yıllarında ise az da olsa bir yükseliş olmuştur. İl bâzlı sıralamalarda Mardin ili özellikle son yıllarda 81 il içerisinde son sıralarda yer almaktadır.

2.1.2. Mardin ili eğitim bilgileri

Mardin ilinin eğitim ile ilgili verilerine bakıldığında zaman ilin eğitim düzeyinin düşük seviyede olduğu görülmektedir. Pek çok ekonomik, sosyal ve toplumsal olguya etki eden eğitim düzeyi vergi ahlakı içinde son derece önem teşkil etmektedir.

Tablo 2. 2. Mardin ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri
(TUİK, 2022).

	Toplam	Erkek	Kadın
6 yaş ve üzeri nüfus	744.317	371.746	372.571
Okuma Yazma Bilmeyen	49.170	7.302	41.868
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	113.149	49.015	64.134
İlkokul	146.003	68.943	77.060
İlköğretim	42.980	23.433	19.547
Ortaokul veya dengi meslek okulu	170.116	91.205	78.911
Lise ve Dengi Meslek Okulu	133.711	80.695	53.016
Yüksekokul veya Fakülte	70.850	41.171	26.679
Yüksek Lisans	7.950	5.396	2.554
Doktora	503	347	156
Bilinmeyen	9.885	4.239	5.646

Mardin’de Tablo 2.2.’de yer alan bilgilere göre ortaokul veya dengi meslek okulu mezunlarının sayısı diğer tüm gruplardan fazladır. Şehirdeki nüfusun yaklaşık %7’sinin okuma ve yazma bilmemesi önemli bir sorundur. Bu sayıya herhangi bir okul bitirmeyip okuma yazma bilenlerde eklenince sayı 162.319 olmaktadır. Bu grup 6 yaş üzeri nüfusun yaklaşık %21’ine denk gelmektedir. Dağılımda ön lisans, lisans ve lisansüstü programlardan mezun olanların oranı yaklaşık olarak %10’dur.

2.1.3. Mardin'in yaşam endeks değerleri

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2015 yılında şehir bazlı olarak konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, güvenlik gibi çeşitli endeks değerleri ve sıralamalar yayınlanmıştır.

Tablo 2. 3. Mardin 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri (TUİK, 2016).

Tür	Sıralama	Endeks
Genel Endeks	80	0.2936
Konut	79	0.1675
Çalışma Hayatı	80	0.0956
Gelir ve Servet	73	0.1288
Sağlık	76	0.3973
Eğitim	76	0.2511
Çevre	64	0.5321
Güvenlik	36	0.6496
Sivil Katılım	76	0.2286
Altyapı Hizmetlerine Erişim	66	0.3133
Sosyal Yaşam	80	0.1965
Yaşam Memnuniyeti	75	0.2696

Tablo 2.3'e göre Mardin ili çalışmaya konu olan tüm endekslerin ortalamasına göre 81 il içerisinde 80. Sırada yer almaktadır. Yine çalışma hayatı ve sosyal yaşam sıralamasında sondan bir önce yer alan ilin mevcut endeksler arasında en iyi olduğu sıralama güvenlik başlıklı sıralamadır. Burada Mardin ili 36. Sırada yer almaktadır.

2.2. Batman

Batman ili Dicle Nehri ile Dicle Nehri'nin kolları arasında sayılan Batman ve Garzan çayları arasındaki bölgede kurulmuştur. Evliya Çelebi, Şerefhan Bidlisi ve Moltke gibi gezginlerin yazmış oldukları gezi notlarında Batman adından bahsedilmiştir. Batman

ismi Orta Çağdan beri kullanılan bir isimdir. Eski adı İluh olan şehir, Raman Dağları'nda petrol bulununca Batman Çayı ile bütünleşmiş ve tekrar Batman adı ile anılmıştır. Batman kentinden 1944 yılından itibaren Haydarpaşa-Kurtalan tren hattı geçmekte olup, daha önce Siirt iline bağlı olan yer 1990 yılında il olmuştur. İl olduktan sonra Mardin'e bağlı Hasankeyf ve Gercüş, Siirt'e bağlı, Beşiri, Kozluk ve Sason ilçeleri Batman'a bağlanmıştır. Batman'ı çevreleyen Meleto, Avcı, Meydanok ve Raman Dağları maden ve petrol yatakları bakımından oldukça zengindir. Bunlarla beraber Batman'da ve Beşiri'de pek çok tarımsal ürün ve endüstriyel bitki yetişmektedir (<https://batman.ktb.gov.tr/>). 2021 yılı verilerine göre ilin nüfusu 626.319 kişiden oluşmaktadır (TUIK, 2022).

2.2.1. Batman ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka oranı

Batman ilinde gelir vergisi faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 6844'tür. Bu sayı Mayıs 2022'de 7296 olmuştur. Basit usulde vergilendirilen faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 4612 iken Mayıs 2022'de de değişmeyerek 4612 olmuştur. Kurumlar vergisi faal mükellef sayısı Mayıs 2021'de 3861, Mayıs 2022'de ise 4144'tür. (www.gib.gov.tr).

Tablo 2. 4. Batman ili toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi

(<https://muhasebat.hmb.gov.tr>).

Yıl	Tahakkuk (Bin TL)	Tahsilat (Bin TL)	Oran
2004	64.042	51.243	%80.01
2005	88.549	67.909	%76.69
2006	112.602	88.042	%78.19
2007	123.414	97.487	%79.00
2008	136.463	108.870	%79.80
2009	180.162	141.810	%78.70
2010	271.002	163.484	%75.30
2011	290.728	203.479	%70.00
2012	318.771	224.273	%70.40
2013	402.882	272.366	%67.60
2014	497.981	302.958	%60.80
2015	656.531	404.719	%61.60
2016	854.291	441.902	%51.70
2017	947.282	482.172	%50.90
2018	1.184.066	606.869	%51.30
2019	1.203.844	574.805	%47.70
2020	1.394.970	633.170	%45.40
2021	1.943.296	993.023	%51.10

Batman’da 2004 yılından itibaren tahsilat ve tahakkuk oranlarına bakıldığında genel itibariyle düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. Hatta oransal olarak son yıllarda %50 civarında bir oran göze çarpmakta olmakla beraber Batman’da vergi tahsilatında ciddi bir sorun olduğu ifade edilebilir.

2.2.2. Batman ili ile ilgili eğitim bilgileri

Batman’da eğitim durumunu gösteren veriler Tablo 2.5’te gösterilmiştir. Eğitim düzeyi Mardin ili ile benzerlikler göstermektedir.

Tablo 2. 5. Batman ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri (TUİK, 2022).

	Toplam	Kadın	Erkek
6 yaş ve üzeri nüfus	544.620	274.200	270.420
Okuma Yazma Bilmeyen	23.943	3.519	20.424
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	78.318	33.517	44.801
İlkokul	96.053	43.104	52.949
İlköğretim	36.484	20.360	16.124
Ortaokul veya dengi meslek okulu	128.543	67.707	60.836
Lise ve Dengi Meslek Okulu	111.169	65.453	45.716
Yüksekokul veya Fakülte	59.465	34.299	25.166
Yüksek Lisans	6.489	4.429	2.060
Doktora	537	386	151
Bilinmeyen	3.619	1.426	2.193

Tablo incelendiğinde 6 yaş ve üzerindeki nüfusun yaklaşık %85’i lisans veya ön lisans eğitiminin altında bir eğitim durumuna sahiptir. En büyük pay ortaokul ve dengi okullarda eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır. Bu grubu lise ve dengi meslek okulları takip etmektedir.

2.2.3. Batman’ın yaşam endeks değerleri

Batman ilindeki yaşam endeksleri incelendiğinde daha önce incelenen Mardin gibi birçok endekste 81 il içerisinde en son sıralarda yer aldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 2. 6. Batman 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri (TUİK, 2016).

Tür	Sıralama	Endeks
Genel Endeks	77	0.3222
Konut	70	0.3893
Çalışma Hayatı	81	0.0890
Gelir ve Servet	76	0.1161
Sağlık	68	0.4967
Eğitim	72	0.3515
Çevre	74	0.3812
Güvenlik	63	0.5323
Sivil Katılım	74	0.2832
Altyapı Hizmetlerine Erişim	68	0.3044
Sosyal Yaşam	67	0.3116
Yaşam Memnuniyeti	73	0.2884

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Batman, 81 il içerisinde genel endekste 77 sırada yer almaktadır. Çalışma hayatı sıralamasında son sırada yer alan şehir yaşam memnuniyeti, gelir ve servet, çevre ile eğitim sıralamalarında da son on şehir arasında yer almaktadır.

2.3 Siirt

Siirt şehrinin kurulmasında doğal koşullar oldukça etkili olmuştur. Şeyhşemu ile Rasinnebah tepelerinin batısında bulunan Kezer Çayı tarıma olanak sağlamış ve barındırdığı su kaynağından dolayı şehrin kurulması ile ilgili önemli rol oynamıştır. Botan vadisinden kaynaklı olarak şehir sınırlı bir şekilde ve daha çok batıya yönelik gelişmektedir. Yine 16. yüzyılda dini eserlerin bölgede var olması ve bunların önemli bulunması şehrin gelişimine katkı sağlayan diğer unsurlardır. Dağlık olması nedeniyle korunaklı olan şehir tarih boyunca Mezopotamya uygarlıkları denetiminde yer almıştır.

Siirt'te batı ve doğu kültürlerinin birleşmesinden kaynaklı olarak zengin bir miras bulunmaktadır. Bu, kültürel öğelere de etki etmiştir. 19. yüzyıldan sonra değişen koşullara entegre olmakta zorlanan şehir, coğrafi özelliklerinin dezavantajlarını yaşamaya başlamıştır (Özgen, Karadoğan, 2009). Siirt ilinin yüzölçümü 5500 km² olup 2021 yılı nüfus verilerine göre nüfusu 331.980'dir (TUİK, 2022). Siirt'in ilçeleri ise Kurtalan, Eruh, Şirvan, Tillo, Pervari ve Baykan'dır. Siirt fıstığı, bittim sabunu ve zivzik narı şehrin marka değeri olan önemli ürünleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Veysel Karani Hazretlerinin Türbesi ve Tillo ilçesinde yer alan İbrahim Hakkı ve İsmail Fakirullah Hazretlerinin türbeleri inanç turizmi açısından şehrin önemli merkezleri arasında sayılabilir.

2.3.1 Siirt ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka Oranı

Siirt ilinde gelir vergisi faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 2733'tür. Mayıs 2022'de ise bu sayı 2861 olmuştur. Basit usulde vergilendirilen faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 3224'tür. Mayıs 2022'de bu sayı 3366 olmuştur. Kurumlar vergisi faal mükellef sayısı ise Mayıs 2021'de 1173 iken Mayıs 2022'de 1245 olmuştur (www.gib.gov.tr). Siirt'te tahakkuk ve tahsilat oranlarına bakıldığında TRC3 bölgesi illeri arasında en iyi konumda olan il olduğu söylenebilir. Son 4 yılda belirgin bir düşüş olduğu gözlemlense dahi yine de sıralama bâzlı bölge illerinden oransal olarak daha iyi bir seviyeye ulaştığı ifade edilebilir.

Tablo 2. 7. Siirt ili toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi

(<https://muhasebat.hmb.gov.tr/>)

Yıl	Tahakkuk (Bin TL)	Tahsilat (Bin TL)	Oran
2004	30.057	26.687	%88.79
2005	44.248	38.613	%87.26
2006	60.196	51.612	%85.74
2007	73.036	62.374	%85.40
2008	75.778	60.182	%79.40
2009	95.065	72.819	%76.60
2010	113.816	86.890	%76.30
2011	132.078	94.649	%71.70
2012	156.737	119.819	%76.40
2013	180.772	144.340	%79.80
2014	208.862	169.361	%81.10
2015	239.946	185.591	%77.30
2016	294.442	174.885	%59.40
2017	378.627	235.457	%62.20
2018	407.535	251.697	%61.80
2019	440.243	273.936	%62.20
2020	519.958	294.671	%56.70
2021	719.309	418.067	%58.10

Tablo 2.7. verilere göre 2004, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında %85'in üzerinde bir orana sahip olan Siirt son yıllarda oransal olarak düşüşe geçmiştir. Özellikle 2020 yılında son 17 yılın en düşük seviyesine ulaşmıştır.

2.3.2 Siirt ili eğitim bilgileri

Mardin ve Batman illerinde var olan seviyelerin bir benzeri Siirt'in eğitim istatistiklerinde de ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. 8. Siirt ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri
(TUİK, 2022).

	Toplam	Erkek	Kadın
6 yaş ve üzeri nüfus	287.430	145.886	141.544
Okuma Yazma Bilmeyen	17.432	2.389	15.043
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	44.069	18.792	25.277
İlkokul	52.369	24.030	28.339
İlköğretim	15.905	9.166	6.739
Ortaokul veya dengi meslek okulu	71.154	37.385	33.769
Lise ve Dengi Meslek Okulu	52.188	32.987	19.201
Yüksekokul veya Fakülte	29.359	18.129	11.230
Yüksek Lisans	3.208	2.189	1.019
Doktora	470	346	124
Bilinmeyen	1.276	473	803

Siirt'te eğitim verileri neticesinde yaklaşık olarak %85 civarında bir kitlenin lisans veya ön lisans eğitim düzeyinin daha altında bir eğitim durumuna sahip olduğu söylenebilir. Cinsiyet temelli bakıldığında ise erkeklerin eğitim düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla beraber ağırlıklı grubun, ortaokul ve dengi meslek okulları ile lise ve dengi meslek okullarında olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.3 Siirt'in yaşam endeks değerleri

Yaşam endeksi değerlendirmesinde TRC3 illeri arasında en iyi konumda olan şehir Siirt'tir. Hem genel endekste hem de diğer endeks sıralamalarının genelinde bu husus geçerlidir.

Tablo 2. 9. Siirt 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri
(TUİK, 2016)

Tür	Sıralama	Endeks
Genel Endeks	65	0.4240
Konut	66	0.4755
Çalışma Hayatı	78	0.1975
Gelir ve Servet	61	0.3071
Sağlık	58	0.5296
Eğitim	66	0.4107
Çevre	76	0.3764
Güvenlik	38	0.6347
Sivil Katılım	50	0.4066
Altyapı Hizmetlerine Erişim	77	0.1762
Sosyal Yaşam	65	0.3185
Yaşam Memnuniyeti	9	0.8316

Yaşam endekslerine bakıldığında Siirt'in güvenlik ve yaşam memnuniyeti alanlarında diğer illerden belirgin bir biçimde daha üst sıralarda olduğu görülmektedir. İlgili endeksler arasında en kötü sıralama çalışma hayatı sıralamasıdır. Burada asıl göze çarpan ise memnuniyeti sıralamasında 81 il arasında Siirt'in 9. sırada yer almasıdır.

2.4. Şırnak

Şırnak ili Güneydoğu Anadolu bölgesinin en uç şehridir. 1990 yılında Siirt'in yerleşim yerleri olan Şırnak ve Güçlükönak, Mardin'in yerleşim yerleri olan İdil, Cizre ve Silopi ve Hakkari'den Uludere ve Beytüşşebap'ın birleşmesinden meydana gelmiştir. İl sınırları içerisinde bulunan Cudi Dağları Cizre ilçesinde olmakla beraber Nuh Tufan'ının burada gerçekleştiğine inanılmaktadır. Hz. Nuh'un kabrinin Cizre ilçesinde olması, Cizre'de yer alan surların gemi şeklinde olması bu olasılığı güçlendirmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Hud suresinin 44. ayetinde Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'nda

yer aldığı yazmaktadır. Cizre'nin önce Hz. Nuh tarafından tufan öncesi kurulduğu, ikinci seferde ise Hz. Nuh ve çocukları tarafından inşa edildiği ifade edilmektedir (<https://sirnak.ktb.gov.tr/>).

2.4.1 Şırnak ili genel bütçe gelirlerinin tahsilatı, tahakkuku ve tahsilatın tahakkuka oranı

Şırnak ilinde gelir vergisi faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 3957'dir. Mayıs 2022'de bu sayı 4547 olmuştur. Basit usulde vergilendirilen faal mükellef sayısı Mayıs 2021 itibariyle 3357 iken Mayıs 2022'de 3459'dur. Kurumlar vergisi faal mükellef sayısı ise Mayıs 2021'de 2842, Mayıs 2022'de ise 3172'dir (www.gib.gov.tr). Şırnak'ın tahakkuk ve tahsilat oranına bakıldığında diğer bölge illeri gibi çokta iyi olmadığı ifade dileyebilir. 2018 yılı verilerine bakıldığında 81 il içerisinde 73. Sırada yer almaktadır.

Tablo 2. 10. Şırnak ili toplam vergi gelirleri tahakkuk tahsilat ilişkisi

(<https://muhasebat.hmb.gov.tr/>).

Yıl	Tahakkuk (Bin TL)	Tahsilat (Bin TL)	Oran
2004	52.649	38.570	%73.26
2005	62.766	40.278	%64.17
2006	86.281	53.943	%62.52
2007	84.324	47.889	%56.80
2008	108.577	61.487	%56.60
2009	124.324	72.644	%58.40
2010	158.498	88.736	%56.00
2011	184.020	102.290	%55.60
2012	232.453	137.782	%59.30
2013	268.643	177.520	%66.10
2014	266.101	162.346	%61.00
2015	258.211	130.176	%50.40
2016	360.770	143.117	%39.70
2017	471.527	183.123	%38.80
2018	681.360	328.436	%48.20
2019	738.832	375.642	%50.80
2020	741.113	253.490	%34.20
2021	1.007.920	311.322	%30.90

Tablo 2.10’da yer alan verilere göre Şırnak ili tahakkuk/tahsil oranlarında en yüksek seviye 2004 yılında iken en düşük seviyenin 2021 yılında olduğu görülmektedir. Şırnak ili Türkiye sıralamasında en son sıralarda yer almaktadır.

2.4.2. Şırnak ili eğitim bilgileri

Şırnak'ın eğitim istatistiklerinde erkeklerin kadınlara göre eğitim düzeylerinin daha üst seviyede olduğu söylenebilir. Bununla beraber diğer bölge illerinde olduğu gibi Şırnak'ın da genel eğitim tablosunun sorunlu olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 2. 11. Şırnak ili ile ilgili 2021 yılı eğitim istatistikleri
(TUİK, 2022).

	Toplam	Erkek	Kadın
6 yaş ve üzeri nüfus	466.947	243.150	223.797
Okuma Yazma Bilmeyen	24.251	3.386	20.865
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	71.121	31.318	39.803
İlkokul	81.081	40.431	40.650
İlköğretim	19.792	11.122	8.670
Ortaokul veya dengi meslek okulu	125.648	66.564	59.084
Lise ve Dengi Meslek Okulu	90.890	57.063	33.827
Yüksekokul veya Fakülte	43.109	27.283	15.826
Yüksek Lisans	4.277	2.974	1.303
Doktora	255	189	66
Bilinmeyen	6.523	2.820	3.703

Şırnak ilinde 6 yaş üstü nüfusun yaklaşık %5'i okuma yazma bilmemektedir. Nüfusun yaklaşık %10'luk kısmı da yüksekokul veya fakülte mezunlarından meydana gelmekte olup, eğitim seviyesi dağılımında diğer illerde olduğu gibi ortaokul ve lise dengi okullardan mezun olma oranı en yüksek seviyededir.

2.4.3 Şırnak'ın yaşam endeks değerleri

Şırnak'ın yaşam endeks sıralamasında yaşam memnuniyeti ve çevre dışında diğer alanlarda son sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2. 12. Şırnak ili 2015 yılı yaşam endeksi il sıralamaları ve endeks değerleri
(TÜİK, 2015)

Tür	Sıralama	Endeks
Genel Endeks	78	0.3275
Konut	77	0.2366
Çalışma Hayatı	79	0.1663
Gelir ve Servet	75	0.1173
Sağlık	79	0.3308
Eğitim	80	0.1634
Çevre	61	0.5390
Güvenlik	71	0.4772
Sivil Katılım	75	0.2321
Altyapı Hizmetlerine Erişim	71	0.2526
Sosyal Yaşam	81	0.1912
Yaşam Memnuniyeti	10	0.8234

Sosyal yaşam endeksinde son sırada, eğitim endeksinde ise sondan bir önceki sırada yer almakla beraber ilginç bir şekilde yaşam memnuniyeti endeks sıralamasında Siirt'in ardından 10. sırada bulunmaktadır.

2.5. TRC3 Bölgesi ile ilgili diğer veriler

TRC3 bölgesi işsizlik oranlarına bakıldığı zaman Türkiye'de en fazla işsizliğin olduğu bölge konumundadır. Yine işgücüne katılma oranı ve istihdam oranında Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında 26 bölge arasında son sırada yer almaktadır. Bununla beraber TRC3 bölgesinde kayıt dışılığı gösteren veriler, bölgedeki suçların kapsamı, demokrasinin uygulanabilirliğinin göstergesi olan seçimlere katılım gibi bazı veriler önem arz etmektedir.

2.5.1. İşsizlik, işgücü verilerinde TRC3 Bölgesinin sıralaması

Yıllar itibariyle hem işsizlik verilerinde hem de işgücüne katılım verilerinde TRC3 bölgesi için olumsuz sonuçlar bulunmaktadır. Bölgenin en önemli sorunları arasında yer alan işsizliğin fazla olması zamanla diğer sorunlarında ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

2017 yılında 26 bölge arasında işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge %26,9 ile TRC3 bölgesi olmuştur. İşsizlik oranının en düşük olduğu bölge ise Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane'den oluşan TR90 bölgesi olmuştur. Yine aynı yıl içerisinde işgücüne katılma oranı TRC3 bölgesinde %40,7 olarak hesaplanmıştır. 2018 yılı verilerinde işsizliğin en yüksek olduğu bölge yine %25 ile TRC3 bölgesi olurken, en düşük istihdam oranı da %30,5 ile aynı bölgede görülmüştür. Aynı yıl en düşük iş gücüne katılma sıralamasında da bölge son sırada yer almıştır. 2019 yılında işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge yine TRC3 bölgesi olmuştur. İşsizlik oranı %30,9 olarak hesaplanmıştır. En düşük istihdam oranı %30 ile TRC3 bölgesinde görülmüştür. 2020 yılında en düşük işgücüne katılım oranı %43,5 ile TRC3 bölgesinde iken yine aynı yıl işsizlik oranı en yüksek bölge %33,5 ile aynı bölge olmuştur (TUİK, 2020).

2.5.2. TRC3 Bölgesi kayıt dışılık verileri

Ülke ekonomilerinin gelişmesi yönünde en önemli engellerden biri olan ve hesaplanması oldukça güç olan kayıt dışılık TRC3 bölgesinde de mevcuttur. Özellikle kaçak olarak ticarete konu edilen bundan dolayı vergisi ödenmeyen mallar kayıt dışılığın etkisini gözler önüne sermektedir.

Tablo 2. 13. 2019 yılında en fazla kaçak sigara paketi ele geçirilen 20 il (KOM, 2020).

Sıra	İl	Ele Geçirilen Kaçak Sigara Paket Miktarı
1	Van	1.119.562
2	Gaziantep	1.115.793
3	Mardin	851.958
4	Diyarbakır	604.608
5	Ağrı	529.171
6	Şırnak	443.933
7	Hatay	423.683
8	Şanlıurfa	387.870
9	Batman	380.650
10	İstanbul	364.609
11	Adana	363.648
12	Ankara	207.505
13	Mersin	188.560
14	Erzurum	183.309
15	Kocaeli	176.182
16	Bitlis	150.899
17	Aksaray	126.669
18	Siirt	103.885
19	Iğdır	102.634
20	Ardahan	91.188

Tablo 2.13 verilerine göre 2019 yılında en fazla kaçak sigara paketi ele geçirilen iller sıralamasında TRC3 bölgesi illerinden Mardin 3. sırada yer almaktadır. Şırnak'ın 6. sırada yer aldığı sıralamada, Batman 9. sırada, Siirt ise 18. sırada yer almaktadır.

Tablo 2. 14. 2019 yılında en fazla kaçak cep telefonu ele geçirilen 20 il

(KOM, 2020).

Sıra	İl	Ele Geçirilen Kaçak Cep Telefonu Adeti
1	İstanbul	50.535
2	Kocaeli	11.774
3	Edirne	9.047
4	Tekirdağ	5.809
5	Ankara	3.244
6	Diyarbakır	2.445
7	Adana	2.155
8	Şanlıurfa	1.365
9	Gaziantep	1.362
10	Van	1.001
11	İzmir	934
12	Mardin	907
13	Şırnak	823
14	Mersin	747
15	Bursa	738
16	Aydın	626
17	Muğla	571
18	Antalya	561
19	Batman	558
20	Konya	466

Tablo 2.14 verilerine göre en fazla kayıt altında olmayan cep telefonu ele geçirilen şehirler sıralamasında TRC3 illeri arasında Mardin 12. sırada yer alırken, Şırnak 13.

sırada, Batman ise 19. sırada yer almaktadır. Bir diğer TRC3 bölgesi ili olan Siirt ise listede yer almamaktadır.

Tablo 2. 15. 2019 yılı illere göre kaçakçılık olayı sıralaması
(KOM, 2020).

Sıra	İl	Kaçakçılık Olayı Sayısı
1	İstanbul	693
2	Diyarbakır	609
3	Ankara	543
4	Mardin	479
5	Mersin	453
6	Adana	449
7	İzmir	441
8	Van	427
9	Gaziantep	423
10	Muğla	395
11	Şanlıurfa	333
12	Iğdır	306
13	Antalya	295
14	Şırnak	283
15	Ağrı	241
16	Hatay	239
17	Aydın	221
18	K.Maraş	207
19	Balıkesir	202
20	Manisa	187

Türkiye’de 2019 yılında en fazla kaçakçılık olayı olan il İstanbul olmuştur. İstanbul’un ardından ise TRC3 bölgesine komşu olan Diyarbakır ili yer almaktadır. TRC3

bölgesi illerinden Mardin 479 olay ile 4. sırada yer alırken, Şırnak 283 olay ile 14. sırada yer almaktadır.

Tablo 2. 16. 2019 yılı iller bazında özel kanunlar uyarınca açılan davalarda ilk sırayı alan suçlar (Adli İstatistikler, 2019).

İller	İlk Sırayı Alan Suçlar
Mardin	5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa Muhalefet
Batman	5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa Muhalefet
Siirt	5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa Muhalefet
Şırnak	1602 sayılı Askeri Ceza Kanununa Muhalefet

İllerdeki açılan davalarda ilk sırada yer alan suçların gösterildiği Tablo 2.16 verilerine göre Mardin, Batman ve Siirt illerinde 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa Muhalefet suçu ilk sırada yer alırken sadece Şırnak'ta farklılık görülmektedir. Şırnak'ta ilk sırada Askeri Ceza Kanununa Muhalefet suçu yer almaktadır.

2.5.3. Vergi mahkemeleri

Vergi Mahkemeleri Türkiye'de 36 ilde bulunmaktadır. Bazı iller başka bir ilin yargı çevresine dâhil edilmiştir. TRC3 Bölgesi illerine bakıldığı zaman Batman Vergi Mahkemesinin yargı çevresinin Batman ve Siirt illeri olduğu görülmektedir. Yine Mardin Vergi Mahkemesinin yargı çevresine dâhil olan iller Mardin ve Şırnak illeridir. 2019 yılı verileri göz önünde bulunduğunda 36 il içerisinde en fazla dosyaya sahip olan iller sıralamasında Batman Vergi Mahkemesi 15. sırada, Mardin ise 21. sırada yer almaktadır (Adli İstatistikler, 2020).

Tablo 2. 17. 2019 yılı vergi mahkemeleri dosya sayısı

(Adli İstatistikler, 2020).

İl	Geçen Yıldan Devren Gelen	Yıl İçinde Açılan	Bozularak Gelen	Toplam
Batman	304	1557	18	1879
Mardin	208	1072	35	1315

2.5.4. TRC3 Bölgesi demokrasi algısı

Toplumlarda demokrasi algısını belirleyen en temel özelliklerden biri seçimlere katılım oranlarıdır. Demokratik toplumlarda, yapılan seçimlerde seçmenlerin çok büyük çoğunluğunun sandığa gitmesi ve yönetimde söz hakkı sahibi olması beklenmektedir.

Tablo 2. 18. Mardin ili seçimlere katılım oranları

(YSK, 2021).

Tarih	Seçimlere Katılım Oranı	Türkiye Ortalaması
31.03.2019	%80,62	%84,67
24.03.2018	%84,20	%86,24
01.11.2015	%86,76	%85,18
07.06.2015	%87,49	%86,64
12.06.2011	%82,40	%83,20

Türkiye’de yapılan son 5 seçime bakıldığında Mardin’de en yüksek katılımın 07.06.2015 tarihinde yapılan seçimde olmuşken en az katılım ise 31.03.2019 tarihli seçimde olmuştur. 2011, 2018 ve 2019 yıllarında yapılan seçimlerde Mardin’de katılım oranı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 2. 19. Siirt ili seçimlere katılım oranları

(YSK, 2021).

Yıl	Seçimlere Katılım Oranı	Türkiye Ortalaması
31.03.2019	%82,79	%84,67
24.03.2018	%84,30	%86,24
01.11.2015	%85,75	%85,18
07.06.2015	%86,82	%86,64
12.06.2011	%81,80	%83,20

Siirt'te son 5 seçim arasında en yüksek katılım Mardin gibi 07.06.2015 tarihinde yapılan seçimde sağlanmıştır. En düşük katılım ise 12.06.2011 seçiminde olmuştur. 2015 yılında yapılan seçimlerde katılım oranı Türkiye ortalamasına yakınken diğer seçimlerde Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 2. 20. Batman ili seçimlere katılım oranları
(YSK, 2021).

Yıl	Seçimlere Katılım Oranı	Türkiye Ortalaması
31.03.2019	%77,88	%84,67
24.03.2018	%85,70	%86,24
01.11.2015	%86,11	%85,18
07.06.2015	%90,40	%86,64
12.06.2011	%83,80	%83,20

Batman'da da diğer iller gibi seçimlere katılım en fazla 07.06.2015 tarihli seçimde olmuştur. En düşük katılım ise 31.03.2019 seçimdedir. 2015 yılında yapılan iki seçimde katılım oranı Türkiye ortalamasının üzerindeyken, diğer üç seçimde ortalamasının altında kalmıştır. Özellikle 31.03.2019 tarihli seçimde katılım %77.88 olarak ciddi bir düşüş göstermiştir.

Tablo 2. 21. Şırnak ili seçimlere katılım oranları
(YSK, 2021).

Yıl	Seçimlere Katılım Oranı	Türkiye Ortalaması
31.03.2019	%86,28	%84,67
24.03.2018	%87,10	%86,24
01.11.2015	%90,26	%85,18
07.06.2015	%92,14	%86,64
12.06.2011	%86,90	%83,20

Şırnak ilinde seçimlere katılım oranı, Tablo 2.20'de gösterilen seçimlerde Türkiye ortalamasının sürekli üzerindedir. En fazla katılım 07.06.2015 seçimlerinde olmuşken en

az katılım 31.03.2019 seçimlerinde görülmektedir. Ayrıca 07.06.2015 tarihinde yapılan seçimlerin ardından yapılan seçimlerde tüm illerde seçime katılım oranının düştüğü de gözlemlenmektedir.

2.5.5. TRC3 Bölgesi illerinin inanç yapıları

TRC3 bölgesi şehirleri incelendiğinde Siirt halkının geneli Müslüman olup şafii mezhebindendir. Halkın genel olarak muhafazakâr bir yaklaşım izlediği görülmektedir. Toplum içerisinde insanların hayatlarını idame ettirmesi konusunda din belirleyici bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Geleneklerden kaynaklanan yaklaşımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Dini pratiklerin uygulanması noktasında da geleneklerin önemli bir etki yarattığı görülmektedir (Kılıç, 2012). Siirt ilinde inanç turizmi açısından Tillo ilçesi ve Veysel Karani Hazretlerinin türbesinin bulunduğu Baykan ilçesi önem arz etmektedir. Mardin ili sayıları azalmış olsa da Hristiyanların, Müslümanlarla beraber yaşadığı bir şehir konumundadır. Hristiyanlığa ait önemli dini yapıların bulunduğu kent araştırma kapsamında önemli bir yer tutmaktadır. Mardin ili, Süryani Ortodoks Cemaatine ait olan Kırklar Kilisesi, Mor Yakup Kilisesi ve Deyrülzaferan Manastırı gibi önemli yerlere ev sahipliği yapmaktadır. Batman ve Şırnak illerinde ise Siirt iliyle benzerlikler söz konusudur. Din bireylerin hayatlarında son derece önemli bir yere sahiptir. Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Becirman köyü bu konuda önemli referans noktalarını oluşturmaktadır. Bölgede seyit soyundan geldiğini ifade eden insanların sayısı da oldukça fazladır.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

Mali sosyoloji çalışmalarının önemi günümüzde neredeyse tüm ülkelerde kavranmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle sosyolojik bir olgu olarak mali olaylara bakılır ve araştırmalar da maliyeyi sosyoloji bilimi ile birlikte ele alarak inceler. Dolayısıyla sosyoloji biliminin kullandığı yöntemler ve varsayımlar kullanılır (Aydın, 2019). Mali olayların sosyolojik bakış açısıyla ele alınması son derece önemlidir. Çünkü iktisadi ve mali konularda teori geliştiren ülkelerin çözüm önerileri kendi sorunları çerçevesinde geliştirilip tercüme yoluyla diğer ülkelere aktarılmıştır. Fakat hiçbir teorik model ve çözüm önerisi diğer ülkelere aynı şekilde katkı sunmamaktadır. Mali sosyoloji kapsamında yapılan çalışmalar bu tarz sorunların ortadan kalkabilmesi için önem teşkil etmektedir (Çelebi, 2012).

3.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada TRC3 bölgesinde vergi ahlakı konusunda somut ve derin bilgilere ulaşılmaya çalışıldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Gelir vergisi mükelleflerinin vergi ahlakı skorunu hesaplamaktansa ciddi bir vergi ödememe sorunu ile karşılaşılan bölgede bunun sebeplerinin daha derinlemesine analiz edilmesi istenmiştir. Nitel araştırmayı, “*gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma*” olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel araştırma ile ilgili tanım yapılacak olursa; insanların tecrübeleri ve gerçeklikleri ile ilgili geniş kimi sorular ile yaşantıları anlamaya yönelik zengin bilgilerin ortaya konulması biçimde ifade edilebilir. Anlayışın burada önemi son derece büyüktür. Nitel araştırma ile anlayış sayesinde farklı bakış açılarını ön plana çıkarmak mümkün olacaktır (Boyd, 2001). Nitel yöntem kullanılarak yapılan bir çalışmada derinlik hedeflenmektedir. Nitel araştırmayı yürüten araştırmacının gerektiği takdirde ek sorular ile birlikte gerçekliğin ortaya çıkabilmesi için çaba sarf etmesi gerekirken aynı zamanda görüşmecinin öznel bakış açısına odaklanması gerekmektedir (Karataş, 2015).

3.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın ilk amacı Türkiye’de ekonomik olarak en geri kalmış bölge olan TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicilerini tespit edebilmektir. Bununla birlikte vergi uyumu konusunda sorunlu noktaları tespit edebilmek ve vergi ahlakı düzeyinin yükselebilmesi için birtakım çözüm önerileri sunmak amaçlanmaktadır. Bu bölgede araştırma yaparak hem literatüre katkı sunmak hem de vergi gelirlerinin artırılabilmesi konusunda katkıda bulunabilmek de hedeflenmektedir. TRC3 bölgesinde farklı etnik yapıların, farklı dinlere mensup insanların bulunması ve Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü yıllarda vergi muafiyetinden yararlanan çeşitli grupların varlığı nedenleriyle, zengin bir mozaığe sahip bölge insanının vergiye karşı tutumlarının tespiti, bu bağlamda bölge insanının vergiye uyumunu sağlamaya yönelik öneriler geliştirilmesi bir diğer hedef olarak ifade edilebilir.

3.3. Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni TRC3 bölgesi illeri olan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri olarak belirlenmiştir. Tahsil edilen vergi ödemelerinin tahakkuk eden vergi borçlarına oranının görece düşük olduğu bölgede bunun sebeplerini sorgulamak ve mükelleflerin vergi motivasyonları belirleyen etkenler üzerine görüşmeler yapılmıştır (<https://www.gib.gov.tr/>). Araştırmada bölgede yaşayan ve memleketi TRC3 bölgesi illerinden biri olan katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır. Ticari kazanç, zirai kazanç, ücret ve serbest meslek kazancına göre vergi ödeyen gelir vergisi mükellefleri ile görüşülmüştür. Farklı gelir vergisi mükellefleri ile görüşülmesinin sebebi tüm dünyada etki gösteren pandeminin bazı meslek gruplarını daha fazla etkilemesi ve katılımcıların görüşlerinin bu süreçten etkilenebilecek olmasıdır. Katılımcıların birçoğu ile araçlar üzerinden tanışılmış ve onlarla vakit geçirilmiştir. Araştırma yapılırken sadece şehir merkezlerinde değil illerin farklı ilçelerinde yaşayan mükellefler ile de görüşmeler yapılmıştır. Farklı yerleşim birimlerinde yaşayan mükellefler ile görüşülerek daha geniş tabanlı bir analiz yapılmak istenmiştir. Katılımcıların demografik bilgilerine Tablo 3.1’de yer verilmiştir.

Tablo 3. 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Gelir Düzeyi	Medeni Hali	Eğitim Düzeyi	Meslek
Katılımcı 1	Erkek	33	8.300	Evli	Yüksek Lisans	Memur
Katılımcı 2	Kadın	36	10.000	Evli	Doktora	Akademisyen
Katılımcı 3	Erkek	41	5.000	Evli	Yüksek Lisans	Oto Yedek Parçacı
Katılımcı 4	Erkek	41	8.000	Evli	Ön lisans	Tamirci
Katılımcı 5	Erkek	52	9.000	Evli	Lisans	Çiftçi
Katılımcı 6	Erkek	37	10.000	Evli	Lise	Çiftçi
Katılımcı 7	Erkek	40	5.000	Evli	Lisans	Veteriner Hekim
Katılımcı 8	Erkek	29	5.000	Bekâr	Yüksek Lisans	Avukat
Katılımcı 9	Erkek	30	15.000	Evli	Lisans	Doktor
Katılımcı 10	Erkek	46	5.300	Evli	Lisans	Memur
Katılımcı 11	Erkek	40	4.000	Evli	Lise	Basın-Yayın
Katılımcı 12	Erkek	42	5.000	Evli	Lisans	İş Mak. Operatörü
Katılımcı 13	Erkek	65	10.000	Evli	İlkokul	Çiftçi
Katılımcı 14	Erkek	36	7.500	Evli	Lisans	Çiftçi
Katılımcı 15	Erkek	37	10.000	Bekâr	Lisans	Avukat
Katılımcı 16	Erkek	32	4.000	Evli	Lisans	Öğretmen (Özel Ders)
Katılımcı 17	Erkek	33	5.059	Bekâr	Yüksek Lisans	Öğretmen
Katılımcı 18	Erkek	35	10.000	Bekâr	Lisans	Öğretmen
Katılımcı 19	Erkek	50	3.500	Evli	Ortaokul	Bakkal
Katılımcı 20	Kadın	19	3.000	Bekâr	Lise	Kuaför
Katılımcı 21	Erkek	34	4.500	Bekâr	Lise	Çiftçi
Katılımcı 22	Erkek	63	10.000	Evli	Okur Yazar	Çiftçi
Katılımcı 23	Kadın	45	12.000	Evli	Lisans	Mühendis
Katılımcı 24	Erkek	36	4.000	Evli	Yüksek Lisans	Avukat

Katılımcı 25	Erkek	31	6.500	Evli	Lisans	Memur
Katılımcı 26	Erkek	34	2.825	Bekâr	Ön Lisans	Barmen
Katılımcı 27	Erkek	30	5.000	Evli	Lise	Kuaför
Katılımcı 28	Erkek	48	7.000	Evli	Ön Lisans	Konfeksiyoncu
Katılımcı 29	Erkek	58	13.500	Evli	Ortaokul	Çiftçi
Katılımcı 30	Erkek	50	3.000	Evli	İlkokul	Çiftçilik- Hayvancılık
Katılımcı 31	Erkek	26	4.000	Bekâr	Lisans	Avukat
Katılımcı 32	Erkek	51	15.000	Evli	Lisans	SMMM

Araştırmaya katılan katılımcılardan 3 kişi okur-yazar veya ilkokul mezunudur. 2 kişi ortaokul mezunu, 5 kişi lise mezunu, 16 kişi ön lisans veya lisans mezunu 6 kişi ise yüksek lisans veya doktora mezunudur. Katılımcıların eğitim düzeyi ile ilgili bilgiler Tablo 3.2’de yer almaktadır.

Tablo 3. 2. İllere göre eğitim durumu

Şehir	Okur Yazar/ İlkokul	Ortaokul	Lise	Ön Lisans/Lisans	Yüksek lisans / Doktora
Mardin	1	1	1	5	0
Batman	1	0	1	6	0
Siirt	0	0	1	3	4
Şırnak	1	1	2	2	2

Araştırmada yer alan katılımcıların 29’unu erkekler oluştururken sadece 3 kadın ile görüşülmüştür. Araştırmada kadın sayısının daha fazla olması istenmiş ancak bazı kadın gelir vergisi mükellefleri görüşme talebine olumsuz yanıt vermiştir. Katılımcıların cinsiyet bilgileri Tablo 3.3’te yer almaktadır.

Tablo 3. 3. İllere göre cinsiyet dağılımı

Şehir	Erkek	Kadın
Mardin	8	0
Batman	8	0
Siirt	7	1
Şırnak	6	2

Araştırmaya katılan gelir vergisi mükellefleri arasında aylık geliri 0-3000 TL arasında olan 3 mükellef, 3001-6000 TL arasında olan 13 mükellef, 6001-9000 TL arasında olan 6 mükellef, 9000 TL üzerinde aylık geliri olan 10 mükellef bulunmaktadır. Araştırmaya katılan mükelleflerin aylık gelir ortalaması 2021 yılı için 7187 TL'dir. Katılımcıların gelir düzeylerini gösteren verilere Tablo 3.4'te yer verilmiştir.

Tablo 3. 4. İllere göre aylık gelir düzeyi

Şehir	0-3000 TL	3001- 6000 TL	6001-9000 TL	9000 TL üzeri
Mardin	2	2	2	2
Batman	0	4	1	3
Siirt	0	3	3	2
Şırnak	1	4	0	3

Katılımcıların 24'ü evli iken 8'i bekârdır. Nişanlı olduğunu veya eşinin vefat ettiğini beyan edenlerde bekâr kategorisinde değerlendirilmiştir. Medeni durum bilgileri Tablo 3.5'te yer almaktadır.

Tablo 3. 5. İllere göre medeni durum

Şehir	Evli	Bekâr
Mardin	6	2
Batman	7	1
Siirt	7	1
Şırnak	4	4

Araştırmaya katılan vergi mükellefleri 17 farklı meslek grubunda faaliyet sürdürmektedir. Farklı meslek gruplarının olması bilinçli bir tercihtir. Bazı mesleklerin

yaşadığı problemlerin vergiye yansımalarının tüm araştırmaya etki etmemesi istenmiştir. Farklı meslek gruplarından katılımcılarla görüşülerek daha kapsayıcı sonuçlar elde edilmesi amaç edinilmiştir. Katılımcıların hangi meslek grubuna dahil olduğunu gösteren bilgiler tablo 3.6'dadır.

Tablo 3. 6. Mesleki dağılım sayıları

	Şehir			
	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak
Memur	1	1	1	
Akademisyen			1	
Çiftçilik /Hayvancılık	2	2	2	2
Veteriner Hekim			1	
Tamirci			1	
Oto Yedek Parçacı			1	
Avukat	1	1	1	1
Doktor		1		
Basın Çalışanı		1		
İş Makineleri Operatörü		1		
Öğretmen		1		2
Bakkal				1
Kuaför	1			1
Mühendis				1
Barmen	1			
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	1			
Konfeksiyoncu	1			

3.4. Veri Oluşturma Aracı

Araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat formu oluştururken tez izleme jürisinde yer alan üç akademisyenden uzman görüşü alınmıştır. Katılımcılara vergi ahlakının demografik, sosyal ve ekonomik belirleyicilerini kapsayıcı ucu açık sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara etik kuruldan alınan izin belgesi gösterilmiş ve istedikleri takdirde sorgusuz sualsiz görüşmeyi

sonlandırma veya sonradan cayma haklarının olduğu belirtilmiştir. Kimliklerini açığa çıkaracak bilgilerin kesinlikle üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacağı ifade edilmiştir. Bazı katılımcıların iş yerlerine, görüşmeler esnasında gelen müşteri veya misafirler olduğunda görüşmelere ara verilmiş tüm görüşmeler baş başa yapılmıştır. Görüşmeler neticesinde görüşme kayıtlarının imha edilmesi ve araştırmada yer almak istenmemesi yönünde talepler gelmiştir. Bu talepler tamamen katılımcıların istekleri doğrultusunda yerine getirilmiştir. Memleketi TRC3 bölgesi illerinden biri olan ve TRC3 bölgesinde yaşayan 33 gelir vergisi mükellefi ile görüşülmüştür. 1 mükellef araştırmadan ayrılmak istediğini beyan etmiştir. En kısa görüşme 18 dakika sürmüştür, en uzun görüşme ise 62 dakika sürmüştür. Tüm verileri toplama süreci 70 gün sürmüştür. Katılımcıların onayı ile yapılan görüşmeler bir cihaz aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Ardından alınan kayıtlar Microsoft Word programında deşifre edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalar konusunda çeşitli eleştiriler mevcuttur. Eleştirilerin başında öznenin fazla oluşu ve güvenirliliğin düşük olması gelmektedir. Nitel araştırmalarda genel bir sistematik olmamasından kaynaklı olarak araştırmacıya bağlı bulguların elde edildiği de eleştirilen bir diğer husustur. Raporlamanın düşük niteliğe sahip olduğu öngörüsü üzerine bu tarz bir eleştiri getirilmektedir. Nitel araştırmaya getirilen bu eleştiriler sorgulanmaya müsaittir. Nitel araştırmalar yapısı gereği istatistiksel ve deneysel hesaplamalara dayanmamakla beraber deneyim boyutlarını anlamlandırmayı amaçlamaktadır (Brink, 1991). Araştırmanın nitel verilerinin geçerlik ve güvenirliliğini arttırmak için katılımcı teyidi alınmalıdır. Araştırma verileri toplanıp analiz edildikten sonra sonuçlar katılımcılara gönderilerek bunu onaylamaları veya varsa eleştiri yapmaları, araştırmacının yorumlarının da dâhil olduğu bulgularla kendi kastettiklerinin örtüşüp örtüşmediğine bakmaları istenmektedir. Bu teknik, inanırlılığın sağlanmasında kullanılan en önemli yollardan birisidir (Creswell, 2002; Merriam, 2013). Bu araştırmada da geçerliliği sağlamak için katılımcı teyidi alınmıştır.

Geçerliliği sağlamak için uygulanacak bir başka yöntem de birden fazla araştırmacının fikirlerine başvurmadır. Bu kapsamda benzer konuları ve farklı konuları çalışan kişilerin görüşlerinin alınması geçerliliğin sağlanmasına olumlu katkıda bulunacaktır (Maxwell, 1996). Bu süreç bazı kaynaklarda uzman incelemesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ham verilerin ve onlara dayanılarak ortaya konulan bulguların

uygun ve mantıklı olup olmadığına karar verilmesi sürecinde uzman denetlemesine başvurulmalıdır (Merriam, 2013). Bu kapsamda araştırma boyunca tez izleme komitesinde yer alan üç akademisyenin fikirleri alınmıştır. Yine maliye alanındaki akademisyen görüşleri alınmıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirliği sağlamının bir diğer yolu olan tekrarlı sorgular yöntemi araştırmada kullanılmıştır. Daha önce katılımcıların fikir beyan ettiği birtakım konularda verilen cevaplardan emin olmak adına eski soruların paralelinde katılımcıların cevapları tekrar sorgulanmıştır. Araştırma kapsamında bir başka araştırmacının da verilerin alt temalarını belirlemesi istenmiş ve araştırmacılar arası uyuma bakılmıştır. Farklı alt temalar arasında %85'e yakın uyumun olduğu tespit edilmiştir.

3.6 Araştırma Verilerinin Analizi

Nitel veri analizi, araştırmacının verileri düzenlediği, analiz birimlerine ayırdığı, sentezlediği, biçimleri (pattern) ortaya çıkardığı, önemli değişkenleri keşfettiği ve hangi bilgileri rapora yansıtacağına karar verdiği bir süreçtir (Bogdan ve Biklen, 1992).

Nitel veri analizi, içerik analizi yapılırken kullanılan yöntemler arasında en önemlilerinden biridir. İçerik analizi yapılırken öncelikle araştırma konusu ile ilgili olarak kategoriler belirlenmekte ardından veri setinde kategorilerle bağlantılı olacak kelimeler, cümleler ve resimler belirlenmektedir. Kategorilerin belirlendiği süreçte aynı araştırma ile ilgili çalışan başka araştırmacıların da aynı sonuçlara ulaşabilecekleri türde kategorilerin belirlenmesi amaçlanmalıdır (Silverman, 2001). Yapılan araştırmada veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz yapılırken Nvivo 8 programından yararlanılmıştır. Temalar ve alt temalar belirlenmiş, bulgular tanımlanmış ve akabinde yorumlanmıştır. Verilerin analizinde kullanılan Nvivo 8 paket programında yapılan işlem örneğine Şekil 3.1'de, verilerin analizine ilişkin örneğe ise Tablo 3.7'de yer verilmiştir.

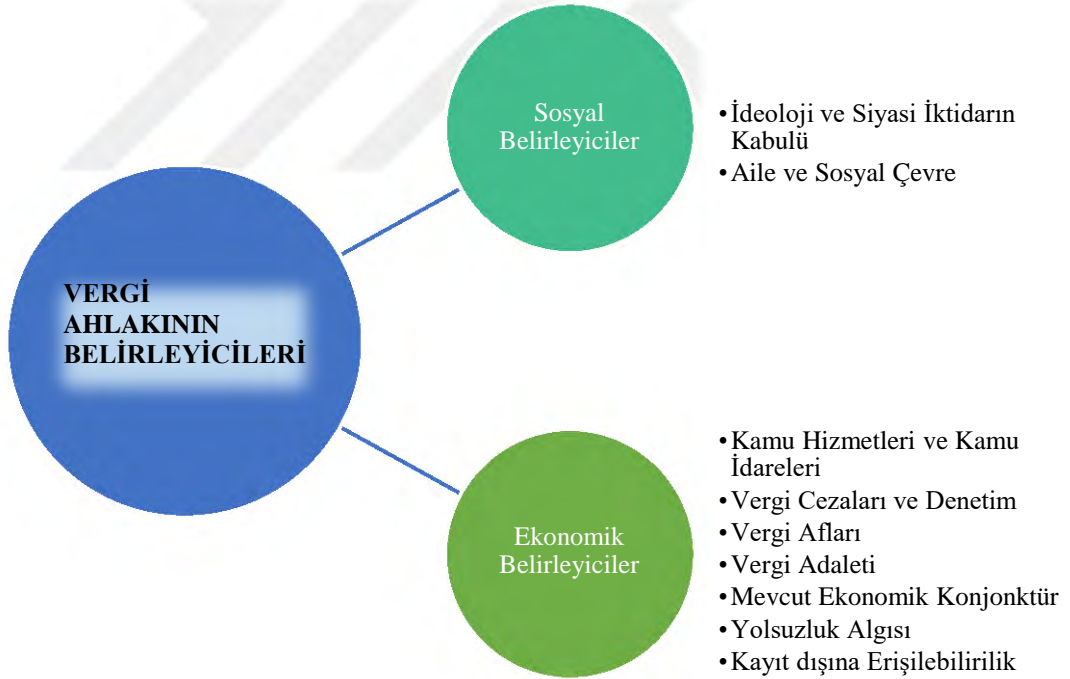
Tablo 3. 7. Örnek Veri Analizi

Ham Veri	Alıntı	Alt Tema	Tema
Katılımcı 8 “Vergi olarak ödediğimiz tutar bazen artıyor bazen azalıyor. Ama hizmetlere bakıldığı zaman ülkenin içinde bulunduğu ekonomik duruma göre değişiyor. Şehir olarak düşünelim bu şehirde ödenen vergi tutarı iki kat artarsa kamu hizmetleri artmayabilir. Hatta verilere bakıldığı zaman daha net olarak her şey gözlemlenebilir. Verginizi ödeyin karşılığında hizmet görelim şeklindeki yaklaşımın çok doğru olmadığını düşünüyorum. Bireysel olarak fikrimi söyleyeyim ödediğim vergilerin kamu hizmeti olarak çok az bir kısmının döndüğünü düşünüyorum. Bu durum beni ödeme noktasında olumsuz yönde etkiliyor. Burayı başka şehirlerle kıyaslıyorum sürekli. Devlet ekonomik olarak güçlü ise vatandaşta güçlüdür. Ekonomik olarak güçlü olan vatandaş zaten bir şekilde vergisini öder. Şu an bildiğiniz gibi pandemi var. Benim gibi pek çok insanın geliri azaldı. Temel ihtiyaçlarımızı bile çok zor karşılıyoruz. Böyle iken ben kazancımı doğru bir biçimde beyan edemiyorum. Pandemi var, devletin vatandaşına desteği eksik. Samimiyetle söylüyorum, vergi dairesine giderken ayaklarım beni geriye götürüyor. Yatırımlara bakın bu süreçte. Çok ciddi azalma var. En azından benim gözlemlediğim biçimiyle bu durum böyle. Devletlerin ekonomisi bu süreçte kötü etkilendi kabul ediyorum. Bende kötü etkilendim. Ama kimse benim vergi borcumu silmiyor.”	“Şehir olarak düşünelim bu şehirde ödenen vergi tutarı iki kat artarsa kamu hizmetleri artmayabilir. Hatta verilere bakıldığı zaman daha net olarak her şey gözlemlenebilir. Verginizi ödeyin karşılığında hizmet görelim şeklindeki yaklaşımın çok doğru olmadığını düşünüyorum. Bireysel olarak fikrimi söyleyeyim ödediğim vergilerin kamu hizmeti olarak çok az bir kısmının döndüğünü düşünüyorum. Bu durum beni ödeme noktasında olumsuz yönde etkiliyor.”	Kamu Hizmetleri ve Kamu İdareleri	Ekonomik Belirleyiciler
	“Şu an bildiğiniz gibi pandemi var. Benim gibi pek çok insanın geliri azaldı. Temel ihtiyaçlarımızı bile çok zor karşılıyoruz. Böyle iken ben kazancımı doğru bir biçimde beyan edemiyorum. Pandemi var, devletin vatandaşına desteği eksik. Samimiyetle söylüyorum, vergi dairesine giderken ayaklarım beni geriye götürüyor.”	Mevcut Ekonomik Konjonktür	

4. BÖLÜM

BULGULAR

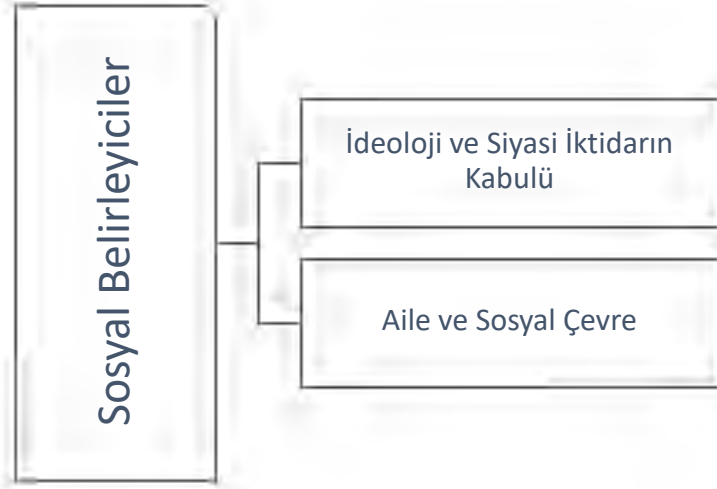
Bu bölümde katılımcılardan elde edilen görüşler doğrultusunda vergi ahlakının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların vergi ahlakın belirleyicileri ile ilgili görüşlerinin genel olarak “*Sosyal Belirleyiciler*” ve “*Ekonomik Belirleyiciler*” olmak üzere iki tema altında toplandığı gözlemlenmiştir. Sosyal belirleyiciler teması ise “İdeoloji ve Siyasi İktidarın Kabulü” ve “Aile ve Sosyal Çevre” alt temaları altında toplandığı belirlenmiştir. Ekonomik belirleyiciler “Kamu Hizmetleri ve Kamu İdareleri”, “Vergi Cezaları ve Denetim”, “Vergi Afları”, “Vergi Adaleti”, “Mevcut Ekonomik Konjonktür”, “Yolsuzluk Algısı ve Kayıt dışına Erişilebilirlik” olarak tespit edilmiştir. Şekil 4.1’de “Vergi Ahlakının Belirleyicileri” ile ilgili tema ve alt temalara yer verilmiştir.

Şekil 4. 1. Vergi Ahlakının Belirleyicileri Temasına İlişkin Bulgular

4.1 Vergi Ahlakının Sosyal Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler analiz edildiğinde, katılımcıların vergi ahlakının belirleyicilerinden sosyal belirleyicilere ilişkin görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Şekil 4.2’de “Sosyal Belirleyiciler” teması altında alt temalara yer verilmiştir.

Şekil 4. 2. Sosyal Belirleyiciler Kategorisine İlişkin Bulgular

Şekil 4.2’de “İdeoloji ve Siyasi İktidarın Kabulü” ve “Sosyal Çevre” alt temalarının “Sosyal Belirleyici” temasını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Din olgusunun vergi ahlakının belirleyicisi olup olmadığı detaylı araştırılmış olup TRC3 bölgesinde belirleyici olmadığı tespit edilmiştir.

4.1.1. Din olgusu ile ilgili bulgular

Dinler, eğitim, ekonomi, ahlak gibi sosyal faaliyet alanlarında bireyler üzerinde etki göstermektedir. Bütün dinler, emirleri ile birlikte mensupları tarafından benimsenmesi gereken ahlaki duygu, ahlaki düşünce ve ahlaki davranışları da belirtmektedir. Bundan dolayı dinlerin; inananların ahlaki düşüncelerini ve davranışlarını etkilediği bir gerçektir (Şengün, 2007). İbrahimi dinlerin tamamında ekonomik yaşamın nasıl olması gerektiği ile ilgili kurallar mevcuttur. İslam dininin kitabı Kur'an-ı Kerim, dünyevi hayata dair birçok düzenleme içermektedir. Diğer dinlerde de bu konu ile karşılaşılmakta olup, İslam dininde bu konu daha fazladır. Ekonomi konusu da İslamiyet’te çok fazla fikir üretilen bir alan konumunda yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim, sünnet hükümleri ve İslam düşünürlerinin eserlerinde ekonomik yaşama dair ifadeler yer almaktadır (Karahöyük, 2013). İslamiyet’te vergi üzerine farklı görüşler mevcuttur. Görüşlerin büyük bir kısmı vergilerin devletler için önemli bir gelir kalemi olduğu ve vergi alınması yönünde herhangi bir dini sorunun olmadığı yönündedir.

İnsanların davranışları üzerinde inandıkları dinin, kendilerini yakın hissettikleri inanç ve düşünce sistemlerinin etkisi büyüktür. Bireyler pek çok alanda davranışları şekillendirirken bu doğrultuda hareket ederler.

4.1.1.1. Gönüllü vergi ödeme ve inanca ilişkin bulgular

Katılımcıların bazıları gönüllü vergi uyumunu ve vergi ödemelerini inançları bağlamında ele aldıklarını, inançları doğrultusunda hareket etmeleri nedeniyle de vergiye karşı bir tutum içinde olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcı 1 *“Benim vergi ödememin inancımın ilgisi var. Bizim ülkemizde vergisini düzenli ödeyen kişiye enayi gözüyle bakıyorlar. Ama bir de ahiret var. Biz bu parayı ödemediğimiz zaman devlet yatırım yapamayacaktır. Biz burada devlete olan bir borcumuzu ödüyoruz. Ben inancımın bire bir ilgili olduğunu düşünüyorum. Baktığımız zamanda herhangi bir şeye inancı olanların, Allah’a inancı olanların diyelim bunu bir yükümlülük, devletin yapmış olduğu bunca hizmete karşı bir borç olarak düşünüp ona göre ödemek gerektiğini düşünüyorum. İnsanların bu sebepten kaçırmadıklarını düşünüyorum.”*

Katılımcı 27 *“Vergi ödememin inancımın ilgisi elbette var. Müslüman birinin devleti kutsal sayması gerekir. Devlete karşı olan görevlerini zamanında yapması gerekir. Müslüman olmamın zamanında vergi ödemem ve vergi kaçırmamam konusunda etkisi çok büyük.”*

Vergi ödemeyi inanç bağlamında değerlendiren katılımcılar vergi ödemeyi devlete karşı olan bir borç olarak değerlendirmektedir. Bu kişiler devleti kutsal görmekte ve kendilerini devlete karşı sorumlu görmektedirler.

Bazı katılımcılar gönüllü olarak vergi ödememenin vicdan ile ilgili olduğunu söylemişlerdir.

Katılımcı 4 *“Ben kendimi deist olarak tanımlıyorum. Ben vergi ödememeyi inancımın değil vicdanımın bağdaştırıyorum. Herhangi bir davranışım vicdanen beni rahatsız edecekse onu yapmamak için çabalıyorum.”*

Katılımcı 6 *“Vergi ödememin inancımınla hiçbir alakası yok. Dürüst adamın inancı olsa ne olur inancı olmasa ne olur? Bu kadar net. Günümüzde herşeyi inanca bağlıyorlar. Ama kimse içindeki canavarı çıkarmıyor. Herkes alttan alttan. Ben sattığım ürünün vergisini ödediğim zaman vicdanen rahatım. Tamam kabul ediyorum devletinde sorumlulukları var. Birçok şeyi vergilerimizle yapıyor. İmkânın varsa ödemen gerekiyor.”*

Katılımcıların burada vergiye fonksiyonel baktıkları görülmektedir. Katılımcılardan biri vergiyi ödemeyi vicdanıyla bağdaştırırken kendi inancını ifade etmiştir. Kişi vergi ödemeyi inancı ile ilişkisini net bir şekilde reddetmiştir. Katılımcı 6 ise dürüstlük kavramı ve yine vicdan kavramı ile ilişkilendirmiştir. Bununla beraber inanç ile ilişkilendirme noktasında yaşadığı hoşnutsuzluğu da dile getirmiştir.

Çağdaş iktisat sistemlerinde yoksullukla mücadele ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması önemli hedefler arasında yer almaktadır. Mevcut sistemler bu sorunları çözmeye çalışırken eksikliklerin olduğu ve istenilen sonuçlara tam anlamıyla ulaşamadığı görülmektedir. İslam ülkelerinde Gayri Safi Milli Hâsıla verilerine bakıldığında zekât kapasitelerinin yüksek olduğu buna karşın zekât ödemelerinin potansiyelle kıyaslandığı zaman çok az olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2020).

İslamiyet’in ilk üç yüz yılında vergi ve zekâtın aynı mı ayrı mı olduğu konusunda herhangi bir görüş farklılığı bulunmamaktadır. Hicretin 2. yılı olan 624 yılında ise zekât farz kılınmıştır.¹ Hz. Ebubekir döneminde Ridde Savaşları dışında zekât ile ilgili bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bu dönemde zekât dışında herhangi bir vergi uygulaması söz konusu olmamıştır. Zekât devlet eliyle toplanmış ve gerekli yerlerde devlet tarafından harcanmıştır. Günümüzde zekât ve verginin aynı olduğuna dair görüşler oldukça azdır. Yapılan akademik çalışmaların az bir bölümü vergi ve zekâtın aynı olduğunu ifade ederken çalışmaların büyük kısmı bunların farklı anlamlar ve içerikleri ifade ettiğini açıklamaktadır. Zekât ve vergi arasında ayırım yapıldığında öne çıkan görüş genellikle oranlar üzerine yapılan değerlendirmeler ile olmuştur (Mutlu, 2019).

¹ 624 yılında zekâtın nisabı ve oranları belirlenmiş, farz haline gelmiştir. Zekât sözcüğü Kur’an-ı Kerim’de 32 yerde geçmektedir. Hz. Ebubekir döneminde zekâtın kapsamı, zekâtın toplanması ve harcanması uygulamaları Ridde Savaşları istisnası dışında devam etmiştir.

Bazı katılımcılar kendilerini dindar olarak tanımladıklarını ama vergi ödeme davranışlarıyla dindarlıklarının bağlantısının olmadığını söylemişlerdir. Buradaki bir diğer önemli husus ise böyle düşünen katılımcıların, zekât, fitre gibi dini sorumluluklarını yerine getirdikleri, verginin bunlara benzemediği şeklindeki ifadeleridir.

Katılımcı 7 “Vergi ödememin inancım ile ilgisi yok. Kendimi dindar olarak tanımlıyorum. Kırkta bir oranında zekâtımı veriyorum. İhtiyaç sahiplerine elimden geldiğince destek oluyorum. Bunlar hem dinimin hem de insanlığın gereği. Borcum varsa belirli bir miktarda zekâtımı ödemiş olurum. Ama devlet, bu adam kredi çekmiş bundan vergi almayalım demiyor. Vergi devlete karşı olan bir sorumluluk. Ücretsiz bir şekilde korona aşısı olmak istiyorsan vergi ödemelisin. İnancım ile bağlantılı olarak bunu yapmıyorum.”

Katılımcı 10 “Ben kendimi dindar bir insan olarak tanımlıyorum. Dini vecibelerimi yerine getirmeye çalışıyorum. Ama vergi ödemem dini inancım ile bir ilgisi yok. Bunu bir vatandaşlık görevi olarak görüyorum. Bu ülkenin vatandaşıyım. Bazı kurallar var. Kırmızı ışıkta geçmemelisin mesela, insanların haklarına saygı duymalısın, oy kullanmalısın. Vergi ödemekte bunun gibi bir görev.”

Katılımcı 16 “Ben Müslümanım elhamdulillah. Müslümanlığın gereğini Allah’ın emrettiklerini yerine getirmeye çalışıyorum. Bunlardan birisi de zekât vermek. Zekâtımı veriyorum. Bazı din âlimleri seni koruyan ve sana imkânlar sunan devlete sen vergini vermek zorundasın diyor. Doğrudur devlet beni koruyor ve olanak sunuyor ama diğer taraftan da emeğim sömürülüyor. Birçoğumuz karın tokluğuna çalışıyoruz. Bu nedenden dolayı benim vergi ödeyip ödememem inancım ile ilgisi yok. Zekâtın inançla ilgisi var.”

Katılımcı 19 “Bence verginin dinle alakası yok. Din ayrı bir şey. Allah’ın kuralları var onlara uymak gerekiyor. Devletin kurallarına da uyarsan iyi olur tabii. Ama bu farklı bir mesele. Bana sorsan desen ki zekât ödemem inancım ile ilgisi var mı o zaman derimki evet var. Ama verginin yok. Zaten ilgisi olduğunu düşünseydim bütün borçlarımı zamanında öderdim. Ne yapar eder gerekirse borçlanır yine öderdim.”

Katılımcı 30 *“Diyelim şimdi kanun varsa kanuna göre ödüyoruz. Bir de Allah’ın emrettiği şeyler var. Bir malı aldığın zaman veya ektiğin zaman buğday ve arpada 10 parçadan 9’unu biz alıyoruz 1 parçayı zekât veriyoruz. Hayvanlarımızda 40’ta 1 zekât veriyoruz. Hayvan doğum yaptığında biraz değişiyor ama hepsinin kuralı belli. Ben dini görevim olarak zekâtımı ödüyorum. Verginin dini bir yanı yok. Bir buzağı satıyorum neredeyse kar etmiyorum. Bunun bir sürü gideri var. Vergide bunun içindedir. Böyle bir şeyin din ile alakası olmaz. Kanun var devlet öde dediği için ödüyorum. Ödediğim zamanda devletten bir beklentim oluyor.”*

Katılımcılar vergi ile zekât arasındaki benzerlikleri değerlendirirken, zekât ödediklerini ama zekâtın vergiden farklı olduğunu söylemişlerdir. Katılımcı 7’nin ifade ettiği verginin devlete karşı sorumluluk olması ve diğer katılımcıların genel görüşü olarak ifade edilen zekâtın İslam’ın 5 şartı arasında yer alması temel ayrımın ve bakış açılarının sebebi gibi görülmektedir. Yine önemli bir diğer nokta ise Katılımcı 19’un dile getirdiği zekât ve verginin benzer olduğunu düşündüğü takdirde gerekirse borçlanıp ödeyeceği şeklindeki açıklamasıdır. (Zekât ödemek adına borçlanmak söz konusu dahi değildir). Bu ifade kişinin dini hassasiyetlerinin çok yüksek olduğunu göstermekte ama vergi konusunda aynı hassasiyeti göstermediğini ifade etmektedir. Katılımcı 30, vergilemede kanunilik ilkesine göndermede bulunmuş bu grupta yer alan diğer katılımcılar gibi vergi ve zekâtı ayrı olarak değerlendirmiştir. Katılımcı 16 ise vergi ve zekât arasında bir benzerlik bulunmadığını ifade ederken emek sömürsünden kaynaklı oluşan vergi direncini ifade etmiştir. Bölge genelinde işsizliğin çok fazla olması, emek-sermaye çatışmasında emekten yana tavır aldığını iddia eden partilerin oy oranlarının yüksek olması katılımcı 16 örneğinde olduğu gibi gönüllü vergi ödeme noktasında tepkilerin sebepleri arasında yer almaktadır. Katılımcıların bir diğer ortak noktası dini inançları ile vergi konusunda ilişkinin olmadığını ifade etmeleri ve bu konuda tavır takınmalarıdır.

Bazı katılımcılar ise vergi ödemenin din veya dindarlık ile ilişkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Bu şekilde cevap veren katılımcılar arasında hem kendini dindar olarak ifade eden Müslümanlar olduğu gibi aynı zamanda Hristiyan katılımcılarda bulunmaktadır. Bununla beraber vergi ödemenin bir vatandaşlık görevi olduğu, kulluk görevi olmadığı şeklinde açıklamalar yapılmıştır.

Vergi ödememin dindarlık ile ilgisinin olmadığını savunan katılımcıların ifade ettikleri bir diğer nokta ise dini kuralların netliği ile ilgili yaptıkları tespitlerdir. Din ile ilgili herhangi bir şeyin sınırlarının ve ölçüsünün belli olduğu, vergi ödeme durumunda değişen oranların ve vergiye konu olan şeyin değişebileceği hallerde vergi ödenmeyecek olunmasının dindarlık üzerinde etkisinin bulunmadığı ifade edilmiştir.

Katılımcı 13 *“Vergi ödememin inancım ile bir ilgisi yok. Biri din işi biri devlet işi.”*

Katılımcı 14 *“Vergi ödememin inancım ile hiçbir ilgisi yok. Devlete karşı olan sorumluluğum ayrı, dinim ayrı.”*

Katılımcı 15 *“Kendi bakış açım göre değerlendirdiğimde vergi dediğimiz şeyin adil olması gerekir. Bir hukukçu olarak adalet olgusundan nemalanan insanlar olduğumuz için bana adil gelmeyen bir şeyi inancım ile birlikte içselleştirmemde maalesef zorlaşıyor. Vergi adaleti denen şey kazancınla orantılı olarak vergi ödeme ile olur. Ben az kazanırsam az ödemeliyim, çok kazanırsam çok ödemeliyim. Evet kabul ediyorum ama bu herkes için geçerli olmalı sadece benim için değil. Vergide adalet benim için ilk referans noktam olmuştur. Bu alanın sadece benim için değil Türkiye’de yaşayan herkes için düzenlenmesi gerekiyor. İçselleştiremediğiniz şeyinde inancınızla pek bir ilgisi olmuyor.”*

Katılımcı 20 *“Vergi ödememin inancım ile alakası yok. Günde 5 vakit namazını kılan, ramazanda orucunu tutan biri olarak söylüyorum bunu. Verginin dinle ne alakası olabilir ki? Devlet bir oran belirliyor mesela diyorki bir ekmek 1 lira. 10 kuruşu benim. Yarın 20 kuruşu benim diyebilir. Diğer gün ekmekten para almayacağım diyebilir. İnancım ile ilgili olan şeylerde kurallar nettir, bellidir. Vergi ödeyip, ödemem tamamen başka bir mevzu.”*

Katılımcı 22 *“Ben haciyim. Dindar bir insanım. Ama vergi vermenin benim dinimle alakası yok. Devlet sana bir hastane yapacak, benim görevim vergi vererek o hastanenin musluğunu almaktır. Eğer ben vergimi vermezsem ya musluk olmayacak ya da başka birisi iki tane musluk alacak. Ben böyle düşündüğüm için vergimi ödüyorum. Ama bunun inancım ile bir alakası yok. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesin vergisini ödemesi gerekir.”*

Katılımcı 23 *“Vergi ödememin inancımınla bir ilgisi yok. Vergi ödemek bir vatandaşlık görevi kulluk görevi değil. İslamiyet yaklaşık 1500 yıldır var ve kuralları net. Ama vergi ile ilgili her gün bir sürü değişiklik yapılıyor. Bir netlik olmadığı gibi herkesin vergiye bakışı da birbirinden farklı. Devlet bana bir borç belirliyor ben bunu ya ödüyorum ya da ödemiyorum. Eğer inancımınla bağdaştırsaydım her ne olursa olsun sorumluluğumu yerine getirmem gerekirdi.”*

Katılımcı 28 *“Ben Hristiyanım ve dindarım. Vergi ödememin inancımınla bir ilgisi yok. İçinde yaşadığın ülkenin bazı kuralları vardır. Vergi ödemekte bunlardan biri. Dünyanın neresine gidersen git vergi ödemek zorundasın. Küba’da nasıl onu tam bilmiyorum ama pek çok ülkede bu şekilde. İnanç ise başka bir şey. Onun sorumlulukları daha farklı.”*

Değerlendirmelerde bulunan katılımcıların üzerinde durdukları birkaç nokta vardır. Katılımcı 15, vergi adaleti konusuna değinmiş ve kendisi için referans noktasının adalet olduğunu söylemiştir. İnanç ile ilişki kurmadığını ifade eden katılımcı adalet kaynaklı olarak içselleştiremediğini ve inançtan bağımsız olarak vergiye baktığını söylemiştir. Katılımcıların dindarlıkları ile vergi ödeme davranışları konularında fikir beyan ederken önemsedikleri bir diğer husus kuralların netliği meselesidir. Katılımcılar din kaynaklı şeylerin kurallarının net ve aynı olduğunu ama vergide sürekli değişen oran, tür gibi hususların olmasının farklılık yarattığını söylemişlerdir. Katılımcıların kendilerini ifade ederken dindar olduklarını belli edecek ifadeler kullandıkları da gözden kaçmamıştır. Yine Müslüman katılımcılar gibi Hristiyan olduğunu ifade eden katılımcı 28’in de ifadeleri birbirine oldukça benzerdir. Kişilerin vergiye bakış açıları genel olarak bir vatandaşlık görevi olduğu şeklinde olup, ödenmesi gerektiği ama ödenmediği zaman da bir soruna yol açmayacağı şeklindedir.

Bir katılımcı ise dindarlığın vergi ahlakı ile olan etkileşiminin sorulmasından rahatsızlığını dile getirmiştir.

Katılımcı 18 *“Herhangi bir dine inancım yok. Ama ahlaki olarak hak edilmeyen bir parayı ödemek bana doğru gelmiyor. Ama bunu insanlardan*

zorbalıkla almak? Artık anketler de mi sadece dindar insanlara göre yapılıyor? Ülkenin geldiği durum bu mu?”

Yukarıda ifadelerine yer verilen Müslüman ve Hristiyan katılımcılar gibi herhangi bir dine inancının olmadığını ifade eden katılımcı 18, hukuki cebir ile ilgili rahatsızlığını ifade etmiştir. Yine yapılan çalışmada sorulan sorularla ilgili değerlendirmede bulunmuş, Türkiye’de dönem dönem yaşanan sekülerizm tartışmalarının çalışmadaki yansıması olacak şekilde eleştirilerini sıralamıştır. Katılımcının bir üst grupta yer alan diğer katılımcılardan farklı olarak yaklaşımı ise vergiyi direkt olarak reddetmesidir.

4.1.1.2. Cumhuriyet öncesi dönemde etnik ve dini ayrıcalıklara karşı mükellef tutumlarına ilişkin bulgular

Osmanlı Devleti’nde bazı vergi muafiyeti uygulamaları söz konusu olmuştur. Bu muafiyetlere bakıldığında bazılarının kamu için yapılan bir hizmet neticesinde elde edildiği görülmekte olup vergi adaleti konusunda herhangi bir soru işaretine sebep olmamıştır. Bazı muafiyetlerin ise kamu yararı ile ilgisinin olmadığı ve vergi adaleti konusunda sorunlara yol açtığı görülmektedir. Bu vergi muafiyetlerinden biri de seyit olarak ifade edilen Hz. Muhammed’in soyundan gelen insanlara uygulanan vergi muafiyetleridir. Bu kişilerin devlete dualar ve maneviyatları ile destek sağladıkları düşüncesi ile vergiden muaf tutuldukları bilinmektedir. Bu husus İslam dininin en önemli ilkeleri arasında yer alan adalet ve eşitlik ilkeleri ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Arangül, 2020).

TRC3 bölgesi bünyesinde farklı etnik grupları ve farklı dini inanışları barındırmaktadır. Bu farklılıkların tarihsel süreç içerisinde vergi ile ilişkileri de farklılıklar göstermiştir. Bölgede seyit soyundan geldiği için cumhuriyet öncesi dönemde vergi muafiyetleri ile karşılaşanların, yine farklı vergi uygulamaları ile karşılaşan gayrimüslim katılımcıların varlığı mevcuttur. Görüşme yapılan katılımcıların çok büyük bir kısmının cumhuriyet öncesi dönemde vergi uygulamaları hakkında bilgi sahibi olması ilginç olan bir husustur. Osmanlı dönemindeki vergi uygulamaları varlığını sürdürseydi bugün vergi ödemeyecek olan veya farklı vergi uygulamaları ile karşılaşacak olanların pek çoğu bu böyle bir ayrıcalığın olmamasından dolayı memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Özellikle seyit soyundan gelenlerin hemfikir oldukları bir başka husus ise

bugün seyitlerden vergi alınmayacağı açıklanırsa pek çok sahte secerenin ortaya çıkacağı ve bunu kötüye kullanabilecek insanların olması ihtimalidir.

Katılımcı 1 *“Ben seyidim. Soyumuz, ailemiz seyitlerden geliyor. Bizim seceremiz var. Ama seyit olmayanlar bile kendini seyit olarak gösteriyor. Babamdan, dedemden ta Peygamber Efendimize kadar giden bir seceremiz var. Ama bazı insanlar, Osmanlı Devleti’nde vergi kaçakçılığı diyoruz ya şimdi o dönemde de sırf vergi kaçakçılığı yapabilmek için insanlar kendilerini seyit statüsüne sokmaya çalışmışlar. Ben devletin herhangi bir zümreye, X,Y,Z farketmez gerek dini gerek siyasi ayrımcılık sağlamasını istemiyorum. Nasıl işçi Mehmet vergisini ödüyorsa holding sahibi Ahmet’in de vergisini ödemesi lazım. Sadece dini olarak düşünmemek lazım bunu. Holding sahibine yüklü miktarda af çıkartıyorsan işçiye de af çıkartacaksın. İkisi arasında dengeyi sağlamak gerekiyor.”*

Katılımcı 1, seyit olduğunu ifade etmekle birlikte ayrıcalıkların vergi adaletini olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmiştir. Bununla beraber vergi adaleti ile vergi afları arasında da ilişki kurarak devletin toplumun her kesimine eşit mesafede olması gerektiğini ve genellik ilkesi ile eşitlik ilkesinin vergi ödemedeki önemi üzerinde durmuştur.

Katılımcı 3 *“Bugün Siirt’e bakacak olursak Siirt’te seyit sayısı çok fazla. Bunların arasında sahteleri çok var. Bunun en büyük etkisinin geçmişteki vergi uygulamasından kaynaklandığı halen söylenir. Bizler de seyitiz. Vergi vermeme adına geçmişte düzenlenen çok fazla sahte secere mevcut. Bugün benzer bir uygulamanın varlığının devamı üzerine şunları söyleyebilirim: Bir hocanın dini konuda verdiği fetva benim kalbimde sıcaklık yaratmıyorsa ben o fetvaya uymuyorum. Bu ülkede bugün benle beraber gayrimüslimler de yaşıyor. Gayrimüslim bir esnaf benden çok çalışacak, çevreyi temizleyecek, ağaç ekecek sonuç olarak benden daha az vergi alacaklar ama o kişilerden daha fazla vergi alacaklar. Böyle bir şeye benim vicdanım el vermez. Kesin bir dille reddederim. Ben paranın din ile bir ilgisinin olmadığına inanıyorum. Bunu yapan kurumun öncelikle beni inandırması lazım. Ben ilahiyatçı değilim, sadece vicdanımın söylediğini söylüyorum. Beni inandırmaları gerekir. Şuan ki inanç ve düşünce sistemime göre konuşuyorum. Bir insanın*

ne kadar inançlı olduğuna değil ne kadar iş yaptığına bakmak gerekir. Ne kadar dindarsa değil ne kadar iş yapıyorsa o kadar vergi vermesi gerekir. Çevremi de düşündüğüm zaman vergi konusunda geçmişe özlem yok ama zekât konusunda geçmişe çok fazla özlemin olduğunu söylemek isterim. Herkesin zekâtını düzenli ödediği dönemlerde zekât verecek kimsenin bulunmadığını anlatırlar. Bugün şöyle bir uygulama olabilir. Benim ödeyeceğim verginin içerisinde ödediğim zekât düşülebilir. Çünkü zekât verdiğim kişinin herhangi bir şeyini sorgulamıyorum. Fakirim diyene veriyorum. Devlette aynı şekilde fakirim diyene veriyor. Büyük şirketler de bağış yapıyor.”

Siirt’in Tillo ve Kurtalan ilçelerinde seyit olduğunu ifade eden insanların sayısı fazladır. Yine Siirt ilinde merkeze bağlı Halenze Mahallesi ve Tillo’ya bağlı İkizbağlar (Tom) köyünde de aynı şey söz konusudur. Katılımcı 3’ün ifade ettiği vergi ayrıcalıklarından dolayı seyit olmamasına rağmen seyit olduğunu ifade eden insanların fazla olması hâli bugün de farklı alanlarda görülmektedir. Çeşitli gerekçelerle daha az vergi vermek veya vergi vermemek adına gerçek olmayan beyanda bulunan mükelleflerin varlığı bilinmektedir. Katılımcının ifade ettiği gayrimüslim esnaf örneğinde de vergilemede eşitlik ilkesine ve Anayasanın 10. maddesi ile aynı doğrultuda ifadeler yer almaktadır. Zekâtın devlet tarafından kontrol edilmesi ve bir nevi mahsup edilmesi konusu da üzerinde durulan bir diğer konu olmuştur.

Katılımcı 5 “Osmanlı döneminde sultan tarafından bizlere verilen bir ayrıcalık varmış. Bizim büyüklerimiz o dönemde hem vergi vermiyor hem de askere gitmiyorlardı. Eski Osmanlı arşivlerine bakarsanız bizlerin vergi kayıtlarını bulamazsınız. Yine eskiden gayrimüslimlerin, Müslümanlardan daha farklı vergi uygulamalarına tabii olduğunu biliyorum. Ama bugün bana deseler ki sen seyit soyundan geliyorsun vergi ödeme. Ben bu zamanda bunun kolay olmadığını aynı zamanda doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü kimin ne olduğunu kimse bilmiyor. Bugün diyelim ki yine aynı şey oldu. Ben buna karışmayabilirim ama doğru olmadığını söyleyebilirim.”

Katılımcı 13 “Biz Gercüş Becirmanlıyız aslen. Büyük dedelerimiz ve amcalarımızın birkaçı Gercüş’te kalıyor, biri Hasankeyf’e gidiyor, biri de Kurtalan’a gidiyor. Bizler seyit olduğumuz için yani Peygamber Efendimizin

soyundan geldiğimiz için Osmanlı Devleti'nde vergiden muaf sayılmışız. O zaman devlet bizlere değer vermiş ve vergi vermesinler demiş. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise bizler de vergi vermeye başlamışız. Cumhuriyet döneminde köyün adı Vergili olarak değiştiriliyor. Büyüklerimizde artık vergi vermeye başlıyor. Birkaç yıl önce köylerin eski isimlerinin iadesi sürecinde tekrardan köyün adı Becirman oldu. Ben seyit soyundan gelen birisi olarak herhangi bir gruba böyle bir ayrıcalık verilmesini asla kabul etmem. Şuna eminim bugün tekrardan seyitler vergiden muaftır diye bir kanun çıksın yarın binlerce sahte secere ortaya çıkar.”

Kürtçede vergisiz anlamına gelen Becirman köyünün adı sırasıyla Vergili ve ardından 2014 yılında Vergisiz olarak değiştirilmiştir. Seyitlerin yaşadığı bir köy olarak bilinen Becirman, ayrıcalıklı grupların yaşadığı bir yerleşim yeri olmuştur. Diğer katılımcıların dile getirdiği ve katılımcı 13'ün de söylemiş olduğu olası bir durumda sahte secerelerin ortaya çıkma ihtimali katılımcıların ayrıcalıklar konusunda görüşlerini şekillendirmektedir. Başkalarının da bu ayrıcalıktan yararlanacak olma hususu kişileri olumsuz etkilemektedir.

Katılımcı 27 “Vergi ayrıcalığı, amme hizmeti veren bir kuruluşa yapılıyorsa benim için bir sakınca yoktur. Ama kendi ticari çıkarlarını göz önünde bulundurarak yapılıyorsa iyi karıştılamam. Ben seyit soyundan gelmekteyim. Bugün devlet bize ayrıcalık tanısa bundan yararlanacak birçok sahte insan çıkar. Ya arşivlerin tam açılması gerekir ya da böyle bir riske girmemek gerekir.”

Katılımcı 28 “Bir Süryani olarak böyle birşeyi istemem. Toplumda yaşayan herkese devletin eşit yaklaşmasını isteyen biriyim. Herhangi bir gruba ayrıcalık tanınması eğer diğer grupları rahatsız edecekse ve eşitliği bozacaksa bu zamanla daha büyük bir soruna yol açar. Bugün 1000 lira eksik vergi ödüyorum çok güzel diye düşünürsünüz yarın doğuracağı sonuçların maliyeti 1000 liradan fazla olur. O zamanda iş işten geçmiş olur. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce farklı vergilendirmeler vardı bunları biliyorum. Çok net söyleyeyim ben herkesten çok daha avantajlı olduğumu bilsem bile böyle bir şeyin karşısında dururum.”

Katılımcı 28, atalarının geçmişte vergi konusunda negatif ayrıcalık yaşadığını bilmekte ve günümüzde avantajlı bile olsa böyle bir şeyi reddedeceğini dile getirmiştir. Yukarıda bazı katılımcıların belirttiği vergilemede eşitlik ilkesi katılımcı 28 için de önemli bir konudur.

Osmanlı döneminde seyitlere uygulanan vergi muafiyetleri o dönemde sorunları beraberinde getirmiştir. O dönemde yerel yöneticiler kendi bölgelerinde yaşayan seyitlere ayrıcalık tanımama yönünde eylemlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde reayanın da özellikle avarız vergisi² konusunda seyit muafiyetlerine itiraz ettikleri görülmektedir. Bunun sebepleri arasında; reayanın seyitleri kıskanması ya da yerel yönetimlerin vergi gelirlerini arttırma amacı olduğu gibi adalet talebi ve bu talepleri karşılamak için adım atması gereken yerel yönetimlerin mecbur kalması ve bu doğrultuda hareket etmesi biçiminde olmuştur (Kılıç, 2005).

Geçmişte ailesi herhangi bir ayrıcalıktan yararlanmayan katılımcıların neredeyse tamamı geçmişteki uygulamaların doğru olmadığını ve herkesin geliri doğrultusunda eşit bir şekilde vergi ödemesi yönünde fikir beyan etmiştir.

Katılımcı 7 “Bunun ayrımını yapmak çok zor. Devletin yapmış olduğu bazı istisnalar ve muafiyetler var. Mesela bir çocuğunuz varsa ve engelliye oranına göre gelir vergisi indiriminden faydalanabilirsiniz. Bunu bir zümre üzerinden yapmak çok doğru olmayacaktır. Çok basit bir şey söyleyeyim. %90 üzerinde engelli olan biri üzerinden ÖTV ödmeden araç alabiliyorsunuz. İnsanlar bunu o kadar kullanıyorlar ki. Haberlerde görmüşsündür. Birçok hastaneye defalarca operasyon yapıldı. Doktorlar açığa alındı. Aracılar çeşitli cezalar aldı. Yaşlı annesinin üzerine alanların anneleri öldükten sonra miras için aile arasında ne kavgalar çıktı. Bu anlattıklarım sadece bir araba örneği. Daha kapsamlı bir muafiyet beraberinde büyük sorunlar getirir.

² Avarız vergisi Osmanlı Devleti döneminde, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar olağanüstü durumlarda padişahın emri ile askerlerin geçecekleri mevzilere gerekli olacak zahireyi götürüp satmak, araba ya da hayvan bulmak, hisar yapmak gibi askerlere yardımcı olunabilecek şeyler için devletin sefer masraflarına destekte bulunulması adına alınan vergidir (Barkan, 1979).

Ondan dolayı kalpten bir gruba muafiyet getirilmesini istesem bile bunun yaratacağı sorunları düşünerek asla talep etmem hatta karşı çıkarım.”

Katılımcı 7'nin belirttiği engelli raporu ile bu rapor doğrultusunda gelir vergisi indirimi ve ÖTV indirimi konularında bölgede çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Hastanelere, sahte rapor verildiğine dair operasyonlar yapılmış doktorlar ve diğer sağlık çalışanlarının görevden alınmasına neden olan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Katılımcı belirli bir zümreye tanınacak istisna ve muafiyeti bu örnek üzerinden değerlendirmiş ve yaşanan olumsuz tecrübeler ile geçmişte var olan din temelli ayrıcalık arasında bağlantı kurmuştur. Bunun neticesinde böyle bir şeye net bir biçimde karşı çıkmıştır.

Katılımcı 15 “Geçmişte çeşitli ayrıcalıklar olmuş bunu biliyoruz. Ama bu yüzyılda eskisi gibi belirli bir zümreye ayrıcalık tanınırsa bu bin yıl geri gittiğimizi gösterir. Sadece vergisel anlamda bir çöküş değil; eğitim alanında, hukuk alanında veya benzer alanlarda büyük çöküşleri beraberinde getirir. Birilerine sağlanacak imtiyazlar yalnızca ekonomik olarak değil toplumsal pek çok alanda çürümeyi beraberinde getirir. Böyle bir şey ülkenin genelinde domino etkisi yaratır.”

Katılımcı 15, vergi ile eğitim ve hukuk arasında bağlantı kurmuştur. Yabancı uyrukluların üniversiteye girişte, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından daha farklı kriterler ile yerleşmelerinin ve buna toplumun bir kesiminin göstermiş olduğu tepkinin bu konu özelinde bağlantılı olduğu söylenebilir. Özellikle istisna ve muafiyetten yararlanmayacağını düşünen katılımcıların bu konuda çok net tepki gösterdikleri görülmektedir.

Katılımcı 23 “Herhangi bir dini veya etnik gruba değil de mesela asgari ücret alanlara ayrıcalık tanınırsa bunu doğru bulurum. Bizim ülkede belki el altından kimi grupların sahip olduğu işletmelere vergi kolaylığı sağlanıyor olabilir. Bunu gözümle görmediğim için net bir şey söyleyemem. Bugün İdil’de Süryani köyleri var. Bu insanlar çok uzun senelerdir burada yaşıyor. Geçmişte atalarına uygulanan vergi farklılıklarını emin olun istemezler. Farkında olmadan böyle bir uygulama söz konusu grubu öteki yapar. Hristiyanlardan bu kadar alalım, Hristiyanların papazından bu kadar alalım,

Müslümanlardan şu kadar alalımın sonunda karşımıza çıkacak diğer uygulama o zaman pahişahlık da geri gelsin olacaktır.”

Katılımcı 23'ün belirttiği gelir vergisi ve damga vergisini kapsayan asgari ücrette vergi istisnası 2022 yılında hayata geçmiş ve toplumun büyük kesimi tarafından olumlu karşılanmıştır. Ama din temelli bir ayrıcalık konusunda diğer katılımcılar gibi karşı çıktığı görülmüştür.

4.1.1.3. Benzer inanç ve düşünce yapısına sahip bireylerin, gelir vergisi mükelleflerinin gönüllü vergi ödeme davranışları üzerindeki etkisine dair bulgular

Din olgusu bir inanç, ahlak ve ibadet sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bir inancın sosyal geçerliliği söz konusu olduğunda bu din sosyolojisi ile ifade edilmektedir. Sosyolojik açıdan din, bireyin toplum ile ilişkisi bakımından sosyolojik hatta psikolojik bir durum olmaktadır. İnançın farkındalığının ardından psikolojik tatmin süreci sosyal bütünleşmeyi de beraberinde getirmektedir (Bilgiseven, 1985). Bireylerin ait oldukları topluluklar ve gruplar bireylerin yaşamlarına dair çeşitli olaylar üzerinde etki göstermektedir. İnsanlar, hayata tutunmanın yolunu yaparak, yaşayarak ve tecrübe ederek bulmaya çalışmaktadırlar. Grup kavramı sosyolojik açıdan sosyal, kültürel, ekonomik faktörler üzerinde etkili olabildiği gibi dini gruplar sosyal birliktelik ve toplumsal etkileşim birliği olarak ele alınmaktadır (Kınsün, 2016).

Bireylerin iletişim ve etkileşim içerisinde oldukları dini gruplar ve kendileri ile aynı doğrultuda inançları olan bireylerden etkilenmeleri olasıdır. Bu durum ile birlikte bazı bireyler tecrübe etmedikleri bir şey ile ilgili kendilerine yakın gördükleri kişilerin yaptıklarını ve söylediklerini önemsemekte ve bu doğrultuda hareket etmektedir. Hayatın pek çok alanında olabilecek bu hususun ekonomik hayat için önemli bir yer tutan gönüllü vergi ödeme davranışı ile de ilintilidir.

Özhan (2018), Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde yapmış olduğu çalışmada bölgenin çok büyük bir kısmının Sünni mezhebine tabi olduğunu, Sünni mezhebi içerisinde de Şafilerin oranının %78,7, Hanefilerin ise %16,6 olduğunu ifade etmiştir.

Yaptığımız alan araştırmasında kimi katılımcılar dini inanç veya düşünce yapısı yönünden kendilerine benzer insanların vergi ahlakı konusunda kendilerini etkileyebileceğini ifade etmişlerdir. Burada gerçek dindarlık ve görünürde dindarlık ayrımı üzerinde durulmuştur. Katılımcılar gerçekten değer verdikleri ve dindar olarak

gördükleri kişiler hakkında farklı ifadeler kullanırken kendilerince dindar görünüp dinlerin yasakladığı birtakım eylemleri yapmaktan kendini alamayan bireyleri ise eleştirmişlerdir.

Katılımcı 7 “Gerçekten dindar olduğumu düşündüğüm birinden -ki emin olmam imkânsız, kötü etkilenirim. Nasıl ki vergi ödememenin günah olup olmadığı konusunda kafamda soru işareti oluştuysa burada da soru işareti oluşur. Belki de benim vergiye bakış açım yanlıştır diye sorgularım. Devletin yaptıklarını sorgularım. O insana da mutlaka sorarım. Cevapları beni tatmin ederse vergiye bakışım değişebilir. Çünkü çoğu zaman aslında doğru bildiğimiz şeylerin doğru olmadığını hayat bize gösteriyor. Yaşadıkça öğreniyoruz.”

Katılımcı 16 “Dindar birinin vergi kaçırdığını görürsem buna şaşırımam. Çünkü yüksek vergilerden herkes şikâyetçi. Çok dindar insanlar da artık illallah etmişler. Pandemi sebebiyle bir sürü esnaf iflasın eşiğinde. Gelir yok ama vergi isteniyor. Artık inanan inanmayan farkı kalmadı bence. Aslında dindar birinden böyle bir şey gördüğümde kendimce bir şeyler söylerim. Toplum içerisinde benden daha çok dindar olarak görünen, dini sahiplenene beni etkilediğini söylerim. Sen yapıyorsan bende yaparım derim. Gerçekten de bu böyle. Gerçek dindar, bilgisine güvendiğim, yaşayışına özendiğim biri beni çok kolay etkileyebilir.”

Katılımcı 30 “Gerçek dindar olan, namaz kılan, oruç tutan ya da imam olan birisinin yaptığı benim için önemlidir. Eğer o kişi köyde vergi kaçırırsa bende bunu görürsem bende kaçırabilirim. Örnek vereyim bizim imam bize faizden uzak durun diye nasihat ediyor. Sonra imama haciz geldi. Sordum ona Hacı niye haciz geldi diye? Kredi borcundan dolayı gelmiş. Valla ben kredilerden uzak duruyordum o güne kadar, imam çekiyorsa bende çekerim dedim. Gidip çektim, yani bir şekilde Allah affetsin faize bulaştım. Böyle insanlar bizler üzerinde etkili oldukları için yaptıklarına dikkat etmeleri gerekiyor.”

Dindar insanların vergiye bakış açıları kimi katılımcıları etkilemektedir. Katılımcı 7, dindar olarak bildiği kişinin bildikleri ile kendi bakış açısı sonucunda elde ettiklerini harmanlayarak bir sonuca ulaştığını ifade etmektedir. Kişi vergi ödememenin günah olup

olmadığı konusunda oluşan soru işaretinin dindar kişilerin tavırları ile beraber değerlendirdiğini söylemiştir. Katılımcı 16, vergi kaçırmanın dindar birine şaşırılmayacağını ama bunun kendisini etkileyeceğini söylemiştir. Katılımcı, vergi oranlarının yüksek olduğundan dert yanmış ve bunu normal karşılayacağını belirtmiştir. Katılımcı 30, diğer katılımcılar gibi “gerçek dindar” ifadesini kullanmıştır. Yapılan saha çalışmasında görüşülen kişilerin söylemleri ve davranışları arasında fark olan insanları direk olarak eleedikleri ve sözlerinin hükümsüz olduğunu belirttikleri sonucu ile karşılaşılmıştır. Katılımcı 30’un belirttiği, çektiği krediyi ödeyemediği için haciz gelen imam örneğinde olduğu gibi, toplum tarafından kendilerine misyon biçilen insanların yaşadıkları örnek alınmakta ya da bu olumsuzluğu vicdanen bir kılıf olarak kullanmaktadır. Verginin de sosyal, toplumsal olaylardan ayrılmadığı ve bu doğrultuda hareket eden mükelleflerin olduğu görülmektedir.

Kimi katılımcılar ise etkilenmeyeceklerini, her bireyin kendi doğruları olduğu ve gönüllü vergi ödeme konusunda bireysel hareket edeceklerini söylemişlerdir. Burada herhangi bir kavramın veya olayın doğruluğunun analiz edilmesi için başkalarının uygulamalarına bakılmaktansa kişinin kendi bildikleri doğrultusunda hareket ettikleri görülmektedir. Bir diğer husus ise toplum tarafından dindar olduğu düşünülen insanların söylemleri ve eylemleri arasındaki farkların katılımcılar üzerinde yaratmış olduğu olumsuz izlenim olmuştur.

Katılımcı 2 “Her kim olursa olsun ben doğru bildiğim şeyden vazgeçmem. Bunu üzümlere söylüyorum insanların ne olduklarını anlamak gerçekten çok zor. Bir insanın söylemleri ve yaptıkları arasında çok büyük farklar oluyor.”

Katılımcı 4 “Benimle benzer inançta sahip birinin vergi kaçırması beni ilgilendirmez. Çünkü insanların tutumlarını sadece inançları belirlemez.”

Katılımcı 4, insanların tutumlarını belirleyen pek çok faktör olduğunu ve sadece inanç temelli olarak bir çıkarımda bulunmayacağını söylemiştir. Katılımcı 2 ve katılımcı 4’ü üstteki gruptan ayıran şey, kendi doğrularına göre hareket etmeleridir. Üstteki grupta dindar insanlardan etkilendiklerini belirten ve hem kendi doğrularını hem de dindar insanların yaptıklarını harmanlayan katılımcılar varken burada kendi fikirleri ile vergi kaçırma konusunda yaklaşımların sergilendiği görülmektedir.

Katılımcı 6 *“Dindar olarak görünen kişilerin çiftçilikte yaptıkları hilelere şahit oluyorum. Bu beni çok etkilemiyor. Sonuçta her koyun kendi bacağından asılır. Ama o adam yarın öbür gün haktan hukuktan bahsettiğinde herkesin içinde onu bozarım. Eşitlik ama ben hariç. Kimse vergi kaçırmayın ben hariç. Kimse torpil yapmasın benim çocuğum hariç. Olmaz böyle.”*

Bireylerin söylemleri ile davranışlarının çelişmesi halinde tepkiler oluşmaktadır. Katılımcı 6 da böyle bir durumda tepkisini ifade etmiştir. Alan çalışmasında sıkça rastlanan bir husus olan toplumdaki aksaklıkların varlığından duyulan rahatsızlığı kişilerin kendileri için esnetilmesi tutumu burada da hile, eşitlik ve nihayetinde vergi kaçırma ile somutlaştırılmıştır.

Katılımcı 9 *“Bu benim vergi alışkanlığımı değiştirmez. İnsanlar dindar olsalar bile birer beşeri varlıktır. Yaptıkları her şeyin bedelini kendileri ödeyeceklerdir. Benim vergi alışkanlığımı kişiler değil ülkenin adaletsiz vergi toplaması değiştirebilir.”*

Katılımcı 9, vergi alışkanlığını diğer kişi ve kurumların değil, ülkenin vergi adaleti ya da vergi adaletsizliğinin değiştirdiğini belirtmiştir. Katılımcı vergilerin adil bir şekilde toplandığını düşündüğü takdirde vergiye uyum gösterecekken aksi halde vergi ödemeyeceği yönünde görüş beyan ederek vergi ahlakının bir diğer belirleyicisi olan vergi adaleti üzerinde durmuştur.

Katılımcı 26 *“Herhangi bir insan, herhangi bir dine mensup olmasa bile ben insanların vicdan sahibi olduğuna inanırım. Karşımdaki insan vergisini ödeyebilecekken ödemiyorsa veya hile yapıyorsa onu uyarırım. Elimden geldiği kadar doğru bildiklerimi anlatırım. Peki bu benim görevim mi? Birde olaya oradan bakmak lazım. Bir kişinin başka bir insanın vergi ödemesini takip etmesi veya kişiyi uyarması ne kadar doğru bunu bilmiyorum. Sistemin denetim mekanizması içerisinde bu takibin daha sağlıklı yapılması gerekir. Her şeyi bir kenara bırakalım vergi kaçırma hırsızlık olarak görüyorum. Hırsızlık bütün dinlerde günah olan bir şey. Kendini dindar olarak tanımlayan birinin ahiret inancı da vardır. Ahiret inancı olan birinin böyle bir davranış içerisinde bulunmasının yanlışlığı o insana anlatmak gerektiğini düşünüyorum. Kendimce çabaladıktan sonra kendi inancıyla çelişen*

hareketlerin devamını görürsem ben artık karışmam. Şikayet etmem ama kendi haline bırakırım. Zaten diğer dünyada bunun bedelini öder.”

Katılımcı 26, vergi kaçırmayı hırsızlık olarak gördüğünü ifade etmektedir. Daha önceki başlıklarda yer alan vicdan temelli görüşler ile benzerdir. Yapılan saha çalışmasında büyük bir çoğunlukla katılımcılardan kendilerini dindar olarak ifade etmeyenlerin vicdan temelli yaklaşıtlarını ve vergiyi bu şekilde ele aldıkları görülmüştür. Katılımcı, vergi kaçırma davranışı ile karşılaştığında bireysel olarak üzerine düşeni yapacağını ama bunun bir sınırının olduğunu ifade etmiştir. Yine katılımcının eleştirdiği bir diğer nokta vergi kayıp ve kaçığına ilişkin ihbarlar ile ilgilidir. Kişi böyle bir şey ile karşılaştığında uyarmanın veya yasal yolla ihbarda bulunmanın kendi görevini olmadığını ve böyle bir şeyi yapmayacağını söylemiştir.

Katılımcı 19 “Dindar olup dükkânı olup vergi levhası olmayan tanıdıklarım var. Ben gerçekten adamın dindar olduğunu biliyorum. Mesela birinin taziyesi oluyor en başta o koşuyor. Bir sürü malzeme alıyor, elinden gelen her şeyi yapıyor. Bu adam vergi levhası olmadığı için vergi vermiyor. Beni etkilemiyor ama. Vergi vermemesine kafayı takmıyorum. Ben onun iyi biri olduğunu biliyorum. O vermiyor dindar birisi, bende vermeyeyim demem. Belki o kazandığı parayı vergi ödemekten çok daha hayırlı şeylere harcıyordur. Bunu Allah bilir.”

Yapılan saha çalışmasında dikkat çeken hususlardan biri de katılımcı 19’un belirttiği iş yerlerinde vergi levhası bulunmaması olmuştur. Bu konu üzerine konuşulduğunda, iş yerinin yeni açıldığı, para kazanamadıkları ve denetim yapılmadığı yönünde cevaplar verilmiştir. Katılımcının belirttiği vergi ödemekten daha hayırlı işlere para harcama ifadesi vergi ödemenin bir vatandaşlık görevi olarak görülmediğini göstermektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların ortak özelliği inanç ve düşünce yapısı olarak benzerlikleri bulunan kişilerin birbirleri üzerinde etki göstermedikleri biçimindedir.

Dini inancın gönüllü vergi ödeme üzerinde katılımcıların büyük bir bölümü için belirleyici olmadığı görülmektedir. Kendini dindar olarak ifade eden katılımcıların vergiyi zekât ve fitre gibi dini mali yükümlülükler ile kıyasladıkları görülmüştür. Kıyaslamanın ardından vergi ödemelerinin dini mali yükümlülüklerden ayrıldığı ifade

edilmiştir. Özellikle dindar olduğunu ifade eden katılımcıların dindarlıklarının vergi ödeme üzerinde etkili olmadığı tespitine varılmıştır. Vergi ve zekâtı farklı konumlandırılanlar ise dindar olmalarına rağmen verginin devlete karşı bir görev olduğunu dini açıdan değerlendiremeyeceği görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Din olgusu ile ilgili bulgular kapsamında açıklanan tüm analizler bir arada değerlendirildiğinde din olgusunun TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicisi olmadığı söylenebilir.

4.1.2. Mükelleflerin ideolojilerinin ve siyasi iktidara bakış açılarının vergi ahlakı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular

Bireylerin şekillenmesi ve toplumların kurulması için ideoloji çok önemli bir araçtır. Siyasi iktidarların belirlemiş oldukları amaçlar için toplum kurulumunda ideoloji, işlevsel olarak kritik noktadadır. Devletler, toplumları belirlemiş oldukları bir düzen içerisinde tutarak bu düzeni korumayı ve toplumsal bütünlük sağlamayı amaçlarlar (Poulantzas, 1992).

Özhan (2018), Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan seçmenler ile ilgili yapmış olduğu çalışmada bölgede Kürt kimliğinin net bir biçimde kabul gördüğünü ifade etmiştir. Bununla beraber Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çok büyük siyasi gücü olduğu varsayılan ve geçmiş dönemlerde bu doğrultuda sonuçların ortaya çıktığı bölgede aşiret ve tarikat bağlarının zayıfladığını ifade etmiştir. İlgili çalışmada 2002 seçimlerinden itibaren bölgede AK Parti ve HDP arasında oy geçişkenliği olduğu ifade edilmektedir.

Katılımcıların destekledikleri siyasi partilerin, belediye seçimlerini veya genel seçimleri kazanmaları halinde vergi ödemelerinin nasıl değişeceği üzerine yapılan mülakatlarda farklı konular ortaya çıkmıştır. Katılımcılar özellikle belediyelere yapılan ödemelerde siyasi partilere dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir.

TRC3 bölgesinde görüşme yapılan katılımcıların ortak özellikleri arasında oldukça politik olmaları göze çarpmaktadır. Görüşmeler gerçekleştirilirken katılımcıların güncel siyasi ve ekonomik olayları takip ettikleri bununla birlikte siyasi tarih ile ilgili de bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Katılımcılar belediye gelirleri içerisinde yer alan belediye vergilerine değinmişlerdir. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer alan Çevre ve Temizlik Vergisi, Emlak Vergisi ile İlan ve Reklam Vergisi en fazla görüş beyan edilen vergiler arasında yer almaktadır. 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde TRC3 bölgesinde AK Parti 16 belediye kazanırken, HDP 14 belediye başkanlığı kazanmış, Batman'ın Beşiri

ilçesini ise Saadet Partisi kazanmıştır. 2014 yılında yapılan bir önceki belediye seçimlerinde, HDP ile benzer bir tabana hitap eden BDP bölgede en fazla belediyeyi kazanırken AK Parti daha az belediye kazanmış, Batman'ın Sason ilçesinde ise seçimi Saadet Partisi kazanmıştır. Gönüllü vergi ödeme ile ilgili yapılan değerlendirmelerde bir kısım katılımcı destekledikleri partilerin belediyeyi yönetmelerinin vergiye gönüllü uyumu arttıracığı doğrultusunda cevaplar vermiştir.

Katılımcı 5 “Buna canlı bir örnek vereyim. Yaşadığım yerdeki belediyeyi politikasını beğenmediğim ve insanlara gerçekten faydalı hizmetler yapmadığını düşündüğüm bir belediye yönetimi olduğu için, belediyeye gelir oluşturacağı için 4 yıl boyunca su faturamı bile ödemedim. Sırf bakış açım ters olarak gördüğüm yerlere, bazı gayrimeşru işlere para aktarımı yapıldığını düşündüğüm için. Devlet yanlısı bir belediye olduğu anda da gidip tüm borçlarımı gönüllü olarak ödedim. Çünkü artık gayrimeşru yerlere gitmeyeceğini biliyordum. Para zarar göreceğim bir yere gidiyorsa ben oraya para ödemem.”

2014 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde BDP'li adaylar ve BDP'nin desteklediği bir bağımsız aday kazanmıştır. 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde ise Mardin Büyükşehir Belediyesi Siirt Belediyesi ve Batman Belediyesi Başkanlıklarını HDP kazanırken Şırnak Belediyesi'ni AK Parti kazanmıştır. Bölgedeki belediyelere ilk olarak 2016 yılında kayyum atanmıştır. Katılımcı 5'in ifade ettiği su faturası ödememe tepkisi, kişinin siyasi düşüncesi ile ilgilidir. Seçilen belediye yönetiminin öz gelir kaynaklarının ve harcamalarının şeffaf olmadığını düşündüğünü ve bunun karşılığında fatura ödemediğini ifade etmiştir. Burada vergiye karşı oluşan direnç, kişinin siyasi düşüncesi ile direkt olarak ilişkilidir. Belediye yönetiminin değişmesinin ardından atanan kayyum yönetimine güvendiğinden dolayı belediye kaynaklı tüm borçlarını dolaylı olarak da vergi borçlarını ödediğini ifade etmiştir.

Katılımcı 7 “Aslında parti ayrımı yapmadan herkese eşit mesafede olmak gerekiyor ama parti gerçekten insanı etkiliyor. İktidar partisi ve belediyeyi kazanan partiler farklı olduğu zaman bunu yaşadım. Birinden eminim kendimce. Zaten güvendiğim için oy veriyorum. Diğerine güvenmediğim için oy vermedim. İçerisinde vergiyi de barındıran bazı ödemeleri yapmamaya çalıştım. Mecbur kalıp yaptığımda da çok gönülsüz olarak yaptım.”

Katılımcı 12 *“Desteklediğim parti iktidarda olursa tabii ki daha gönüllü olarak öderim. Bu insanlara cazip gelir. Bizim yaşadığımız toplumda HDP olursa ödemem veya kayyum gelirse belediyeye bir şey ödemem diyenler var. Her iki tarafta da benzer düşünceler var. Ama ben katılmıyorum. Kim olursa olsun ödemeye çalışırım ama dünya görüşüme yakın bir parti varsa gönüllülüğüm artar.”*

Katılımcı 14 *“Benim istediğim parti iktidardaysa ve yaptıkları gerçekten doğruysa vergimi canı gönülden öderim. Bugün bu şehre HDP de gelse AK Parti de gelse kayyum da atansa herkes bize hizmet için geliyor. Toplanan parayı kimse babasının cebine koymuyor. Desteklemediğim bir parti olsa ödemek zorunda olduğum için yine de öderim. Ama inandığım değerleri savunan bir parti olursa seve seve vergi borcumu öderim.”*

Katılımcı 19 *“Ben şimdi parti ismi vermeyeyim ama bazı partiler belediyeyi kazanınca bir sürü şey duyuyoruz. Yok bu kadar para yemişler yok bilmem ne yapmışlar. Senin gibi düşünen birine tabii ki daha gönüllü para ödersin. Ben bunu belediyeleri düşünerek konuşuyorum. Belediyeler nerden para kazanıyor; su parası ödüyoruz, emlak vergisi ödüyoruz, kirada bazı yerleri var oradan kira alıyorlar. Ben belediye başkanının iyi biri olduğunu para çalmayacağını düşünürsem seve seve götürüp vergimi, faturamı öderim. Ama bunları söylerken maddi durumum iyiymiş gibi söylüyorum.”*

Katılımcı 19 diğer katılımcılar gibi vergiye gönüllü uyumu belediyeler üzerinden özetlemiştir. Belediye başkanının iyi biri olduğunu düşündüğünde gönüllü olarak vergi ödeyeceğini söylerken gelir düzeyinin iyi olması şartını öne sürmüştür. Siyasi düşüncesiyle paralel bir yönetimin vergi ahlakı üzerinde etkisinin olumlu olduğunu söylerken gelir düzeyinin iyi olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun neticesinde gelir düzeyinin vergi ahlakının diğer belirleyicileri üzerinde önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Katılımcı 25 *“Hangi parti iktidarda olursa olsun vergilerimi öderim. Ama gönül verdiğim parti iktidardaysa daha gönüllü öderim. En azından elde edilen vergi gelirinin halka hizmet için, halkın refahının artması için kullanılacağından emin olurum. Siyasi düşünce olarak yakınlık duymadığım*

bir partiye de tüm vergilerimi öderim. Onların paraları ne yapacakları onlarla Allah arasındaki bir şey.”

Katılımcı 25, desteklediği parti iktidardaysa vergilerini gönüllü olarak ödeyeceğini söylemiştir. Katılımcının ifade ettiği son cümlede ise kaderciliğin kişi üzerindeki etkisi görülmektedir. Kişi gönüllü olarak vergi ödeyeceğini ama neticesinin nasıl olacağını bilmediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte kişinin fikirlerini beyan ederken işleri olurlarına bırakan nemelazımcılık öğelerine rastlanılmaktadır.

Siyaset, belirlenebilirlik ve tanımlanabilirlik konularında büyük zorlukları bünyesinde barındıran ama belirli bazı özelliklerden dolayı anlaşılması olası bir kavramdır. Her siyasal eylemin, iyi ve kötü ile ilgili düşünceler ile bağlantılı amaçların olması, siyaset ile ilgili bilginin inanç ve kanaatten farklı olarak yorumlanması sebebiyle siyaset kavramı zorluklar barındırır (Küçükalp, 2011).

Siyaset kavramı algısının bu denli zor olduğu günümüzde, siyasetin bağlantı içerisinde olduğu devlet, iktidar ve hükümet gibi kavramların ayrımı da zorlaşmaktadır. Bazı katılımcılar hükümet ve devlet ayrımının doğru bir biçimde yapılması gerektiğinin altını çizmişler ve hangi parti olursa olsun vergi ödeme alışkanlıklarının değişmeyeceğini söylemişlerdir. Bu yönde görüş belirtilen katılımcılar arasında hem tüm vergilerini düzenli ve gönüllü olarak ödediğini söyleyen mükellefler olduğu gibi hem de gönülsüz olarak vergi ödeyen mükellefler mevcuttur.

Katılımcı 1 “Oy verdiğim partinin iktidarda olması benim vergiye yaklaşımımı değiştirmez. Dediğim gibi ben devlete bağlıyım, hükümetlere değil. Sadece devletin askerine karşı bir şey yapılacaksa ben o zaman vergi vermem. Mesela HDP başta olsun. Arka bahçem filan demesin ben yine vergimi veririm. Çünkü o artık devlet adına işlem yapıyor. Partiler değil devlet ön plandadır.”

Katılımcı 4 “Ben verginin iktidar partisine değil devlete ödendiğini düşündüğüm için kim gelirse gelsin ben vergimi düzenli olarak ödemeye özen gösteririm.”

Katılımcı 10 “Vergi ödemek bir vatandaşlık görevi. Hiç desteklemediğim ve hayat görüşümüz tamamen zıt olan bir parti yönetimi elinde bulundursa dahi ben yine de vergimi düzenli olarak öderim. Ben vergiyi iktidar partilerine,

maliye bakanına ödemiyorum. Ben vergimi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ödüyorum.”

Siyasi parti ayrımı gözetmeksizin vergilerini düzenli ve gönüllü olarak ödeyeceğini ifade eden katılımcılar incelendiğinde Katılımcı 1'in bir üst grupta yer alan katılımcılar ile aynı temelde görüş bildirdiği görülmektedir. Şartlı bir bakış açısıyla fikrini açıklayan katılımcı, her ne kadar partilerden ziyade devletin ön planda olduğunu ifade etse de, beklentileri doğrultusunda hareket edilmesinin kendi vergi ödeme davranışını belirleyeceğini söylemiştir.

4.1.3. Aile ve sosyal çevrenin vergi ahlakı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular

Ahlakın yönünü belirleyen faktörler çevresel faktörlerdir. İnsanlar kendilerini iyi şeylere sevk edecek çevresel faktörlerin bulunduğu zaman iyi ahlaklı aksi durumlarda ise kötü ahlaklı olmaktadır. Ebeveynlerin tutumları ve davranışları iyi bir olay karşısında bu durumu övmeleri, kötü bir olayda ise olayı eleştirip yermeleri bireylerin ahlaki gelişimlerini olumlu etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. İnsanoğlunun doğasında sosyal ilişki içerisinde bulunduğu kişilerin ahlaklarından etkilenme ve bunu benimseme olasılığı oldukça kuvvetlidir (Şengün, 2007).

Sosyal çevre ve ailelerin, bireyin çocukluktan itibaren kişiliğinin ve hayata bakışının belirlenmesinde etkisi büyüktür. Bireyler pek çok davranışta bulunurken evde veya ilişki içerisinde buldukları çevrelerini gözlemleyerek bu doğrultuda hareket ederler. Vergi ahlakının şekillenmesi üzerinde de ailelerin ve bireylerin sosyal çevrelerinin tutum ve davranışları bireyleri yönlendirmektedir. Araştırmanın konusunu oluşturan şehirlerdeki aile yapıları da bu hususta önemli bir referans olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.3.1. Mükelleflerin ailelerinde ve yakın çevrelerinde vergi kaçırma davranışında olanların sıklık durumu

TRC3 bölgesinde yapılan görüşmelerde mükellefler yakın çevrelerinde farklı yöntemlerle vergi kaçırıldığını ifade etmiştir. Vergi kaçırmaya şahit olanların üzerinde durdukları hususlardan biri sahte faturadır. Sahte faturalar ve yanıltıcı belgeler ile birlikte vergi kaçırıldığına şahit olan katılımcılar bulunmaktadır.

Muhasebe meslek mensuplarının, mükelleflerin istekleri doğrultusunda vergi kaçırdıkları dile getirilen bir diğer önemli noktadır. Görüşmelerin bir kısmında muhasebe meslek mensupları aracılığıyla bazı usulsüzlüklerin yapıldığı ifade edilmiştir. Mükelleflerin yakın çevrelerinde ve ailelerinde şahit oldukları bir diğer konu kaçak elektrik meselesidir. Vergi algısının yol, su ve elektrik özelinde değerlendirildiği katılımcıların olduğu görüşmelerde vergi kaçırma davranışının elektrik faturaları üzerinden ifade edildiği görülmüştür. Kaçak elektrik kullanıldığı takdirde ödenen faturalarda yer alan vergi kalemlerinin ödenmemesi vergi kaçırma olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcıların üzerinde durduğu diğer bir konu bütün gelir yaratan faaliyetlerin kayıt altına alınmamasıdır. Ticari faaliyetlerin kayıt altına alınmaması neticesinde kayıt dışı işlemler yapıldığı ve bunda muhasebe meslek mensuplarının etkisinin olduğu katılımcılar tarafından dillendirilmiştir.

katılımcı 1 *“Çok sık karşılaştığım bir şey. Vergi inceleme ve vergi tekniği raporlarında görüyorum. Mesela sahte belge düzenleme var, sahte belge kullananlar var. Bu işlemleri yapanlar vergi kaçakçılığı yapmış oluyor. Örnek veriyorum, mesela 1000 adet A4 kağıdı. Gerçek olarak değil sahte olarak fatura basılmış. Öyle bir mal ve hizmet yok. Ama sahte belge ile fatura kesilmiş. Ne oluyor oranı hatırlamıyorum ama bir taraf diğerine diyor ki %8 KDV yerine sana %3 vereceğim %5 bende kalsın. Orada bir KDV kaçakçılığı oluyor. Sonra bu adama ceza uygulanıyor. Şehir için genel bir değerlendirme yaparsan bazı ilçelerde daha fazla var. Bazı ilçelerde yeni yeni olmaya başladı. Bazıları bundan korkarken, bazı ilçelerde ise sektör haline gelmiş. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bir ticari iş gibi bunu iş haline getiren sahte belge satan birçok insan var. Mesela birinin ihtiyacı var faturaya. Adam geliyor, istemiyor ama mecbur kaldığı için bu fatura açığını kapatmaya çalışıyor. Bunu iş haline getirenler arasında muhasebeci çırakları da var.”*

Katılımcı 1, Maliye Bakanlığı personeli olması sebebiyle vergi kaçırıldığına şahit olmuştur. Burada muhasebe meslek mensuplarının yanlarında çalışan ve çırak olarak ifade edilen kişiler aracılığıyla bu tarz şeylerin yapıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte aynı il içerisinde genellikle tarım ve hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı ilçelerde vergi kaçırmanın daha fazla olduğunu söylemiştir.

Katılımcı 3 “Mesela muhasebecilerin yanına gidip geldiğim zaman bazı konuşmalara şahit oluyordum. Ya bu ay bana çok vergi borcu gelmiş niye böyle oldu diye. Muhasebeci de böyle olması lazım yoksa denetime gireriz diyordu. Ben başta anlam veremiyordum. Ne demek böyle olması lazım. Ya öyledir. Ya da öyle değildir. Olanı lazım dendiği zaman demek ki araya farklı etkenler giriyor. Ben vergiyi şöyle düşünüyordum. Vergi denen şey; ben bir mal almışım belli bir miktar kâr elde etmişim. Bu kârın üzerinden belirlenen oranda bir vergi ödemeliyim. Meğerse bu böyle değilmiş. Vergiyi devlet değil senin muhasebecin belirliyormuş. Vergi dairesi çalışanları da muhasebecilere belirli bir meblağın altına düşerse bunu denetleriz sorun çıkar diyorlar. Buradan bir tırnak açayım. Yıllar önce farklı bölgelerden buraya vergi müfettişleri gelirdi. Bunlar büyük firmaları denetlerdi. Büyük tüccarlar, büyük nalburlar büyük inşaat firmaları gibi. Çağırırlardı bu adamları bunlarla pazarlık ederlerdi. Bu herkes tarafından bilinen bir şey. Kardeşim sana bir meblağ yazalım ardından dosyanı kapatalım. İstersen senin defterlerini inceleyelim ya da mesela 50 bin vergi borcu yazalım öde. Belki adamın defterlerini inceleseler o kadar vergi borcu yok. Ama korkudan kaynaklı varsa bir hatam ben büyük esnafım adım çıkar kaygısından inceleme yapılmadan anlaşılacak vergi borcu kabul ediliyordu. Bu ne demek biliyor musunuz sen hırsızın bende sana göz yumuyorum demek. Böyle bir düzen böyle bir mantık olmaz. Şimdi geri gelelim konuya, muhasebeci vergi dairesindeki bağlantılarıyla sana bir meblağ belirliyor. Kardeşim ben bunu niye ödeyeyim gerekirse bundan fazlasını ödeyeyim. Kendimden örnek vereyim benim bugün aldığım tüm ürünler faturalı. Benim her sattığım ürün de faturalı. O zaman e-fatura denen şeyi kolaylaştır o kadar zor anlaşılmaz olmasın ben kendi işimi halledeyim. Muhasebeciyi aradan çıkar. Muhasebeci bakıyor ben bu ay 40.000 TL'lik mal almışım 10.000 TL mal satmışım. Belki malım ıslandı, belki çalındı. Yok kabul etmiyor. Bana vergi borcu çıkarıyor. Kendine göre yazıyor. Amaç inceleme görmeyelim. Eskiden büyük firmalar muhasebeci seçerken kelli felli adam seçerdi. Şimdi nasıl biliyor musunuz kim hileyle düşük vergi borcu çıkarabiliyorsa o adamı muhasebeci yapıyorlar. Böyle bir düzen böyle bir sistem olmaz. Siz arı kovana alıyorsunuz, inek alıyorsunuz, kuzu alıyorsunuz devlet size destek veriyor. Ne kadar veriyor

mesela 200.000 TL. Aracı olan birliklerden üreticiye gelene kadar o para azalıyor. 50.000 TL ancak kalıyor. Kim alıyor. Genel merkez birlik başkanlığı, bölge birlik başkanlığı, il birlik başkanlığı. Bu zulme herkes ortak oluyor. Tek kelimeyle özetleyeyim. Adaletsizlik.”

Katılımcı 3, çevresinde gördüğü vergi kaçırma olaylarının muhasebe meslek mensuplarından kaynaklandığını ve bu konu ile ilgili yaşadığı deneyimlerden bahsetmiştir. Kişinin “*vergiyi devlet değil senin muhasebecin belirliyormuş*” ifadesi son derece önemlidir. Belgeler üzerinden yapılan muhasebe hilelerinden daha çok, kayıt dışı işlemler, kasti hatalar ve belge sahtekârlığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Yine katılımcının eleştirdiği bir diğer nokta denetim mekanizmasındaki aksaklıklardır.

Katılımcı 5 “Bence Türkiye’de vergi kaçırmanın oranı %90’dır. Çevremde de çok fazla şahit oluyorum. Toplumda fatura alışkanlığı yok mesela. Hiç fatura kesilmiyor. Yine çiftçiler kesinlikle vergi ödemiyor. Toptancıya satıyorlar ortada vergi filan yok. Toptancının da ne kadar ödediği muamma. Zaten Türkiye’de denetim yok. Cezalar caydırıcı değil. Vergisini ödemeyenler, ödeyenden daha avantajlı olduğu bir sistem var.”

Katılımcı 6 “Siirt’te ve Kurtalan’da çok fazla naylon fatura işleri yapanları duyuyorum. Bu insanlardan tanıdıklarım var yakın çevremde olanlar var. Çok lüks hayatlar yaşıyorlar. Zevk içinde yaşıyorlar. Toplum da buna yöneliyor. Bu insanlar bomba şirketler yapıyorlar. Girdi çıktılarını yüksek gösteriyorlar. Muhasebelerini geniş tutuyorlar. Ondan sonra patlatıyorlar. Parayı vurup gidiyorlar.”

Katılımcı 13 “Sürekli şahit oluyorum. En basitinden elektrik faturasının içinde birçok vergi kalemi var. Şu an denetimler daha fazla bazı yerlerde saatler yukarıya çıkarılmış ama önceden birisi kaçak elektrik kullanmadığı zaman bizlere çok ilginç geliyordu. Dediğim gibi çevremde çok fazla vergi kaçırana insana denk geliyorum hatta insanlar çözümlerini diğerleriyle gururlanarak paylaşıyor.”

Katılımcı 13, vergi kaçırmaı elektrik faturası üzerinden açıklanmıştır. Kişinin ifade ettiği herhangi birinin kaçak elektrik kullanmamasının garip karşıladıkları cümlesi sosyal çevrenin mükelleflerin vergi ahlakı üzerindeki önemini göstermektedir. Son

yıllarda bölgede bu alanda denetimler arttırılmış ve kayıp ve kaçak tüketimin önüne büyük oranda geçilmiştir. Yine gururlanarak diğer kişiler ile paylaşılması da bölgede şikâyetlerden çekinilmediğinin bir göstergesidir.

Katılımcı 15 *“Çevremdeki insanlar genel olarak avukatlar. Herhangi bir ticari işletmesi olan kişiler çevremde çok az. Meslektaşlarımdaki şeyleri gözlemlediğim zaman tüm vergilerini zamanında ve tam olarak ödeyen sayısı çok çok az. Bu şey sohbetlerde gönüllü ödeme konusunda da geçerli. Herkes vergi kaçırıyor demeyeyim ama çevremdeki insanlar her şeyi faturalandırmıyor diyebilirim. Her şeyi faturalandırdığın zaman mevcut ekonomik şartlarda cepte hiçbir şey kalmıyor.”*

Katılımcı 18 *“Çok sık. Ülkede her üç kişiden ikisi vergi kaçırıyor. Ama o kadar çok vergi var ki, hepsinden kaçabilen hiç kimse yok.”*

Katılımcı 18, katılımcı 5 gibi vergi kaçırmanın oranının çok yüksek olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte vergi türlerinin çok olmasından yakınmış, dolaylı vergileri kastederek tümünden kaçmanın zorluğunu ifade etmiştir.

Katılımcı 19 *“Çevremde vergisini düzenli ödeyen insan sayısı çok az. Genelde insanlar ya erteliyor ya da fırsatını bulunca ödememek için ellerinden ne gerekiyorsa yapıyor. Çok fazla sahte fatura var. Bunlar da vergi kaçırmak değil mi? Yıllardır esnafılık yapıp vergi levhası olmayan bir dünya insan tanyorum. Bu da vergi kaçırmak değil mi?”*

Katılımcı 20 *“Vergi kaçırmaktan kasıt gelirini tam göstermemek, kaçak mal kullanmak ise etrafımda çok fazla insan görüyorum. Ben kuaförüm mesela. Çektiğim her fönün, kestiğim her saçın parasını gelir olarak gösteremem. Dünyada hiçbir kuaför bunu yapamaz. Bu dediğim bizim iş ile ilgili. Farklı mesleklerde buna benzer örnekler var. Benim çevremde de var. Herkes kendine göre haklı.”*

Katılımcı 19, zamanında ve gönüllü olarak vergi ödeme olayına direkt olarak değinmiştir. Çevresindeki insanların öncelikle vergi ödemelerini ertelediklerini ardından ödememek adına çabaladıklarını söylemiştir. Yine katılımcı 20, kendi mesleği ile ilgili tüm gelir yaratan faaliyetlerinin kayıt altına alınmasının imkânsız olduğunu ifade edip, kendi meslektaşları arasında da bu doğrultuda hareket edildiğini varsaymıştır.

Bazı mükellefler ise sosyal çevrelerinin ücretli çalışanlardan oluştuğunu ifade edip bu tarz durumlarla çok fazla karşılaşmadıklarını söylemiştir.

Katılımcı 2 *“Etrafımda ki kişilerde çok sık vergi kaçırma eylemine şahit olmadım. Kiraya verdiği evi beyan etmeyenlere şahit oldum, Onlarda vergi vermemek için değil biraz bilinçsizlik birazda kamu bürokrasisi ile uğraşmak istememelerinden kaynaklanıyor. Zaten çevremdeki insanlar istese de kaçıramayacak pozisyonlardalar.”*

Katılımcı 9 *“Yakın çevremde eğitim seviyesi ve yaptıkları iş gereği vergi kaçırdıklarını görmüyorum ama kirada oturduğum evin ve birden fazla ev sahibinin kaçırdığına birinci derecen şahit oluyorum.”*

Katılımcı 25 *“Memuriyette böyle bir şeyin olması imkânsız. Geri kalan çevremde bir kısmı çiftçilik ile ilgileniyor. Ben çevremde vergi kaçırmanın herhangi bir insana şahit olmadım. Etrafımdaki herkes vergi ödemenin sorumluluğunda ve zamanı gelince ödüyor.”*

Bu grupta yer alan katılımcılar sırasıyla akademisyen, doktor ve devlet memuru olarak görev yapmaktadır. Ticari kazanç, zirai kazanç ve serbest meslek kazancı üzerinden gelir vergisi ödeyen mükelleflerin aksine çevrelerinde vergi kaçırıldığına şahit olmadıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte katılımcı 2 ve katılımcı 9’un ele aldıkları ortak konu kira gelirinin beyanında karşılaştıkları problemler olmuştur. Bu konuda denetimlerin yetersiz olması ve muafiyet tutarlarının mevcut ekonomik durumdan kopuk bir şekilde belirlenmesi sebebiyle bu tarz tablolar ortaya çıkmaktadır.

4.1.3.2 Aile ve sosyal çevrede vergi kaçırma davranışının gönüllü vergi ödeme üzerindeki etkisi ile ilgili bulgular

Araştırmaya katılan 32 vergi mükellefinin 14 tanesi vergilerini düzenli bir biçimde ödediğini ifade etmiştir. 18 kişi ise vergi ödemelerinin düzenli olmadığını ve fırsatını bulduklarında vergi borcunu ödememek için farklı yollar denediklerini söylemiştir. Vergisini düzenli ödeyen 14 mükelleften 8’i ücret üzerinden gelir vergisi ödeyenlerden oluşmaktadır. Ücretlerin vergilendirmesinde temel yöntem stopaj usulü ile verginin alınması olduğu için ödeme yapılmadan önce vergi, kaynaktan kesilmektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların verginin oluşturduğu psikolojik baskıyı çok fazla hissetmedikleri

görülmüştür. Vergilerini düzenli ödediğini ifade eden katılımcıların bir kısmı sonraki görüşme sorularında birtakım vergi ödemelerini düzenli yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

4.1.3.2.1. Vergisini düzenli ödeyen mükelleflerin, çevrelerinde ve ailelerinde vergi kaçırıcılara tepkileri ve haklı görme tutumları ile ilgili bulgular

Katılımcılardan kamu çalışanları, vergiler ile ilgili görüş beyan ederken dolaylı vergilerden ziyade dolaysız vergiler hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu grup ile ilgili mali anestezi den söz etmek mümkündür. Bundan dolayı görüşme yapılan kamu çalışanlarının tamamı vergi ödemelerinin düzenli olduğunu beyan etmiştir. Ama diğer gelir unsurları ile karşılaşanların beyanlarında farklılıklar mevcuttur. Bu grubun sosyal çevreleri ve ailelerinin vergiye karşı tutumları ile ilgili verdikleri tepkilerde de benzerlikler bulunmaktadır. TRC3 bölgesinde yapılan görüşmelerde karşılaşılan diğer bir husus ise ailelerine ve çevrelerine olası bir vergi kaçırma davranışına tepki gösterenlerin dayandıkları nokta “tüm vatandaşların hakkı, kul hakkı ve günah” biçimindedir.

Katılımcı 1 “2 tür vergi vardır. Doğrudan vergiler ve dolaylı vergiler. Bizim maaşlarımızdan vergi doğrudan kesildiği için otomatik olarak gelir vergisi ödemiş oluyoruz. Onun dışında sakız bile alsak nihai tüketici olduğumuz için KDV ödüyoruz. Motorlu taşıtlar vergisi yine muhatap olduğum bir başka vergi. Onu da ödüyorum. Herhangi bir ticari veya zirai faaliyetim yok. Vergi kaçırıyoruz veya kaçınmıyoruz. Ondan dolayı vergilerimi düzenli ödediğimi söyleyebilirim. Ailemden veya yakın çevremden biri vergi kaçırırsa çok kızarım. Çünkü bu büyük bir günah. İstemem yani ailemden biri o harama girsin, o günahı işlesin. 81 milyonun hakkı var yani. 81 milyonun hakkıyla gitmelerini istemem öbür dünyaya.”

Katılımcı 1, kendisinin vergilerini düzenli olarak ödediğini ve çevresinden birinde vergiye dair bir olumsuzluk ile karşılaştığında sert tepki vereceğini söylemiştir. Yine vergi kaçırmanın büyük günah olduğunu söylemiştir. Katılımcı daha önceki sorularda vergi ödemesinin inancıyla ilgili olduğunu ve seyit olduğunu söylemişti. Kişi burada da vergiye bakış açısında din temelli bakış açısını ön plana çıkarmış ve vergi kaçırmanın kul hakkı olduğunu ifade etmiştir. Katılımcının belirttiği bir diğer önemli konu da vergiden kaçınmadır. Vergiden kaçınma, vergi kanunlarında var olan boşluklar sayesinde kanuni

olarak vergi ödemelerinin azaltılması şeklinde ifade edilmektedir (Schneider, Kirchler, Maciejovsky, 2001). Kişi devlet memuru olduğunu ifade etmiştir. Ücret üzerinden stopaj ile vergi kesilmesinden kaynaklı olarak katılımcının gelir vergisi özelinde böyle bir yola başvurması mümkün değildir.

Katılımcı 25 “Devlet memuru olduğum için vergilerimi düzenli ödüyorum. Vergi kaçırma gibi bir şey söz konusu olmuyor. Devlet memurluğunda böyle bir şey söz konusu olmadığı için ödemek durumundayım. Zaten devlet bunu bizlere bırakmıyor, maaşımızdan gelir vergisini kesip öyle maaş veriyor bizlere. Başka bir işle uğraşmıyorum. Ailemden biri eğer vergi kaçırırsa onlara bu işten ekme yediklerini ve ekmeğe haram bulaştırmamaları gerektiğini söylerim. Yakalanmaları halinde karşılaşılabilecek cezai işlemlerden bahsedirim. Bu tür şeyler onları vazgeçirebilir. Gerçi ailemde veya yakın çevremde vergi konusunda hile yapma ihtimali sıfıra yakın.”

Katılımcı 25, vergi kaçırma ile ilgili bir olay ile karşılaştığında bunun günah olduğunu ve cezai yaptırımının olacağını söyleyeceğini aktarmıştır. Katılımcı 1’in bakış açısının bir benzeri de katılımcı 25’te söz konusudur. Burada da öncelikle din temelli bir bakış açısı görülmüş ardından konu vergi suçları kapsamında değerlendirilmiştir.

Katılımcı 27 “Vergilerimi düzenli olarak ödemekteyim. Ufak tefek sorunlar tabii ki oluyor ama karşıda 80 milyon vatandaşına yetmeye çalışan bir devlet olduğunu bilmemiz gerekiyor. Devlete ve millete zarar verdiğinden dolayı onu vergi ödemeye teşvik ederim. Bana göre vergi kaçırانlar haksız kazanç sağlıyor. Sonuçta ödemediği her kuruş başka insanların cebinden çıkacak. Ya da devlet başka yere harcaması gereken bir parayı daha öncelikli bir yere aktaracak. İnsanlarımız maalesef bilinçsiz. Kredi kartıyla bir şey alınca cebinden para gitmediğini sanırsın ya bu ona benziyor. Devletten çalınca aslında kendinden çalıyor farkında değil.”

Katılımcı 27, daha önceki sorularda inancının vergi ödemesine direkt olarak etki ettiğini söylemişti. Katılımcı burada vergilerini düzenli olarak ödediğini ve ödemeyenlerin devlete ve millete zarar verdiğini ifade ederek diğer iki katılımcının ifade ettiği kul hakkı ve haram gibi kavramları kullanmamıştır.

4.1.3.2 Vergisini düzenli ödemeyenlerin çevresinde ve ailesinde vergi kaçırıcılar kişilere yönelik tepkileri ile ilgili bulgular

Katılımcılardan vergilerini düzenli ödemediğini ifade edenlerin pek çoğu vergi kaçırıcılara yönelik yaklaşımlarını belirtirken kişilerin gelir düzeylerini göz önünde bulundurulmuşlardır. Eğer kişilerin yeteri kadar geliri varsa ve buna rağmen vergi ödemiyorlarsa bu husus eleştirilmektedir. Ama kişilerin gelir seviyeleri düşük ve bundan dolayı vergi ödemiyorlarsa mazur görülmektedir.

Katılımcılardan çiftçilik ile uğraşanlar zirai ürün ticareti yapanlar üzerinden değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Katılımcılar, ticaret yapılan tarafın kamu olması halinde vergilerin doğru bir biçimde ödendiğini ama herhangi bir şahıs ile ticaret yapıldığında vergi kaçırıldığını söylemişlerdir. Avukatlık görevini icra eden katılımcılar da çiftçiler ile aynı doğrultuda görüşlerini belirtmişlerdir. Dava taraflarından birinin kamu olması halinde her şeyin usulüne uygun yapıldığını, kamu olmaması halinde ise vergi ödemekten kaçınıldığını söylemişlerdir. Bu gibi konularda kişiler hem kendilerini hem de çevrelerindeki insanları haklı görmektedirler.

Katılımcı 12 “Devletin zorla aldığı bazı vergiler var onları ister istemez ödüyorum. Ama diğer vergilerin bir kısmını ödeyemediğim zamanlar oluyor. Vergi borçlarım var geçmişe dönük. Geçmişte bir işle ilgili satış yaptım. Fatura kestim. Paramı alamadım. Fatura kestiğim an devlet bana borç çıkardı. Borç çıktığı anda hem gelir vergisini hem de KDV’yi ödemem gerekiyor. Ama devlet senin paranı alıp almadığına bakmıyor. Paramı karşı taraftan alamadığım için mağdur oldum, bir de üstüne devlete vergi borçlandık. Halen ödeyemedim. Yakın çevremden birinin maddi durumu iyiyse ve vergi ödemiyorsa buna tepki gösteririm. Ama adam hem iş yapmış hem zarar etmiş hem de vergi borcu çıkmışsa bu adama ne diyebilirsin ki?”

Katılımcı 13 “Bütün vergilerimi düzenli olarak ödediğimi söyleyemem. Ben çiftçiyim. Eğer sattığım ürünleri Toprak Mahsulleri Ofisi alırsa her şey usulüne uygun yapılıyor. Ama Ofise değil de bir başkasına satarsam çoğu zaman herhangi bir kayıt olmuyor. Piyasaya sattığım hiçbir ürünle ilgili bu güne kadar vergi ödemedim. Tarlamda traktörlerim çalışırken kullanmış

olduğum mazot kaçak. Kendime göre haklı sebeplerim var. Arada çok az kalite farkı çok fazla fiyat farkı var. Orada da vergi ödemediğimi söylemek isterim. Bütün vergileri değerlendirdiğim zaman tabii ki ödemiş olduğum vergiler var zaten çoğu zorla tahsil ediliyor. Ailemden biri günün birinde büyük bir holding sahibi olur ve vergi kaçırırsa ona tepkim çok büyük olur. Hatta tüm bağlarımı kopartırım. Ama kendi kendine yeten arkadaşlarım ve akrabalarım vergi kaçırırlarsa buna tepki göstermem.”

Katılımcı 13, ticaretin taraflarından birinin kamu olması halinde vergi temelli bir problem olmadığını ama bunun dışında vergi ödemediğini söylemiştir. Yine akaryakıt ile ilgili usulsüz kullanımlardan bahsetmiştir. Kişi, vergi ile ilgili kendi davranış biçimi ile aynı çizgide hareket eden çevresindeki insanlara tepki göstermeyeceğini ifade etmiştir. Gelir düzeyi düşük olan bir mükellefin vergi kaçırmasını normal karşılamaktadır.

Katılımcı 15 “Son düzenlemelerle defter beyan sistemine geçildi. Bizler gibi kendi nam ve hesabına çalışan serbest meslek grupları için defter beyan sistemiyle muhasebe işlemlerinin hepsini yapıyoruz. Örnek vereyim giderler neyse gider kalemlerini sistemden yazıyoruz. Gelir varsa yazıyoruz. KDV matrahını düzenleyip, beyannameleri veriyoruz. Sonra belirlenen sürelerde gelir vergisi, üç ayda bir kira stopajı gibi kendi vergi hesaplamalarımızı kendimiz yapıyoruz. Sonra interaktif vergi dairesinden borçlarımızı ödememiz gerekiyor. Ama kendi adıma vergilerimi düzenli olarak ödediğim söylenemez. Daha çok kamudan alacaklarıma mahsuplaştırıyorum. Örnek veriyorum karşı vekâlet ücretinde taraflardan biri kamuysa benim kazandığım davada karşı vekâlet ücreti doğuyor. Eğer vergi borcum varsa bu alacağıma karşılık mahsup yöntemine başvuruyorum. Mesela CMK ödemeleri var bizde. Avukat tutamayanlara avukat atıyor. Biz de gidiyoruz her görev başına belirli bir ücret alıyoruz. Eğer vergi borcum 5.000 liranın üstündeyse borcumu 5.000 liranın altına çekiyorum. Zaten altındaysa bana ödeme yapılabilir. O zaman almış olduğum parayı direkt olarak vergi borcumu ödemek için kullanıyorum. Devletten aldığım parayı yine devlete geri ödemiş oluyorum. Ama şöyle bir şey var her şeye makbuz kesmiyorum. CMK davalarında cumhuriyet savcılığına fatura kesiyoruz. İcra davalarında meblağ çok yüksekse fatura kesiyorum. Onun dışında taraflar arasında kamu

yoksa elimden geldiğince fatura kesmiyorum. Kesmediğim içinde doğal olarak vergisini de ödemiyorum. Genel olarak toparlarsam vergilerimi ödüyorum ama çok düzenli olarak ödediğim söylenemez. Hal böyle iken kişi ailemdeymiş, yakın arkadaşımış veya bir yabancıymış bunun pek bir önemi yok. İyi para kazanıyorsa ve vergi ödememek için farklı yollara başvurursa tepki gösteririm. Yaptığının yanlış olduğunu söylerim. Vergisini düzenli ödemesi yönüne bir tavır sergilerim. Ama vergi kalemlerini düşürüp, oradan ortaya çıkan tutar ile temel ihtiyaçlarını karşılıyorsa burada söyleyecek sözüm olmaz.”

Katılımcı 15, katılımcı 13'te olduğu gibi tarafların birinin kamu olması halinde vergi borcunu ödediğini ama kamu olmaması halinde ise her şeye makbuz kesmediğini söylemiştir. Katılımcı, çevresindeki insanların vergi kaçırma davranışı içerisinde bulunmaları halinde diğer katılımcılar gibi gelir seviyesi ile ilişki kurmaktadır. Kamunun taraf olmadığı davalarda, vergi konusunda bir denetim eksikliğinin olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Katılımcı 29 “Pamuk, mısır, arpa, buğday, meyve gibi şeyler üretiyoruz. Kendi aileme yetecek kadarda sebze yetiştiriyorum. Mesela buğdayı, buğday pazarına götürüyorum. Buğday pazarında kantarda tarttığına belediye senden fiş istiyor. 30 ton geldi diyelim. Bunun üzerinden satış işlemi yapılırken vergi kesiliyor. Ama buğday pazarına gitmezsek aracı adam köye gelip burada alırsa herhangi bir vergi kesilmiyor. Sadece o adama komisyon veriyoruz. Adamda sonra 100 ton buğdayı, 50 ton gösterip hayali fatura kesiyor. 100 ton buğdayı da götürüp büyük bir şirkete satıyor. O adamlarında eksik gösterdiği vergi kaçakçılığı yapılıyor. Velhasıl herkes gücünün yettiği kadar ödemesi gereken vergiyi azaltmaya çalışıyor. Bunu bizlerde yapıyoruz. Ama bazı şeylerden kaçmak imkânsız. Tohum alıyorsun sertifikalı alıyorsun tohumda vergi var. İlaç alıyorsun, gübre alıyorsun devlet zaten her şeyden vergi alıyor. Bunları da bize bıraksa işin içinden çıkılmaz. Sadece ürün üzerinden düşünmemek lâzım. Meyvede ise adam gelip meyvene bakıyor. Eğer meyven çok iyiyse ve adam bunu dış pazara satmak istiyorsa zaten her şey kayıt altına alınıyor. Ama iç pazarda satacaksa kendi aramızda anlaşıyoruz. Herhangi bir kayıt olmuyor. Kayıt olmadığı için vergide

olmuyor. Hizmet bana ulaşmayana kadar ben kimseye vergi kaçırmayın demem. Bu ülkenin en zengini biz miyiz? Dedim ya demin zengin vergi filan vermiyor. Görüyoruz cami yapıyorlar, okul yapıyorlar. Bunları bize hizmet için mi yapıyorlar? Hayır. Vergiden düşmek için yapıyorlar. Biraz da vicdanlarını rahatlatıp toplumda değer görmek için yapıyorlar.”

Katılımcı 29, vergi türlerinin fazlalığından şikâyet etmiş bunun kendisini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. TRC3 bölgesinde herhangi bir ticari faaliyette iki tarafında kendi kârını maksimum tutmak için usulsüzlüklere başvurdıkları katılımcılar tarafından örneklerle açıklanmıştır. Yine kamu arazisi üzerine okul veya camii yapılması halinde yapılan harcamaların, kazancın tespitinde indirim konusu yapılması ve vergi avantajı sağlanması da eleştiri konusu olmuştur.

4.1.3.3. Sosyal çevreden veya aileden bireylerin vergi kaçırıp yakalanmaması durumunun katılımcılar üzerindeki etkisi

Katılımcıların bir kısmı vergi ödemeyen veya vergi kaçıran bireylerin yakalanmadıklarını ve cezalandırılmadıklarını, yakalanmaları neticesinde ise ya hiç ceza ödemedikleri ya da çok az ödediklerini gördüklerinde vergi ödeme motivasyonlarının düştüğünü ve bu kişiler gibi davranmaya başladıklarını ifade etmektedir.

Katılımcılardan bazıları sosyal çevrelerinden vergi kaçıranları haklı gördüklerini söylemişlerdir. Bununla birlikte aynı meslek grubunda faaliyet sürdüren insanların tavsiyelerinin katılımcıları etkilediği görülmektedir. Vergi kaçırıp yakalanmayan insanların nitelikleri üzerinde yoğunlaşıldığı, katılımcıların kendilerine göre dürüst olduğunu düşündükleri insanların vergi kaçırıp yakalanmadıklarını gördüklerinde vergi kaçırma davranışına yöneldikleri tespit edilmiştir.

Katılımcı 7 “Haklı sebeplerini anlatanlar veya bizzat şahit olduklarım oluyor. Bunlardan yakalanmayanlar da oluyor. Ekonomik olarak kötü olduğumda acaba dediğim maalesef oldu. Örnek vereyim bir ara dediler ki Diyarbakır’da bir ekip var. Doğalgaz saatlerini sayaç okumadan birkaç gün önce gelip geriye sarıyorlar. 1 ayda mesela 600 TL fatura gelecekken adam kumandayla sayacı geri sarıyor 100 TL’ye düşürüyor. Dürüst olayım sıcak baktım. Çevreninde etkisi oldu. Yok senin tükettiğin 200 TL. Geriye kalan 400

TL. Zaten zor durumdasın filan dediler ikna oldum ama ekibin tezgâhı Diyarbakır'da bozulunca gelmediler bende yaptırmadım.”

Daha önceki katılımcıların ifadelerinin bir benzeri burada da karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı vergiyi doğalgaz faturası üzerinden değerlendirmektedir. Yine ekonomik durumunun kötü olması sebebiyle doğalgaz faturası içerisinde yer alan katma değer vergisi, TRT fonu ve elektrikten enerji fonu ödemelerini aza indirmeyi planlamıştır.

Katılımcı 11 “Öncelikle şunu söylemeliyim ki; özellikle kaçırmayı denemem ama içimden de ben neden ödedim ki o zaman demekten kendimi alıkoyamam ve tabiri caiz ise enayi gibi hissederim. Esnafın muhasebe işlemlerine baktığınızda özellikle muhasebe kayıtlarının çok büyük bir kısmının kayıt altına alınmadığı göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni vergi ödemekten kaçınmak olsa da bunun alt nedenleri de mevcuttur. Bunların başında kişilerin esnaf ve sanatkârlar odasına bağlı kalmayı istemeleri ve cüzi aidatlar ile birçok bankacılık ve hızlı kredi imkânına kavuşuyor olmaları yatmaktadır. Ticaret odasına kayıt olanlarda ise bankacılık alanında bu denli hızlı ve sürdürülebilir kredi ve destekler alınamamasının yanı sıra yüksek aidatların veriliyor olması yatmaktadır. Başka bir pencereden baktığınızda vergi ödemelerini düşürmek için birçok esnaf gerçek anlamda yapmadığı harcamaları göstererek vergilerden düşüşler elde etmektedirler. Yapmadıkları harcamaların faturalarını bildirmemeleri de bence vergi kaçırma yollarından biridir ama bu yol sanki göz yumulmuş bir yol gibi karşılanmaktadır.”

Katılımcı 11'in belirttiği ifade esnaf ve tacir arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Esnaf ve Sanatkarlar Odası'na kayıtlı esnafın uygun koşullarda esnaf ve sanatkarlar kredi ve kooperatifleri kefaleti ile kredi kullandıkları bilinmektedir. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu yıllık limitin üzerine çıkmamak adına gelir yaratan faaliyetlerin kayıt altına alınmadığı ve böylelikle Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıt yaptırmama kriterlerinin bilinçli olarak sağlanmadığı söylenmiştir. Yine katılımcının sosyal çevresinden veya ailesinden vergi kaçırıp ceza almayanları gördüğünde kendisini çok kötü hissettiğini farklı bir tabirle ifade ettiği görülmektedir. Bu açıklama katılımcının vergi ahlakının olumsuz etkilendiğinin bir göstergesidir.

Katılımcı 16 *“Bizim sektörde bizden daha tecrübeli olanlar şunu söylüyor. Bunu yapmazsan para kazanamazsın. Öğrencilerin sayısı belli. Fiyat aralığı aşağı yukarı belli. Bir yerden kısmak gerekiyor. Hepimizin evi ailesi var. Evimizin kirasından, elektrik faturasından kısamıyoruz. Öğrenciden alacağın saatlik ücreti yükseltip vergimi vereyim desen bu da imkânsız. Çünkü bir sürü alternatif var. İnsanlar 1 TL'nin hesabını yapıyor. İlk hedef vergi. Ondan dolayı özellikle meslektaşlarımın söyledikleri ve yaptıkları beni etkiliyor ve onlar gibi hareket ediyorum.”*

Katılımcı 16, meslektaşlarının kendisi üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir. Bununla birlikte ekonomik zorluklar karşısında ödemeler konusunda öncelik sıralaması yaptığı vergi ödemelerini son sıraya koyduğunu açıklamıştır. Bu tarz davranışların vergi kaybına yol açtığı söylenebilir.

Katılımcı 17 *“Devlet vergi toplama etiğine uymadığı için nispeten hoş karşılıyorum. MTV alıyorsan cadde jilet gibi olmalı; ama MTV alıyor, yol yapmıyor. Vergi konusunda istekli olmam için bir sebep var mı? Vergisi kesilmiş halde aldığım maaşımın markete gittiğimde tekrar %18 KDV ödüyorum. O vergisi kesilmiş para ile 100 liralık mazot aldığımında 68 lira vergi. Hevesli olmam için bir sebep var mı?”*

Katılımcı 18 *“Sayısız örnekle karşılaştığım için sıradan bir şey olmuş bu artık. Devlet benden direk kesinti yapmasa kesinlikle geciktiririm. Elimden gelse ödemem. Zenginlerin milyon dolarlık borçları silinirken benim maaşımın 4'te 1'nin kesilmesi sizce adaletli mi?”*

Mükelleflerin ödedikleri vergiden dolayı hissettikleri psikolojik baskı hissine vergi psikolojisi denilmektedir (Egeli, Karakoyun, 2019). Katılımcı 17 ve katılımcı 18'de vergi yükümlülerinin vergiyi çok şiddetli hissettikleri ve bunun vergiye bakışlarını şekillendirdiği görülmektedir.

Katılımcı 20 *“Eğer yakın çevremde kendini haklı gören insanın hayata bakışı benim gibi ise bende etkilenirim. O ceza almıyorsa bende ceza almam diye onun gittiği yoldan giderim. Bir de insanda şöyle bir psikoloji oluyor herkes bir şey yapınca sende etkileniyorsun. Eğer ceza almayacağımı görürsem*

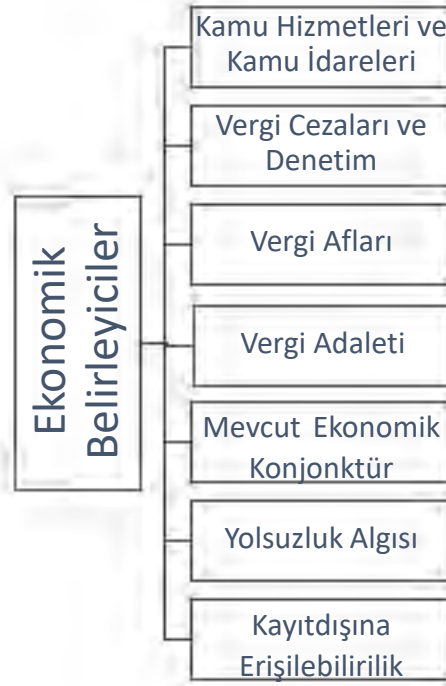
bende kaçırmaya çalışırım maalesef. Bu bazılarına kötü gelebilir ama kötü gelenler benim şartlarımda yaşarlarsa bana hak verirler.”

Katılımcı 22 “Bu kişinin kim olduğu önemli. Akrabalarımda, köylülerimde benim için herkes aynı değil. Bazıları gerçekten çok bilgili çok dindar insanlar. Onlar beni ikna edebilir, çünkü biliyorum niyetleri kötü değil. Ama sıradan bir akrabam yaparsa ceza almasa da benim için bir şey değişmez. Beni etkilemez.”

Katılımcı 22, daha önce inancın vergi ödeme üzerindeki etkisini dile getirirken kendini dindar olarak ifade etmiş ama vergi ödemesinin dini inancıyla etkisinin olmadığını söylemişti. Vergi kaçırma ile ilgili ise sosyal çevresindeki insanlardan dindar olanların kendini etkileyeceğini ifade etmiştir. Genel olarak bakıldığında TRC3 bölgesinde, katılımcıların sosyal çevrelerinin ve ailelerinin vergi ahlakı konusunda oldukça etkili olduğu ve önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Katılımcıların hem vergiye gönüllü uyum hem de vergi kaçırmaya bakış açılarında çevrelerinden büyük oranda etkilendikleri söylenebilir.

4.2. Vergi Ahlakının Ekonomik Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler analiz edildiğinde, katılımcıların vergi ahlakının belirleyicilerinden ekonomik belirleyicilere ilişkin görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Şekil 4.3’te “Ekonomik Belirleyiciler” teması altında alt temalara yer verilmiştir.

Şekil 4. 3. Ekonomik Belirleyiciler Kategorisine İlişkin Bulgular

4.2.1. Genel kamu hizmetleri ile vergi idarelerinin gelir vergisi mükelleflerinin vergi ahlâkı üzerine etkisine ilişkin bulgular

Günümüzde toplumların ve devletlerin hızlı bir değişim sürecine girdikleri görülmektedir. Vatandaşların isteklerinin ve beklentilerinin arttığı görülmekte bununla beraber devletlerinde sorumluluk alanlarının farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bu süreç içerisinde devletler artan maliyetlerin karşılanması, değişen talepler doğrultusunda vatandaşları istenilen ölçüde memnun edememe gibi riskler ile karşı karşıya kalmaktadır (Eser, Memişoğlu, Özdamar, 2011).

Ödenen vergilerin vatandaşlara kamu hizmeti olarak dönmesi mükellef davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla beraber vergi ile ilgili işlemlerin yapıldığı kamu kurumlarındaki işleyiş ve son yıllarda pek çok işlemin internet sitesi üzerinden yapılması mükelleflerin vergi ahlaklarını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır.

4.2.1.1. Ödenen vergilerin genel kamu hizmeti olarak dönüp dönmediği üzerine gelir vergisi mükelleflerinin görüşleri

Onar (1966) kamu hizmetini; “Devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından veya bunların gözetim ve denetimleri altında genel ve kollektif gereksinimleri karşılamak ve tatmin etmek, kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş devamlı ve muntazam

faaliyetler” biçiminde tanımlamıştır. (Akt. Çal, 2007). Gülan (1998) ise “toplum için önem kazanmış olan ortak ve genel bir ihtiyacın tatminine yönelik olarak kamu tüzel kişileri veya onların denetimi altında özel kişilerce yürütülen bir faaliyet” şeklinde kamu hizmeti tanımı yapmıştır.

TRC3 bölgesinde yaşayan insanların ödenen vergilerin kamu hizmeti olarak dönüp dönmediği üzerine fikirlerinin büyük kısmı kamu hizmetlerinin olduğu ama pek çok alanda eksik kalındığı şeklindedir. Burada katılımcıların kamu hizmeti kavramından ne anladıkları ve bunun karşılığında bekledikleri oldukça önemlidir. Katılımcıların değerlendirmelerde bulunurken kendi yaşam alanlarından başlayarak mahalle, ilçe, il geneline göre tespitlerde buldukları görülmektedir. Yine çeşitli temel insani ihtiyaçlardan mahrum kaldıklarını ifade eden katılımcıların olduğu da görülmektedir. Kamu hizmetlerinden yeteri kadar yararlanmadıklarını ifade eden katılımcıların vergiye gönüllü uyumlarının az olduğu sonucu ile karşılaşmaktadır.

Katılımcı 6 “Kesilen vergiler karşısında bizlere yapılan hizmet o kadar ahım şahım değil. Benim yaşadığım yerde yeşil alan yok. Çocuklarımın parklarda zaman geçirmesini istiyorum ama olanak yok. Her şey yol değil. Çok ciddi bir su sıkıntısı var. Ben yeşil alandan filan bahsediyorum ama benim yaşadığım yerde su sorunu bir türlü çözülüyor.”

Katılımcı 8 “Şehir olarak düşünelim bu şehirde ödenen vergi tutarı iki kat artarsa kamu hizmetleri artmayabilir. Hatta verilere bakıldığı zaman daha net olarak her şey gözlemlenebilir. Verginizi ödeyin karşılığında hizmet görelim şeklindeki yaklaşımın çok doğru olmadığını düşünüyorum. Bireysel olarak fikrimi söyleyeyim ödediğim vergilerin kamu hizmeti olarak çok az bir kısmının döndüğünü düşünüyorum. Bu beni ödeme noktasında olumsuz yönde etkiliyor.”

Katılımcı 6, temel insani ihtiyaçlar konusunda yaşadığı eksikliklerden kaynaklı olarak ödediği vergilerin kamu hizmeti olarak dönmediğini ifade etmiştir. Katılımcı 8 ise şehirlerde tahakkuk edilen vergi tutarları arasında farklılık olduğunu, tutarın artması durumunda ise hizmetlerin artmayacağını kendi tecrübeleri ile ifade etmiştir. Bu konu katılımcının vergi ahlakı üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır.

Katılımcı 15 *“Çok sınırlı olarak geri döndüğünü düşünüyorum. Çok çok dolaylı yollardan kamu hizmeti olarak geri dönüyor ama çoğu zaman hayatıma direkt olarak dokunmuyor. Tam anlamıyla hesap verilebilirlik açısından Sayıştay incelemelerinde doğurduğu sonuçlar konusunda endişeliyim.”*

Katılımcı 20 *“Kesinlikle düşünmüyorum. Özellikle Şırnak'ta hiç hizmet olmadığını düşünüyorum. Devletin yapması gereken bazı klasik şeyler var. Onlar dışında bir şey yapılmıyor. Belediye seçimlerinde parti de değişti ama değişen bir şey olmadı. Buraların kaderi böyle. Hani diyorlar ya coğrafya kaderdir hakikaten öyle. Vergiyi sorduğumuz için söyleyeyim. O kadar vergi toplanıyor karşılığında bize sunulan hayat bu.”*

Katılımcı 20'nin kamu hizmeti algısı belediye hizmetleri şeklindedir. Pek çok gelişmişlik göstergesinde son sıralarda yer alan Şırnak ilinde belediye seçimlerinde kazanan partinin değişmesinin kamu hizmetleri ile ilgili bir değişikliğe yol açmadığını söylemiştir. Katılımcının ifade ettiği hususlar vergi ahlakını olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı katılımcı çevresinde vergi kaçırılıp kaçırılmadığı ile ilgili soruyu yanıtlarken, bu tip şeyler ile karşılaştığını ve kendisinin de tüm ticari faaliyetlerini kayıt altına almadığını belirtmişti.

Katılımcı 32 *“Bizim bölge için söyleyeyim kamu hizmetleri çok göstermelik. Genel olarak yolunda gitmeyen şeyler var. Pandemide bunu daha net gördük. Ekonomik olarak zayıf olduğumuz için mağdur insanlara istenilen yardımlar yapılamadı. Bunun kamu hizmetleri içinde geçerli olduğunu söyleyebilirim. Bugün hangi okul müdürü ile görüşürseniz görüşün veya hangi camii imamıyla görüşürseniz görüşün size bir sürü sorun anlatacaklardır. Cuma namazı çıkışında camiinin temel ihtiyaçları için yardım talep edildiği bir yerde vergilerin kamu hizmeti olarak geri döndüğünü söylemek zor.”*

Katılımcı 32, genel kamu hizmetlerinin yetersizliği ifade ederken görüşmeler yapıldığında sürmekte olan Covid-19 pandemisi döneminde vatandaşlara sunulan maddi ve nakdi yardımların azlığından şikâyet etmiştir. 2020 yılında 2.450.080 hanenin düzenli yardım aldığı, 2.733.721 hanenin ise süreli yardım aldığını bilinmektedir. Düzenli yardımlardan faydalanan hane sayısı 2018 yılında 2.588.969, 2019 yılında ise

2.501.106'dır (<https://www.aile.gov.tr>). 2020 yılında düzenli yardım alan hane halkı sayısında azalma olduğu bununla birlikte süreli yardım alan ailelerin sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik farkı yıllardan bu yana azalmamakta bu gidişat doğu illerinde rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Ülkelerin büyük bir kısmında buna benzer farklılıklar söz konusudur. Geri kalmışlık kronik bir hale geldiğinde rahatsızlıklar artmaktadır. Devletlerin bunu ortadan kaldırmak için çeşitli yöntemlere başvurması ve bu gelişmişlik farklarını azaltmaları gerekmektedir (Erkan, 1999). 2017 yılında iller arasında yapılan sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında 81 il içerisinde TRC3 bölgesi illerinden Batman 72, Mardin 74, Siirt 75, Şırnak ise 81. ve son sırada yer almıştır (Acar, Kazancık, Işık, 2019).

Katılımcılardan bazıları yaşadıkları şehirleri diğer şehirler ile mukayese etmiş ve bununla ilgili bölgelerarası gelişmişlik farklarına dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılar ise aynı yerleşim yerinin farklı iki bölgesinde var olan farklılıkları ve hizmetlerin eşit şekilde dağıtılmadığını söylemiştir. Burada önemli olan bir diğer husus ise yapılan karşılaştırmalarda Türkiye'nin sanayi, üretim ve turizm alanlarında lokomotif sayılacak şehirler ile kıyaslamaların yapıldığıdır.

Genel kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde yapılmadığı hususunda birtakım eleştiriler bulunmaktadır. Yapılan kamu hizmetinin ömrünün kısa olması, bir sonraki yıl aynı yerin bir daha yapılmaya çalışılması gibi örnekler ile kamu hizmetlerinin etki alanının azalttığı ifade edilmektedir.

Katılımcı 1 "Kısmen kamu hizmeti olarak vergilerin geri döndüğünü düşünüyorum. Ama kamu hizmetlerinin faydalanan kişilere göre değiştiğini düşünüyorum. Örnek olarak benim yaşadığım şehir küçük bir şehir. Büyükşehirlerde daha fazla vergi tahsilatı olduğu için onlara daha çok kamu hizmeti sağlanıyor. Toplanan vergilerin bizim buranın memurlarının maaşları ve temel kamu hizmetlerini karşılamadığı ile ilgili bir istatistik görmüştüm. İstanbul'dan, Kocaeli'nden, Ankara'dan toplanan vergi gelirleri ile bizlere hizmetler yapılıyor. Yalnız doğu ve batı arasında ciddi bir fark olduğunu söyleyebilirim. Orhangazi Köprüsü'nü örnek alalım. Bizim burada da ne var bir baraj yapıldı ve bunun üzerine bir köprü yapılması gerekiyor. İnsanlar barajdan dolayı 1960 model feribotlarla suyun öteki tarafına

geçmeye çalışıyor. Saatlerce bekledikleri oluyor. Orhangazi Köprüsü'nü kullanan insanlar kamu hizmetinden faydalanabiliyorsa buradaki insanların faydalanması gerekmektedir. Evet, bir şekilde tüm vatandaşlara geri dönüşler oluyor ama hepsine aynı şekilde olmuyor diyebilirim.”

Kamu hizmetlerinde eşitlik ilkesi, kanunlar önündeki eşitlik ilkesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Devlet kurumları tüm işlemlerde eşitlik ilkesi doğrultusunda hareket etmelidir. Kamu hizmetleri konusunda bu durum değerlendirilirken gerçek ve tüzel tüm kişilerin kamu hizmetleri karşısında eşit olması şeklinde açıklanabilir (Gözler, Kaplan, 2017). Eşitlik ilkesi ile ilgili katılımcılar nicelik yönünden bir eşitlik beklemekte ve bu sebeple kendilerini başka şehirlerde yaşayan insanlar ile kıyaslamaktadır. Bu kanı genel kamu hizmetlerinin yetersiz olduğu bakış açısını da beraber getirmektedir.

Katılımcı 23 “Ödediğim vergilerin kamu hizmeti olarak döndüğünü kısmen düşünüyorum. Ama burada bölgesel farklılıklar var. Her yere yapılan hizmetin aynı olmadığını düşünüyorum. Bizim bölgede tam bilmiyorum ama vergi kaçırma söz konusu olsa bile devletin vergi gelirleri tek bir yerde kullanılıyor. Filanca şehir yüksek oranda ödüyor. Bu şehir az ödüyor onun için bu şehre az hizmet götürelim diye bir şey söz konusu değildir. Ama her şehre benzer hizmet götürülmüyor. Bazı şehirlere seyahat ettiğimde çok şaşıryorum. Yollara bakıyorum arada ciddi farklar var. Bizde her sene asfalt dök, yağmur yağsın yolda derin çukurlar açılsın seneye bir daha asfalttaki boşlukları doldur, diğer sene işin içinden çıkamazsan baştan asfalt dök anlayışı söz konusu. Bir örnek vereyim; belediyeler veya karayollarının sorumlulukları var. Mesela kaldırım yapmak. Her sene kaldırımlar sil baştan yapılıyorsa burada kamu hizmetleri için harcanan paraların gözden geçirilmesi gerekiyor. Ben vergi veriyorum. Para havuzda toplanıyor. Yapılan icraat ise sürekli sökülüp takılan kaldırımlar ise burada ciddi bir sorun var demektir. Ödediğim vergilerin neticesinde ne yapıldı yollara yama ve kaldırım döngüsü.”

Katılımcı 24 “Yaşadığım şehirde hiç düşünmüyorum. İstanbul, Ankara, İzmir veya Antalya ile karşılaştırdığım zaman kamu hizmetlerinin çok eksik kaldığını düşünüyorum. Ulaşım, eğitim, yerel yönetimlerin hizmetleri konusunda devletin katkısının yeterince olmadığını düşünüyorum. Benim

verdiğim vergi ile İstanbul'da köprü yapılıyor ben bundan faydalanamıyorum. Burada 5 dakikada gidebileceğimiz yolu 30 dakikada gidiyoruz. Çok basit çalışmalar ile bu sorunlar çözülür ama çözülmüyor bir şekilde. Her şehirde yerel yönetimler var. Hızlı karar alınabiliyorlar, bütçe konusunda sorunları yok. Gerek merkezi bütçeden aldıkları destek gerekse de yerel yönetimlerin hizmet karşılığında aldığı harçlar olsun, ne bileyim aldıkları vergilerdir bunları çok rahat kullanabiliyorlar. Bizim için aynı şeyi söyleyemeyiz. Yerel yönetimlere sorunları ilettiğin zaman proje yaptıkları zaman merkezi yönetim tarafından destek alamadıklarını söylüyorlar. Başka şehirlerde Ulaştırma Bakanlığı ile beraber yürütülürken buralarda yerel yönetimler yalnız bırakılıyor.”

Katılımcı 23 ve katılımcı 24'ün genel kamu hizmetlerine bakış açılarını ifade ederken yaşadıkları şehirleri diğer şehirler ile kıyasladıkları görülmektedir. Yine katılımcı 23, yapılan kamu hizmetlerinin dayanıksızlığından ve tekrarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Katılımcı 24, belediye başkanının iktidar partisinden farklı bir partinin temsilcisi olması halinde kamu hizmetlerinde sorunların ortaya çıktığını aktarmıştır.

Katılımcı 16 “Çok az bir kısmının kamu hizmeti olarak döndüğünü düşünüyorum. İş yerimin olduğu mevki ile evimin olduğu semti kıyasladığımda çok fark var. Çalıştığım yerde hizmetler var ama yaşadığım mahallede %0 diyebilirim. Bu bütün şehirde var. Aynı şehrin iki ayrı semtine gidince farkı görebilirsiniz. Zenginlerin oturduğu semtlere kamu hizmeti daha fazla giderken maddi durumu düşük olanlara hizmet uğramıyor.”

Bu grupta yer alan katılımcıların cevaplarının genel olarak iktisadi kamu hizmetleri ve sosyal kamu hizmetleri etrafında toplandığı söylenebilir. Katılımcıların; kültürel veya bilimsel kamu hizmetleri ile ilgili fikir beyan etmedikleri görülmektedir. Genel kamu hizmetlerinden yeterince yararlanmadığını düşünen katılımcıların vergiye gönüllü uyumlarının olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların ödedikleri vergilerin karşılığında kamudan bekledikleri şeyin ne olduğu oldukça önemlidir. Devletin sahip olduğu rolden ötürü bazı temel ihtiyaçların karşılanmasının bir zorunluluk olduğu ama TRC3 bölgesi özelinde ciddi sıkıntılar

bulunduğu ifade edilmiştir. Bazı katılımcılar ödenen vergilerin geri dönüşünü yol, su ve elektrik olarak tasvir edip bu konuda karşılaştıkları eksiklikleri ifade etmiştir.

Temel sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve özellikle karayollarında yaşanan sıkıntıların varlığını ifade eden katılımcılarda mevcuttur.

Katılımcı 26 *“Kamu hizmetinden kasıt yapılan yollar, okullar ise bunlar zaten devletin temelde yapması gereken şeylerdir. Yollara baktığınız zaman birçok yolda ciddi bozukluklar var. Eğitim sisteminde bir sürü aksaklık var. Hani vergilerimiz karşılığında okullar yapılıyor ya okullara yollanan ödenekler o kadar yetersiz ki sürekli öğrencilerden küçük meblağlar toplanarak geçici çözümler aranıyor. Hastaneler yapılıyor. Yapılan hastaneler özel şirketlere yapılıyor sonra 20 yılına o şirketlere işletme hakkı veriliyor. Özüne baktığımız zaman vergilerimizle yapılan hastanelerden bizden daha fazla bazı özel şirketler çıkar sağlıyor. Benim için bu kamu hizmeti değildir. Pandemi döneminde gördük. Vergilerimizden toplanan paralarla istenilen düzeyde vatandaşa yardım yapılamadı. Denetlenebilirliği problemli başka bir nokta. Pandemi sürecinde işsiz kaldım ve herhangi bir destek alamadım. Bu da benim kişisel problemim.”*

Katılımcı 29 *“Bizim buralar için hizmet olarak döndüğünü düşünmüyorum. Tamam kabul ediyorum tüm vergileri düzenli ödemiyoruz. Ama ödediğimiz vergilerin toplamının yanında ödemediklerimiz çok küçük kalır. Bizim köyde mesela çok ciddi bir yol sorunu var. 300.000 TL’lik araca biniyorum. Araç köy kolunda mahvoldu. Su sorunu var. Elektrik sorunu var. Geçen sadece bir kuyunun sulama olarak kullanılabilmesi için elektrik ile ilgili kısmına 115.000 TL para verdim. Köydeki mezarlıkların duvarı yok, tel örgüsü yok hatta içinde bir ağaç bile yok. Bunları biz yaparsak yapıyoruz. Hizmet beklersek çok bekleriz. Yolum yok, suyum sıkıntılı, elektriğim sıkıntılı. Ben vergimi ödediğimde de aynı ödemediğimde de. Peki bizlerin ödediği vergiler nereye gidiyor? Bana önce bunu açıklasınlar.”*

Katılımcı 19 *“Kesinlikle düşünmüyorum. Bu kadar çok verginin karşılığında bizlere yapılan şey çok az. Hem belediye hem de devlet dairelerinin hizmetleri çok yetersiz. Bu bizim şehrin kaderi. Nüfusu bizim kadar olan batıda bir şehre*

gidin bizden yüz sene öndedirler. Okullar yetersiz, hastanelerde ciddi sorunlar var. Yollar iyi değil. Kabul ediyorum bütün vergilerimizi zamanında ödemiyoruz ama yine de ödenen ciddi bir vergi var. Bu paralar ne oluyor neler yapılıyor kimse bilmiyor. Her seçim öncesi hangi parti olursa olsun bir sürü proje açıklıyor. Seçim bitince her şey eskisi gibi kalıyor.”

En son olarak yayımlanan TUIK (2013) illere göre kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyi araştırmasında SGK hizmetleri, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, adli hizmetler, asayiş hizmetleri ve ulaştırma hizmetlerinin tümünde TRC3 bölgesinin memnuniyet düzeyi Türkiye ortalamasının altındadır. TUIK tarafından son yıllarda yapılan araştırmalarda ise Türkiye geneli değerlendirmeler yapılmış olup bölge ayrımına yer verilmediğine rastlanılmıştır. Bu grupta yer alan katılımcı 19, katılımcı 26 ve katılımcı 29’un tamamı vergi borcunu zamanında ve gönüllü olarak ödemediklerini dair bazı cümleler kurmuşlardı. Genel kamu hizmetlerinden yeterince faydalanmadığını düşünen ve özellikle eğitim, sağlık ve ulaştırma hizmetleri ile ilgili fikirlerini beyan eden katılımcıların vergi ahlakları üzerinde genel kamu hizmetlerinin etkisinin olduğu görülmektedir.

Diğer katılımcılardan farklı görüşe sahip olan iki katılımcı ise vergilerinin kamu hizmeti olarak geri döndüğünü ifade etmektedir. Bu doğrultuda fikir beyan eden katılımcılar, yaşadıkları yerleşim yerini eski haliyle mukayase etmiş ve bu doğrultuda fikir beyan etmiştir.

Katılımcı 10 “Kamu hizmeti olarak döndüğünü düşünüyorum. Çevreme baktığım zaman görmüş olduğum yollar hizmetler bunlar bir şekilde benim vergilerim ile yapılıyor. Eskisiyle mukayese ettiğimde son dönemde özellikle çok ciddi hizmet var ve bunlarda tabi ki devletin elde ettiği vergi gelirlerini yansıttığını söyleyebilirim.”

Katılımcı 22 “Devlet bazı konularda eksik kalabiliyor ama genel baktığın zaman kamu hizmeti var. Özellikle son yıllarda hiç görmediğimiz kadar çok hizmet görüyoruz. Ben bu memleketin önceki halini de biliyorum. Vergi ödediğim zaman içim rahat. Çünkü biliyorum ki devlet bu parayı bize harcıyor. Bazen ufak tefek sıkıntılar oluyor ama onlarda normaldir. Niyet iyi onu biliyorum.”

Katılımcı 10 ve katılımcı 22'nin ortak noktaları önceki yıllar ile yapılan mukayesedir. Katılımcı 10 önceki sorulara verdiği cevaplar arasında vergilerini düzenli olarak ödediğini ifade etmiştir. Bir önceki grupta görüşlerine yer verilen ve genel kamu hizmetlerindeki eksiklikleri dile getiren katılımcılarda bu durum vergi ahlakını olumsuz etkilemekte iken katılımcı 10'un bu konudaki memnuniyeti, kişinin vergi ahlakına olumlu olarak etki etmiştir.

4.2.1.2. Gelir İdaresi Başkanlığının hizmetleri ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı kurumsal internet sitelerinin vergi ahlakı ile ilişkisine dair bulgular

Çağın dijitalleşmesi ile beraber kamu kurumları ile ilgili işlemlerin çoğu internet üzerinden halledilmektedir. Vergi ile ilgili işlemler için de aynı şey söz konusudur. Mükelleflerin bir kısım işlemlerinin pek çoğunu internet üzerinden yapmakla beraber çeşitli işlemler için vergi dairelerine gitmeye devam etmektedirler. Online işlemlerin birçok konuda tasarruf sağladığını ifade eden katılımcıların bir bölümü ise fiili yapılan işlemlerde sorunlar ile karşılaştıklarını ve bunların vergi ödeme motivasyonunda sorun yarattığını ifade etmektedir.

İnteraktif Vergi Dairesi'nin kullanıma girmesi ile beraber, katılımcıların bütün bir kısmı işlemlerini kolaylıkla halledebildiklerini ifade etmişlerdir. Sitede işlem yapılırken kimi sorunlar ile karşılaşıldığını ve site içerisinde yer alacak rehberler ile bunun çözülmesi yönünde fikirler bulunmaktadır. Özellikle online ödeme yönteminin mükellefleri olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Online ödeme yöntemini tercih etmeyerek, kamu kuruluşlarında vergi ile ilgili işlemlerini halletmek isteyen katılımcıların üzerinde durdukları noktalar; zaman kaybı, çalışanların soğuk oluşu ve işlemlerini kolaylıkla halledememe şeklinde olmuştur. Bu sayılanlar ise gönüllü vergi ödeme üzerinde olumsuzluklara yol açmıştır.

Katılımcı 1 "Son yıllarda vergi dairesine giden mükellef sayısında çok ciddi bir düşüş var. Özellikle pandemi döneminde insanlar İnteraktif Vergi Dairesini kullanıyor. Tüm borçların sorgulanması, tahsilatı, tahakkuk bile verilebiliyor. Normalde muhasebeci veya mükellef vergi dairesine giderdi uzlaşma talep dilekçesi, ihbarnameye yönelik dilekçe gibi birtakım evrakları vergi dairesinden veriyordu. Şimdi bir tuş ile bu saydığım dilekçeleri verebiliyor. Bankalardaki yoğunluk sorun olabiliyor. Bunun dışında görünür

bir sorun yok. 182 tane işlem internet üzerinden yapılabilir. Site de oldukça kullanışlı. Arama tuşuna borç yazıyorsun borçla ilgili tüm her şey çıkıyor. Bir diğer sorunlu şey daha var. Bizim ülkemizde önce kanun çıkar ardından sistem ona göre düzenlenir. Öyle olduğu için kanun çıkıp sistem geç geliyor ve vergi aflarında internet üzerinden sorunlar olabiliyor. Bu konuda videolar ve yazılı belgeler ile sistemin nasıl kullanılacağı anlatılsa da herkes bundan tam olarak anlamıyor. Ama genel bir değerlendirme yaparsam internet sitesi oldukça kullanışlı ve işleri çok kolaylaştırıyor.”

Katılımcı 2 “İnternet üzerinden tüm vergilerimi yatırabiliyorum. Ancak emlak beyannameleri düzenlerken aklıma takılan yerleri sormak için ulaşmak istediğim zaman telefonda bilgi almak için kimseye ulaşamıyorum. Bu sebepten dolayı vergi ödemediğim oldu. Maliyeye gitmek ve orada işlemleri halletmek çok verimli olmuyor. Bu konuda interaktif vergi dairesi ve belediyelerin vergi ödeme sayfaları daha iyi.”

Katılımcı 3 “Vergi dairesine uzun zamandır gitmiyorum. İşlemlerimin çoğunu interaktif vergi dairesi üzerinden hallediyorum. Geçmişte ben bilgisayar öğretmenliği yapıyordum. O dönemde temasım olan işletmelerde 2 personel sadece vergi dairesi ile ilgili işlemler için çalışıyordu. Bugün asgari ücretli bir personelin vergisi, sigortası, yemesi, içmesi yani toplam maliyeti 6.000 TL’yi geçiyor. Eskiden bir personeli bankaya ve vergi dairesine gönderince akşam oluyordu. Personel başka hiçbir iş yapmıyordu. Şimdi 15 dakikada bilgisayardan halloluyor.”

Katılımcı 10 “Vergi dairesinde işlemlerimi kolaylıkla halledebiliyorum. Uzun zamandır herhangi bir problem ile karşılaşmadım. İnternet üzerinden de mesela motorlu taşıtlar vergisi rahatlıkla ödedim. Teknolojinin gelişmesinin kamu kurumlarına yansması olarak değerlendirebiliriz bunu. Tabi ki bence işlemlerimin kolaylıkla halledilmesine yardımcı oluyor. Ama şöyle bir şey var son borç yapılandırmasında çevremden duyduğum ve ardından benim de incelediğim kadarıyla internet üzerinden halletmek oldukça zordu çünkü veriler bilgileri anlayıp işlem yapmak çok büyük bilgi birikimi gerektiriyordu.”

Katılımcılar 1, 2, 3 ve 10'un ortak görüşleri internet üzerinden yapılan işlemlerin kolaylık sağladığı yönündedir. Katılımcı 3'ün ifade ettiği bir husus vardır. Katılımcı eskiden bir personelin vergi dairesinde bazı işlemler için çok fazla zaman kaybı yaşadığını ama bunun şimdi ortadan kalktığını söylemiştir. Vergi borçlarının ödenmesi için bankaların internet bankacılığı hizmetlerinde oluşan seçenekler ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın internet sitelerindeki online ödeme imkanları vergi ödemelerini kolaylaştırmıştır. Katılımcı 1'in paylaştığı önce vergi kanunlarının çıkması ve ardından internet sitelerinin güncellenmesi konusu da önemlidir. Bu konuda maliye teşkilatının alacağı önlemler süreç içerisinde yaşanacak karışıklıkların önüne geçebilir.

Katılımcı 12 *“Vergi dairelerinde gözüme en çok çarpan şey soğukluk. Cezaevleri ve adliyelerde de aynı soğukluk mevcuttur. İnsanları cezalandırma kurumu gibi bir havası var. İnternette ödeme yolunu daha çok kullanıyorum. Karışıklığın olduğu bazı sekmeler var ama belli başlı vergi ödemelerini kolaylıkla yapabiliyorum. Vergi afları ile ilgili borç ödeneceğinde sorun oluyor. Altta 10 tane başlık ve kanun numarası var. Hangi afa yararlandığını gelde bul. Öyle olunca vergi dairesine gidiyorum.”*

Kamu hizmetlerinde vatandaşların memnuniyeti adına yapılan çalışmalar sürekli artmaktadır. Vatandaş odaklı bir yönetim anlayışı memnuniyetle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Kamu hizmetleri sunulurken hizmetin kalitesinin yanında memurların sunum şekli de son derece önem teşkil etmektedir. Memurların tavırları olumlu olduğu zaman kamu hizmetinden memnuniyet artmakta aksi halde ise kamu hizmetleri olumsuz olarak değerlendirilmektedir (Göküş, Ay, Alptürker, 2016). Katılımcı 12'nin belirttiği soğukluk benzetmesi kamu hizmetinden memnun olmadığını bunun da kişiyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Katılımcı 12, vergi dairelerini cezaevlerine ve adliyelere benzetmiştir. Katılımcının belirttiği *“insanları cezalandırma kurumu”* ifadesi ilginç bir husustur. Vergi dairelerinde yer alan uzlaşma servisi ve ihtilafli işler servisi, kişinin benzetmesinin temelinde yatan tavrı belirleyen sebeplerden olabilir.

Katılımcı 14 *“Vergi dairesine sıklıkla giderim. Hatta bugünde ordaydım. Vergi dairesinde para ödemek istiyorsanız bu çok kolay. Ama genel itibarıyla*

ben memurların işlerini tam layıkıyla yerine getirmediğini düşünüyorum. Hatta maaşlarının %20'sini bile hak etmediklerini düşünüyorum. Çoğu zaman vergi dairelerinde sorunlarımıza çözüm bulanamıyor. Ama internet sitesi iyi. Artık çoğu işlerimizi oradan hallediyoruz. Site gayet kullanışlı ve kolay. Site sayesinde vergi dairesine gitmeden işlerimizi çok şükür halledebiliyoruz.”

Katılımcı 18 “Vergi dairesine zaten çok az uğruyorum. Ama uğradığım zamanlarda da gereğinden çok vaktimi alıyor. Nadiren erken işim bitiyor. İnternette bir şeyi halletmek ise tam bir felaket. İnternet üzeri vergi dairesine girdiğinizde hayatınızda hiç duymadığınız terimlerle dolu boş bir sistem var. Daha hiç internet üzerinde işlem yapabildiğimi hatırlamıyorum. Bankalardan ödediğim trafik cezası ve taşıt vergisi hariç.”

Katılımcı 32 “Vergi dairesine gittiğim zaman yoğunluktan şikayetçi oluyorum. Bazen yaklaşık 1 Milyon TL tutarında para ile gidip elimde çanta ile saatlerce sıra bekliyorum. Belirli bir tutarın üzerinde ödeme yapacaklar için farklı uygulamalar olabilir. Bankalar bunu yapıyorlar. Bankalardaki uygulamaların benzerinin vergi dairesinde de yapılması iyi olabilir. İnternet üzerinden yapılabilen işlemler tabiki kolaylık sağlıyor. Ama site üzerinde biraz daha çalışılması iyi olur. O siteyi herkes kullanıyor, bu alana hakim olmayanların ödeme yapmaları bazen kolay olmuyor, bu konuda sürekli beni arayıp nasıl işlem yapacağını soran pek çok insan var.”

Katılımcı 32, vergi dairelerindeki yoğunluğu eleştirmektedir. Bu yoğunluktan kaynaklı olarak yaşadığı zaman kaybı kişiyi olumsuz etkilemektedir. Bu grupta yer alan katılımcılar genel olarak değerlendirildiğinde vergi dairelerin zaman kaybı, yoğunluk ve memur memnuniyeti konularında eleştiriler olduğu görülmüştür. Bu hususların katılımcıların vergiyi zamanında ve gönüllü olarak ödeme davranışı üzerinde negatif bir etkisinin olduğu söylenebilir. Her ne kadar bazı eleştiriler olsa da katılımcıların genelinin internet siteleri üzerinden yapılan işlemleri olumlu bulduğu ve vergiye uyumlarının pozitif yönde etkilendiğini ifade edebiliriz.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi; sayıca fazla nüfuzlu ailelerin yaşadığı bir yapıya sahiptir. Ailevi bağların kuvvetli olduğu bölgede akrabalık kavramı toplumsal yaşam içerisinde pek çok alanda kendini göstermektedir.

Bazı katılımcılar kamu kurumlarındaki tanıdıklık, akrabalık ilişkilerine değinmiş ve bir şekilde bulunan çözümleri ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar tanıdıkları sayesinde işlemlerini halletmekten mutluluk duyarken bazı katılımcılar ise bundan rahatsızdırlar.

Katılımcı 13 *“Vergi dairesine gittiğim zaman sorunlarla karşılaşıyorum. Akrabalık ilişkilerinden kaynaklı olarak sürekli sıra tartışmasına şahit oluyorum. Özellikle anlayamadığım herhangi bir şeyde bana yardımcı olabilecek, mevzuata hakim olan memurlarla karşılaşmıyorum. Bunun sebebini ben de merak ettim. Sanırım KPSS ile alımlar oldukça azalmış bunun etkisi olabilir. İnternet üzerinden ise kolaylıkla yatırabiliyorum. Hem zaman konusunda avantajlı oluyorum hem de çok daha anlaşılır buluyorum.”*

Katılımcı 19 *“Vergi dairesine gidiyorum. Eskisiyle karşılaştığımda çok daha iyi buluyorum. Tanıdıklarda var. İşlerimizi kolaylıkla hallediyoruz. İnternet üzerinden de vergi borcumu yatırdığım oldu. Bilgisayarı çok iyi bilmediğim için komşu esnaflardan veya ailemden bilen birinden yardım alarak yapıyorum. Çok kolay oluyor. Benim gibi günde yaklaşık 15-16 saat dükkânda olan biri için özellikle çok iyi. Mesela vergi dairesine gitmeye çalışsam dükkânı kime bırakacağım. En az 2 saatim git-gelle geçecek. Bu konulardan dolayı internette borç ödeyebilmeyi çok yararlı buluyorum.”*

Katılımcı 20 *“Sadece vergi dairesinde değil diğer devlet dairelerinde de tanıdığın, akraban filan varsa her şey çok kolay hallediliyor. Ama kimseyi bilmiyor tanıyorsan işlerin zor çözülüyor. Bazen buralı olmayan müşterilerle sohbet ettiğimde şaşırıyorum. Onların bahsettiği durumlar burada geçerli değil. Mesela hastaneye gideceksin ama randevun yok, sıra bitmiş. Mutlaka tandık biri sana sıra bulur. Gelen doktorlar da alışıyor. Vergi dairesinde eğer sıra bekle, git oradaki memurlardan rica et olsa valla hayatta gitmem. Abim arıyor bir tanıdığı bunları hazırla bu saatte gel diyor. 5 dakikada işim halloluyor. İnternet sitesine çok hâkim değilim birkaç tane işlem yaptım. Onu da fena bulmadım.”*

Katılımcı 25 “*Vergi dairesine işim düştüğü zaman genelde tanıdık vasıtasıyla işlerimi hallediyorum. Tanıdık birinin olması avantaj oluyor. İşlemler daha çabuk halloluyor. Tanıdık olmadığı zaman sağ olsun oradaki memur arkadaşlar yine yardımcı oluyorlar ama işler çok çabuk çözülüyor. Kendini işinde yetiştirmemiş çalışanlara denk gelince vergisel bir işlemi halletmek zorlaşıyor. İnteraktif vergi dairesinden hiç işlem yapmadım. Motorlu taşıtlar vergisi, emlak vergisi gibi bazı vergilerimi belediye sayfasından ve banka hesabım üzerinden ödedim. Sorunsuz hallettim.*”

Katılımcı 13, 19, 20 ve 25 hem belirttikleri farklı kamu kurumlarında hem de vergi dairelerinde akrabalık ve tanıdıklık üzerine bazı işlemlerini hallettiklerini söylemişlerdir. Katılımcı 13 bu konuda rahatsızlığını dile getirirken diğer katılımcılar memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Yine bu grupta görüşlerine yer verilen katılımcıların da internet sitelerinden ve bankacılık işlemlerinden vergi borçlarını ödeyebiliyor olmalarından kaynaklı mutlu oldukları görülmüştür. Katılımcı 13’ün belirttiği bir diğer konu vergi mevzuatına hakim olan memurlar ile denk gelmediğidir. TRC3 bölgesinin genelinde, belirli bir hizmet süresini dolduran kamu çalışanlarının başka şehirlere tayin istedikleri bilinmektedir. Bu uygulama yetişmiş personel sayısının pek çok alanda azalması anlamına gelmektedir. Maliye teşkilatı için söz konusu olan durum eğitim ve sağlık gibi sektörlerde de söz konusudur. TRC3 bölgesinde kalıp kamu kurumlarında uzun yıllar çalışanlar ise bu tercihi memleket kaynaklı olarak yapmaktadır. Akrabalık ilişkileri ile işleri yürütme sorunu da bu sebepten kaynaklanmaktadır.

Vergi dairelerinde her ne kadar iş bölümü yapılmış olsa da bu konuda katılımcıların dile getirdiği bazı olumsuzluklar bulunmaktadır. Özellikle kurumların danışma kısmında çalışan personellerin yönlendirmelerinin eksik kaldığı ve mükelleflerin vergi dairelerinde farklı birimler gezmeleri sonucunda gönüllü vergi ödeme durumu olumsuz etkilenmektedir.

Bazı katılımcılar, vergi dairelerine gittiklerinde çalışanlar tarafından sürekli başkalarına yönlendirildiklerini ve bundan kötü etkilendiklerini ifade etmektedir.

Katılımcı 21 “*E-Devlet üzerinden Gelir İdaresi Başkanlığı sitesine girdikten sonra, herhangi bir bilgi istenmeden rahatlıkla anlık işlemlerimi gerçekleştirebiliyorum. Vergi dairesinden ise genel olarak memnun değilim.*”

İşlemleri yapmak çok zor ve eğer işiniz düşerse bir gününüz gidiyor. Herkes sizi diğerine yolluyor.”

Katılımcı 26 “Vergi dairesine üniversite öğrenimi boyunca aldığım kredi borçlarımın taksit ödemeleri için gidiyorum. İnternet sitesini çok iyi bulmadım. Birkaç defa ödemeye çalıştım ama başarılı olamadım. Vergi dairesine her gittiğimde sürekli kuyrukla karşılaşıyorum. Bilmiyorum ne kadar doğru bir söylem olur ama kamuda sürekli işi birbirine paslama alışkanlığı var. Ciddi bir görev dağılımı yapılması lazım. Bu sebepten dolayı ödeme yapmadan çıktığımı hatırlıyorum. Tabelalarla veya girişte danışmada görevli personellerin bu işlemleri doğru bildirmesi gerekiyor. Danışmaya işlemi soruyorsun sana verdiği cevap git içerdeki memurlara sor. Bana orada söylenmesi gereken git 1. Kata veya git 3. Odaya gibi şeyler olmalı.”

Katılımcı 21 ve katılımcı 26'nın da vergi dairelerinde sunulan hizmetlerden çalışanların yaklaşımı sebebiyle memnun olmadıkları görülmüştür. Bu memnuniyetsizlik, katılımcı 26 örneğinde olduğu gibi vergi borcunu ödemediği kamu kurumundan ayrılma gibi sonuçlara sebep olmaktadır.

4.2.2. Vergi denetimleri ve vergi cezalarının vergi ahlakına etkisine dair bulgular

Vergi denetimlerinde rüşvet, görmezden gelme gibi unsurlar, kanun dışı bazı yollara insanları yönlendirmektedir. Bu unsurlar, hem bu döngünün dışında kalan mükelleflere hem de devlete zarar vermektedir. Böyle bir yapının varlığı diğer mükellefleri de etkilemekte ve bu tarz olayların artmasına neden olmaktadır (Baloğlu, Baloğlu, 2010).

Vergi denetimleri konusunda yapılan görüşmelerde katılımcıların hem fikir olduğu konu denetimlerin yetersiz olduğudur. Denetimlerin yetersiz olmasının da vergi kaçırmaı arttırdığı, vergisini gönüllü ödeyen mükellefleri kötü etkilediği düşüncesi hâkimdir. Yapılan görüşmelerde hiç denetime denk gelmediğini ifade edenler olduğu gibi yapılan denetimlerin formaliteden ibaret olduğunu söyleyen katılımcılar mevcuttur.

Katılımcı 7 “Denetimlerin yeterli olmadığını düşünüyorum. Geçen bir arkadaşımın yanına gittiğimde iki kişiyle çay içiyordu. Klâsik dost sohbeti. Yarım saat sonra maliyeden geldiklerini anladım. Böyle olmaz yani. İşini

hakkıyla yapan mutlaka vardır ama benim karşılaştıklarım maalesef lakayıt davranıyordu. Cezaların ise kısmen etkili olduğunu düşünüyorum. Hiç ceza yemeyen için vergi cezaları çok etkili değil ama bir kere ceza yiyen için cezalar bence caydırıcı oluyor.”

Katılımcı 8 “Denetimlerin kötü amaçlara sebep olduğuna şahit oldum. Vergi dairesinin elinde kozlar var. Bunları gerektiği zamanlarda kullanıyor. Tabiri caizse vergi dairesinin radarına takılmadıysanız herhangi bir problem olmuyor. Bizim vergisel anlamda almayı düşündüğümüz bir dava grubu vardı. Vergi dairesinin sürekli ceza kestiği bir alandı bu. Bizde bunun herhangi bir hukuksal dayanağının olmadığını düşünüyorduk. Vergi dairesi açıkça dedi ki; bize karşı dava kazanırsanız bizde sizi adam akıllı inceleriz. Örneğin 100 dava kazanmışsak ve beyan ettiğimiz 50 dava varsa geri kalan 50 dava için vergi dairesinin kurum avukatları bizi tehdit ettiler. Yani beni normal şartlarda denetlemiyor, ona karşı bir pozisyon aldığımızda beni denetlemekle tehdit ediyor. Denetimler maalesef bu şekilde. Sonuç olarak biz de dava açmaktan vazgeçtik.”

Vergi denetimleri ile ilgili yaşanan sorunlar idari sorunlar, personel sorunları ve diğer sorunlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Diğer sorunlar; vergi mevzuatından kaynaklanan problemler, vergi bilincinin düşük olması, uzlaşma müessesesinin varlığı, vergi afları, vergi incelemeleri sürecinde mükellef haklarının yeteri kadar gözetilmemesi gibi sorunları kapsamaktadır (Organ, Çavdar, 2017). Vergi denetimlerinde yaşanan sorunlar katılımcıların cevaplarında idareden kaynaklanıyor gibi görünse de idarenin yanında mükellef tercihleri de sorunlar üzerinde son derece etkilidir. Katılımcı 8, ilginç bir noktaya değinmiştir. Vergi dairesi ile karşılıklı taraf olunacak bir davada denetlenme ile ilgili karşı hamleden bahsetmiştir. Katılımcı denetlemeden çekindiği için davayı almaktan vazgeçtiklerini belirtmiştir. Vergi denetimleri konusunda idareye yapılan eleştiriler olmakla birlikte katılımcının davadan vazgeçmesinin sebebi denetim karşısında ceza alacağını bilmesidir.

Katılımcı 20 “Hem birinin yanında çalıştığımda hem de kendi dükkânımı açtığım ilk zamanlarda vergi levham yoktu. Bir Allah’ın kulu da gelip demedi ya sen burada esnafsın kaydın yok, hiçbir şeyin yok. Müşterilerim arasında memur olan kişiler de var. Aralarında bilenler de vardı. Kimse önemsemiyor.

Kimse önemsemeyince asıl görevi olan maliyeciler de önemsemiyor. Ondan dolayı maliyenin denetimi ile hiç karşılaşmadım. Cezalar konusunda pek bilgim yok. Herhangi bir vergi cezası yemedim ama şunu söyleyebilirim cezalar caydırıcı olsa bu kadar insan risk almazdı. Hırsızlık gibi. Hırsızlık yapan kişi ikinci gün serbest kalıyorsa o adamı o yoldan döndüremezsiniz. Ama beş yıl yatarsa yapma ihtimali çok düşer.”

Katılımcı 23 “Denetimlerin çok etkili olmadığını düşünüyorum. Evet, bazen yapılıyor ama çok göstermelik. Zaten küçük yerlerde hatır gönül ilişkisi çok fazla. Gerçek bir denetim yapacaksın örneğin getireceksin İzmir’den memurları burada denetim yapacaksın. Kimin kimi denetlediğini kimse bilmeyecek. İzmir’de de bunu yapacaksın mesela Urfa’dan memur götüreceksin. Denetim olmadan denetimin sonucu belli oluyor. Cezaların ise pek bir anlamı yok. Bu sadece vergi cezaları için değil birçok ceza için öyle. Trafik cezası mı yedin ödeme ne de olsa af gelir. Hapis cezası mı aldın korkma bir sürü cezayı düşürecek sebep bulunur.”

Katılımcı 20 denetimler ile hiç karşılaşmadığını belirtmiştir. Katılımcı 23 ise denetimlerde ikili ilişkilerin önemli olduğunu ve böylelikle denetimlerde etkinliğin sağlanamadığını açıklamıştır. Kamu idarelerinde ikili ilişkiler üzerinden sıra beklemediklerini ve işlemlerini halledebildiklerini söyleyen katılımcılara benzer bir cevap da katılımcı 23’ten gelmiştir. Layıkıyla yapılacak denetimlerin yerinde olacağı belirtilmiştir. Yine vergi denetimleri kapsamında yaşanan diğer sorunlar içerisinde yer alan vergi afları da cezalar konusunda mükellefleri olumsuz etkilemektedir.

Katılımcı 26 “Çalıştığım birçok barda vergi denetimlerine denk geldim. Gelsin çaylar gitsin kahveler. Ardından göz yumulan bir sürü şey. Bazen de çorba parası olarak adlandırılan rüşvetler ile meselenin kapatıldığına çoğu kez şahit oldum. Devlet denetim mekanizmasının doğru işlemeyişi problemin temel unsurlarından biridir. Devlet kurumlarında, denetim yapan yoklama memuru, vergi müfettişi gibi kişilerin dürüst olması ve devletin menfaatlerini önemsemesi sorunların çözümünde etkili olacaktır. İşini hakkıyla yapmayanların işletmelerde vergi kaçırmaktan ziyade vergiden kaçınma konusunda bilgi verdiği de şahit oldum. Yani temelde zincirin pek çok halkası var. İşletmeci burada bir halkadır, tedarikçi burada bir halkadır,

devlet denetim mekanizması burada bir halkadır, çalışanlar burada bir halkadır. Halkaların birinde meydana gelecek bir sorun diğer halkaların da işlevsiz olmasına neden oluyor. İnsanların gelir düzeyi daha makul seviyelere getirilirse, vergi oranları insanların üzerine kabus gibi çökmeyecekse ve denetim doğru ve çıkarıcı olacaksa kimse vergi kaçırmaz. Vatandaş ile devlet arasındaki bağ da burada çok önemli. Örneğin ABD’de insanlar 10 gün çalıştıktan sonra son model bir telefon alabiliyorken bizde bu süreç 6 ayı bulunca oluşan kırgınlık diğer alanlara da yansıyor. 10 gün çalışıp aldığınız bir eşyanın vergisini ödersiniz ama 6 ay yemeden içmeden sahip olacağınız bir ürünün tüm bunların dışında bir de vergisini ödemek insanları yoruyor ve farklı şeylere itiyor. Sonra tekrar niçin kayıt dışı telefonlara insanların yöneldiğini tartışıyoruz.”

Katılımcı 32 “Vergi denetimleri tamamen torpil. Denetim var ama herkese farklı uygulanıyor. Örneğin adamı arıyor diyor ki 40 tane çalışanı sigortalı göster. Süreç bittikten sonra o adamların çıkışını yaptırıyor. Ardından sıkıştığında tekrar giriş yaptırıyor. Bunu SGK da biliyor maliye de biliyor. Aynı adam şirkette 1 ay çalışmıyor, sonra çıkışı veriliyor, 1 ay sonra tekrar çalışıyor, 1 ay sonra yine çıkışı veriliyor ve inceleyen herkes bunu normal karşılıyor. Bir de şunu ekleyeyim iyi bir muhasebecin varsa iyi derken işini dört dörtlük yapan değil, bağlantıları sağlam olan sana az vergi çıkaracak olan biri elini çok rahatlatır.”

Katılımcı 26, kendi tecrübelerini ifade ederken denetimlerinin işlevsizleştirildiğini belirtmiştir. Yine katılımcı gelir düzeyi ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiye değinmiştir. Gelir düzeyinin iyileşmesinin ve vergi oranlarının düşmesinin kendisini olumlu etkileyeceğini aktarmıştır. Bununla birlikte vergi denetimlerinin birden fazla ayağının olduğunu üretimin ilk aşamasından tüketime kadar ortaya çıkacak herhangi bir sorunun vergilendirme ve vergi denetimini komple etkilediğini belirtmiştir. Katılımcı 32 ise vergi denetimlerindeki idari sorunlara değinmiştir. Doğru yapılmış bir idari planlama ve mükelleflerin yükümlülüklerini doğru bir biçimde bilmesi hem vergiye uyumu arttıracak hem de vergi alacaklısı olan devlet ile borçlu olan vergi mükelleflerini rahatlatacaktır. Burada vergi idaresinin, denetimlerin tarafsız ve herkese eşit bir biçimde yapıldığını tüm mükelleflere inandırması gerekmektedir.

Katılımcılardan biri ise asıl sorunun maliye teşkilatındaki personel eksikliğinden kaynaklandığını ve bu durumun beraberinde çeşitli aksaklıkları getirdiğini ifade etmiştir. Sürekli artan mükellef sayısına karşılık denetleme görevinde bulunacak memur sayısının yetersiz kalmasının denetimleri niteliksiz hale getirdiğini belirtmiştir.

Katılımcı 1 “Denetim ve cezaların yeterli olduğunu düşünüyorum ama etkili olduğunu düşünmüyorum. Mesela vergi kaçakçılığı yapan birine özel usulsüzlük ve vergi ziyayı cezaları kesiliyor. Ama o adam o parayı ödemiyor. İflas ediyor gidiyor, kaçıyor gidiyor. Belki ceza kısmı daha düşük olsa adam cezasını ödeyecek. Gerçi niyeti olan uzlaşmaya da gelebiliyor veya indirim talep edebiliyor. Ama yine de bu hususlar vergi kaçakçılığı yapan insanda etkili olmuyor. Bilmeden istemeden bu işi yapan insanlar için evet faydalı ve yararlı. Ama bilerek sırf vergi kaçakçılığı olsun diye yapan insanlara etkili olmuyor. Denetimler de maalesef yeterli değil. Ciddi personel eksikliği var. Düşünün bir şehirde 9.000 tane vergi mükellefine 3 tane yoklama memuru düşüyor. Mükellef sayısı sürekli artıyor. 3 tane yoklama memurunun hem yoklamaya çıkıp hem de vatandaşın iş ve işlemlerini yapması mümkün değil.”

Daha önce vergi dairelerinde işlemlerinin çok geç sonuca ulaştığını ifade eden katılımcıların görüşlerinin bir benzeri de burada karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı 1, vergi denetimlerinde yaşanan sorunları ifade ederken denetimden sorumlu kamu çalışanlarının mükelleflere yetişmekte zorlandıklarını ifade etmiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi mezunlarına daha fazla kadro ayırması ve istihdamı arttırması katılımcının ifade ettiği sorunun çözülmesine katkı sunacaktır.

4.2.4. Vergi aflarının vergi ahlakı üzerindeki etkisine dair bulgular

Cumhuriyet kurulduktan sonra 2022 yılına kadar toplam 37 tane vergi affı çıkarılmıştır. Yapılandırma kanunu olarak adlandırılan bu kanunlar son yıllarda oldukça artmıştır. 2001 yılı ile 2022 yılı arasında toplam 12 tane kanun çıkarılmıştır.

2020 yılında 7256 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmasına rağmen 2021 yılında tekrar 7326 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda

Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmıştır. 7326 sayılı kanunu 5,804,000 mükellef başvurmuştur (<https://www.hmb.gov.tr/>).

Vergi afları ve vergi borçlarının yapılandırılması beraberinde bazı tartışmaları da getirmektedir. Zamanında vergi ödeyen mükelleflerin dezavantajlı olduğuna dair bir algı mükellefler arasında yaygınlaşmaktadır. Yine yapılandırma kanunlarının son yıllarda çok fazla çıkması mükellefler arasında rehavete yol açmaktadır.

4.2.3. Mükelleflerin vergi aflarına bakış açıları

Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinde yapılan görüşmelerde vergi afları ve vergi borçlarına yönelik yapılandırma kanunlarının genel olarak mükellefleri olumsuz etkilediği görülmektedir. Katılımcıların pek çoğu vergi afların mükellefler arasındaki adalet duygusunu olumsuz etkilediği ifade etmiştir. Vergi aflarından yararlananların ve yararlanmayanların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

4.2.3.1. Daha önce vergi affından yararlananlar

Görüşme yapılan gelir vergisi mükelleflerinin bir kısmı geçmiş yıllarda en az bir defa çıkan kanunlar kapsamında vergi borçlarını yapılandırmışlardır. Genel olarak su faturalarının geç ödenmesi, motorlu taşıtlar vergisi, katma değer vergisi, emlak vergisi, çevre ve temizlik vergisi, üniversite öğrenimi süresince alınan kredi yurtlar kurumu kredi ödemesi ile trafik cezaları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Vergi aflarından yararlanan katılımcıların büyük bir bölümü düzenli vergi ödeyenler için vergi aflarının bir ceza niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber “keşke zamanında ödemeseydim” ifadesi de katılımcıların dile getirdiği bir diğer husustur. Vergi aflarından yararlanan mükelleflerin, sıklıkla çıkan vergi aflarından kaynaklı vergi ahlaklarının olumsuz etkilendiği görülmektedir. Zamanında vergi borçlarını ödemeyen mükelleflerin belirttiği bir diğer nokta ise imkânları el vermediği için ödeyemedikleridir. Bu görüşte olan katılımcılar, imkânı olan diğer mükelleflerin de zamanında vergi borçlarını ödemeleri gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcı 5 “Vergi afları çıktığında direk aklıma gelen keşke ben de zamanında ödemeseydim cümlesiydi. Vergi sayılır mı tam olarak bilmiyorum

ama uzun süredir düzenli olarak su faturası ödemişim. Birikiyor. Sonra af geliyor gecikme zamları siliniyor. Avantajıma gerçekleşen bu durum karşısında gidip borcumu ödüyorum. Çevremde benim gibi hareket eden bir çok insan var. Vergisini zamanında ve tam olarak ödeyen mükellefe devlet ödül ve ciddi indirim uygulamadığı sürece bunun böyle devam edeceğine inanıyorum.”

Katılımcı 12 “Vergisini düzenli ödeyen mükellefler için tabii ki bu bir sorun. Ama benim gibi birtakım sebeplerden dolayı ödeyememiş vatandaşlar için güzel bir şey. Şöyle bir şey de var. Vergi borcu olan benim gibi birine devlet her gün af çıkarsa da yine ödeyemem. Vergi borcumu ödeyebilmem için benim gelir elde etmem lazım. Ama devlet benim kamyonuma, iş yerime ve diğer arabama icra koymuş. Burada ben borcumu nasıl ödeyeceğim? Banka hesabımda icra var. Yanımda eleman çalışsa onun maaşını ödeyemem. Çünkü hesaba giren para anında çekiliyor. İcralık olduğum vergi borcuyla ilgili vergi borcu yapılandırmasından faydalandım. Yine uzun süredir Motorlu Taşıtlar Vergisi ödeyememiştim. Onun içinde son çıkan vergi affından sanırım 7256 sayılıydı faydalandım. Ödeyemediğim içinde sürekli vergi aflarını bekliyorum.”

Katılımcı 14 “Vergi afları çok yanlış bir şey. Şimdi pandemi var mesela. Tamam affedilsin faizler silinsin eyvallah. Ama normal dönemlerde adamlar ödemiyor her türlü gayri resmi şeyleri yapıyor, sağlam adamda vergisini düzenli yatırıyor. Ardından bir af çıkıyor. Onlarla biz bir oluyoruz. Tek kelimeyle haksızlık. Ben 7256 sayılı vergi affından yararlandım. Daha önceki vergi aflarından sonrada pişmanlık oluyordu bende. Yılda 200.000- 300.000 lira vergi ödediğim oluyor. Ödemeseydim param cebimde kalırdı diyorum. Sonra ne de olsa af çıkacak, taksitlerde yavaş yavaş yatırırdım. Ama bir sonraki vergi affını şu an beklemiyorum. Bunu ciddi ciddi bekleyen bir kitle var. İşini doğru düzgün yapanlar zaten doğru düzgün yapıyor. Ama sürekli pusuda bekleyen tayfalar var.”

Katılımcı 15 “Borçlular için çok faydalı buluyorum. Diğer taraftan ödemelerini düzenli yapanlar içinde dezavantajlı. Afların çıkması kötü değil ama düzenli ödeme yapanlar için düzenlemeler yapılmalıdır. Nitekim Bağ-

Kur primlerinde düzenli ödeme yapanlara %5'lik bir indirim sağlanıyor. Buna benzer bir kolaylığında vergilerini düzenli ödeyenlere sağlanması gerekir. Son vergi affında KDV borçlarımı birkaç tane geç beyanname verdiğim için yediğim ceza vardı. Onları yapılandırdım. Her vergi affı çıktığında geçmişte ödemediğim vergi cezaları konusunda pişman oluyorum. Bir şekilde af çıkacağını biliyorum ama yine de bazen cezaları ödemiş bulunuyorum. Her seferinde de keşke bekleseydim diyorum kendi kendime.”

Katılımcı 18 *“Vergi afları tamamıyla zenginler için çıkarılan bir şey. Ben devlet memuruyum daha maaşımı almadan devlet benden ne alacaksa alıyor zaten. Bunun üstüne aldığım her şeye de vergi veriyorum. Üstelik vergileri de geç ödeyerek o parayı da mümkün olduğunca fazla elinde tutup değerlendiriyor. Nasıl olsa devlet vergi affı çıkarır diye. Ayrıca vergisini düzgün ödeyen adam da bu sefer enayi durumuna düşüyor.”*

Katılımcı 19 *“Vergi affından faydalandım. Emlak Vergisi, Çevre Temizlik Vergisi ve Tabela Vergisinin borçları vardı. En son aftan faydalandım. Benim gibi fazla parası olmayanlar için söylediğim gibi iyi oluyor. Ama cebi müsait olanların zamanında ödemesi gerekiyor. Benim de cebim müsait olsa affı beklemem hemen öderim. İşin doğrusu eskiden zamanında ödemediğim vergilerden sonra af çıktığında ödediğime pişman oluyordum. Şimdi de ödemediğim vergiler var. Ödeyip başkalarının daha indirimli ödediğini görünce keşke bekleseydim diyorum.*

Katılımcı 23 *“Vergi aflarının bu kadar düzensiz bir şekilde çıkarılması çok kötü. Sosyal medyada veya yazılı basında vergi affı mı geliyor gibi çeşitli haberler yapıldığında kimse vergi borcunu ödemiyor. Neredeyse her sene devlet vatandaştan alamadığı paraya karşılık bildiğin pazarlık yapıyor. Vergisi doğrudan kesilmeyen mükellefler dışında kalanların vergi borcunu düzenli ödemesini kimse beklemesin. Bugün 1000 lira olan borcu 3 sene sonra 750 lira ve 5 taksit ödeme imkânım varsa niçin bugün ödeyeyim. Rasyonel düşünen herkes olası affı bekliyor. Devlet bari paranın birazını kurtarayım derken aslında paranın büyük kısmını kaybediyor farkında değil. Ben vergi affından faydalandım. Ödemediğim için avantaj sağladım diyebilirim. Geçmişte çıkan vergi aflarından sonra kendimi kötü hissetmişim, ama son*

aftan yararlandığım için ilginç bir şekilde kendimi mutlu hissettim. Örnek veriyorum 2 yıllık Emlak Vergisi 800 lira diyelim. Siz o parayla 100 dolar aldığınızda 5 sene sonra 5 yıllık Emlak Verginizi bugün aldığınız 100 dolar ile ödeyebilirsiniz. Acı ama maalesef bu tip hesaplar yapar hale geldik.”

Katılımcı 32 “Kendi adıma birkaç kez trafik cezası borçlarımdan dolayı faydalandım. Benim ki deveye kulak. Asıl vergi affından yararlananlar çok büyük sermayeli şirketler. Bildiğim şirketler var. Vergi borçlarının neredeyse tamamına yakını tek kalemde siliniyor. GSS, KYK, MTV Trafik cezası gibi şeylere çok takılmamak lazım. Milyonlarca öğrencinin tüm KYK borçları kadar toplamda vergi borcu olan büyük holdingleri tartışmak daha faydalı olur.”

Daha önce vergi aflarından yararlanan katılımcılar, zamanında vergi borcu ödenmemesinin mükelleflere fayda sağladığını belirtmişlerdir. Vergi aflarının sürekli hale gelmesi önceden zamanında vergi borcunu yatıran mükellefleri kötü etkilemiş ve pişmanlık yaşamalarına neden olmuştur. Vergi afları, vergi denetimlerindeki etkinliği ve verimliliği azalttığı gibi mükelleflerin vergiye uyumunu net bir şekilde olumsuz etkilemektedir.

Eleştirilen bir diğer husus ise büyük şirketler için düzenlenen Vergi, Resim ve Harç İstisnası Belgeleri olmuştur. Katılımcılar büyük şirketlerin vergide avantaj elde ettiklerini ama kendilerinin olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir. Yine katılımcıların vergi afları hakkında görüşlerini beyan ederken öğrenim hayatları içerisinde aldıkları Kredi ve Yurtlar Kurumu Kredisi, trafik cezaları, genel sağlık sigortası kaynaklı borçlarını da vergiye benzettikleri ve bu kapsamda değerlendirdikleri görülmüştür. Vergi affından faydalanılmasına rağmen vergi afları ile ilgili yapılan eleştiriler mevcuttur. Kişilerin tasvip etmeseler dahi vergi borçlarını erteledikleri ve gönüllü bir biçimde ödemedikleri sonucunu ortaya çıkarmıştır.

4.2.3.2. Daha önce vergi affından yararlanmayanlar

Vergi affından veya vergi borcu yapılandırmalarından faydalanmayan mükelleflerin büyük kısmı bu uygulamalardan rahatsızlıklarını ifade etmiştir. Vergi aflarının çıkma sıklığı en büyük eleştiri konusu olmuştur. Bununla beraber bir diğer önemli sorun vergi aflarının çıkacağından önceden bilinmesi ve bu konuda bilgi sahibi olan

mükelleflerin bu konuda pozisyon olarak vergi ödememesi durumu bir problem olarak görülmektedir.

Vergi aflarının sıklıkla çıkmasının sebebinin ekonomideki kötü gidişatla ilişkilendiren mükellefler mevcuttur. Genel olarak bakıldığında, vergi aflarından yararlanmayan mükelleflerin sıklıkla af çıkmasıyla beraber gönüllü vergi ödeme davranışlarının çok kötü etkilendiği ifadeleri çoğunluktadır.

Katılımcı 1 *“Düzenli vergi affına karşıyım ben. Neden karşıyım? Çünkü vatandaş geliyor. Birikmiş bir vergi borcu var. Ne de olsa af çıkacak diyor ve ödemiyor. Ama sıcak para için, kaynak için vergi affı bir yandan da önemli. Çarpan etkisiyle oraya gelen sıcak para yatırıma dönüşüyor. Devlet için büyük bir kaynak oluyor. Adam belki hiç ödemeyecek, icra takibi yoluna gidilecek, bu şekilde ilk günkü gibi faizsiz ödüyor. Normalde ben buna karşıyım ama düzenli olmasına karşıyım. 5 yılda bir çıkarsa çıksın. Ama bizim ülkemizde maalesef iki yılda bire hatta şu anda gündemde bir şey var nerdeyse yılda bire düşecek. Vergi affı mutlaka olmalı. Unutan oluyor, gözden kaçıran oluyor, o dönemde ödeyecek ekonomik gücü olmayan oluyor, devlet her vatandaşını düşündüğü için bu vatandaşları da düşünmesi gerekiyor. Bu tarz insanlar için vergi affı son derece önemli. Ama ben ödemeyeyim ne de olsa vergi affı çıkacak mantığıyla hareket edenler için iyi bir uygulama değil. Çok sık çıkınca insanlar rahata alışıyor. Adam basıyor gaza kırmızı ışıkta geçiyor, ceza geliyor, aman boşver diyor ne de olsa af gelecek niye şimdi ödeyeyim ki. Vergi kaçakçılığı yapıyor. Adama ihbarname düzenleniyor. Adam ödemiyor vergi ziyayı cezasını. Ne de olsa vergi affı çıkacak diyor. Mükellef bir süre sonra vergi aflarına uyumlu oluyor. Normalde mükellef tahsilata uyumlu olmalıyken affa uyumlu oluyor.”*

Katılımcı 1'in ifade ettiği mükelleflerin vergi tahsilatına değil vergi aflarına uyumlu olması önemli bir konudur. Bunun neticesinde mükellefler vergi ödemelerini ertelemekte ve vergi aflarını beklemektedir. Yine zamanında yapılmayan ödemeler 2022 yılında Türkiye'de Türk Lirası'nın satın alma gücünün azalması örneğinde olduğu gibi, vergi borcunu ödemeyen mükelleflere avantaj sağlamaktadır. Yapılan görüşmelerde katılımcıların yapılandırma kanunlarının çıkacağı bilgisini önceden aldığı ve bu yönde hareket ederek vergi borçlarını ödemedikleri görülmüştür.

Katılımcının ifade ettiği vergi aflarının belirli bir planlama doğrultusunda çıkması da tartışmaya açıktır. Tahsil edilemeyen vergiler için sıklıkla başvuru yapılan vergi aflarında, vergi affına başvuran mükellefin belirli bir süre herhangi bir vergi affından yararlanamaması vergi aflarının vergi ahlakı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmaya yardımcı olabilir.

Katılımcı 4 *“Vergi aflarından rahatsızlık duyuyorum. Zamanında tüm vergilerini ödemeye çalışan biri olarak zamanında ödemenin bugüne kadar hiçbir avantajını görmedim. Ben esnafım, biri zamanında borcunu ödemezse sıkıntıya düşüyorum. Ama devlet sanırım bu konuda sıkıntı yaşamıyor. Borcunu zamanında ödemeyen mükellefleri adeta ödüllendiriyor. Bu iş böyle devam ederse ben de zamanında ödememeyi ciddi ciddi düşünebilirim.”*

Katılımcı 10 *“Vergi aflarının hem olumsuz hem de olumlu yanları var. Devlet açısından düşündüğümüz zaman uzun süre almak isteyip de alamadığı bir para söz konusu. Af ile beraber en azından bir vergi geliri elde edebiliyor. Mükellef için baktığımızda ise vergi borcunu birkaç sebepten dolayı yatıramamış biri borcundan dolayı sıkıntı yaşıyor ve o borç her yerde karşısına çıkıyor. Bu kişinin de o borçtan kurtulması onun adına iyi oluyor. Ama bir de üçüncü kişiler var. Borcunu zamanında yatıranlar. Bu kişiler zamanında yatırdığı için resmen cezalandırılmış oluyor. Ben hiç vergi affından yararlanmadım. Motorlu Taşıtlar Vergisini üç yıl ödemeyip arabasını sürekli şehir içinde süren bir tanıdığım var. Her polis kontrolünde bir şekilde kurtuluyor.”*

Katılımcı 11 *“Vergi aflarının çok sık çıkması vergi vermeyenlerin, vergi verenlere göre daha akıllıca bir iş yaptığı sonucunu ortaya çıkardığından vergi affı geleceği düşüncesi ile vergi verme isteğini ve inancını ortadan kaldırmakta. Zamanında ödeyenlerin cezalandırıldığı bir sistem mevcut maalesef. Bu konuda belki sınırlandırma getirilebilir. Örneğin daha önce yararlanmamış olmak şartı gibi. Ama bu çok zor. Yararlananlar genelde aynı insanlar.”*

Katılımcı 13 *“Vergi afları konusunda hiç olumlu şeyler düşünmüyorum. Şöyle bir olaya şahit oldum. Bir arkadaşımın maliyede çalışan bir yakını*

vardı. Arkadaşımı arayıp birkaç aya vergi affının geleceğini borcunu ödememesini yapılandırma yapıp çok avantajlı olacağını söyledi. Benim arkadaşıma kadar bu bilgi geliyorsa büyük sermaye sahiplerini düşünmek bile istemiyorum. Böyle saçma bir düzen var yani. Bir süre sonra herkeste af beklentisi oluşuyor.”

Katılımcı 20 “Vergi afları derken benim aklıma büyük şirketlerden vergi almadıkları şeyler geliyor. Zaten ülkenin en zengin şirketleri bunlar. Birde vergi borçlarının hepsi siliniyor. Buna katılmıyorum. Benim gibi günde birkaç tane müşterisi ancak gelen bir kuaföre vergi levham olmasaydı devlet 1 TL bile yardımda bulunmuyor. Borçların taksitlendirilmesini de doğru bulmuyorum. Devlet borç silecekse eğer yapılandırmaya başvuran insanların maddi durumuna baksın. Bir şirketin borcuna karşılık 10.000 insanın vergi borcunu sildiğin zaman biz devlete gece gündüz dua ederim.”

Katılımcı 28 “Vergi aflarının çok fazla çıkması ekonomik bir sorun göstergesi. Vatandaşlar vergi borçlarını ödeyemiyor. Bunun karşılığında devlet parasını alamıyor. En sonunda ne alabilirim acaba deyip af çıkarıyor. Cezaevlerinde bazen kapasite o kadar doluyor ki devlet çözüm bulamıyor ve birçok suç için af çıkarıyor. Burada da olanlar ondan farklı değil. Alacağını tahsis edemeyen devlet çözümü af ile bulmaya çalışıyor. Bu kadar affın çıktığı bir ülkede kimse borcunu düzenli ödeyemez. Cezaevinde her sene af çıksa dışarı çıkan her mahkum bir daha suç işleyip geri döner. Ne de olsa bir daha af çıkacak ve ben bir şekilde kurtulacağım düşüncesine girer.”

Katılımcı 29 “Bir esnaf gibi düşünelim. Mesela bir esnafın ödemesi var. Elinde mal var ama satıp ödemesi gerekiyor. Çözüm olarak fiyatı aşağı çekiyor çünkü para lazım. Birileri de gidip o malı ucuza alıyor. Esnaf malın fiyatından daha aşağı olan parayla az da olsa işini görüyor ama bütüne bakınca zararda. Ama o mala tam parasını veren başka bir müşteri kendini enayi olarak görüyor. Esnaf bunu birkaç defa tekrarlırsa bu sefer herkes esnafın ödeme konusunda sıkışmasını bekliyor ve ucuza malı almak istiyor. Hani erik yeni çıktığında 300 liraya satılıyor ya. Çok zenginler veya eşi hamile olanlar alıyor. Bir süre sonra herkes 5 liraya düşeceğini biliyor. Ülkedeki vergi aflarını ben buna benzetiyorum.”

Vergi affından daha önce yararlanmayan katılımcıların büyük bir kısmı vergi aflarından duydukları rahatsızlığı ifade etmiştir. Katılımcılar vergi borçlarını zamanında ödedikleri için cezalandırıldıkları düşünesi kişilerin vergi ahlakını olumsuz olarak belirlemektedir. Katılımcı 28, vergi aflarını Türk Ceza Kanunu'ndaki Genel Af ile ilişkilendirmiştir. Kişi genel afların her sene çıkması olasılığının suç ve ceza ikileminde caydırıcılığı ortadan kaldıracağını belirtmiş ve bu örneği vergi afları ile ilişkilendirmiştir. Katılımcı 29 ise vermiş olduğu erik örneğiyle vergi aflarını ilişkilendirmiştir. Kişi burada gözlemlediği mükelleflerin vergiye bakış açılarını özetlemiştir. Sürekli oluşan vergi affı çıkacağı beklentisinin mükellefleri vergi ödememe konusunda cesaretlendirdiği bir gerçektir. Bununla birlikte hem vergi affından yararlanan hem de vergi affından daha önce yararlanmayan mükelleflerin neredeyse tamamı çeşitli biçimlerde rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Fakat mükelleflerin hareket biçimleri farklıdır. Vergiye uyumlu mükelleflerin vergi indirimi oranlarının yükseltilmesi ikilemde kalan mükelleflerin motivasyonlarını arttırabilir.

4.2.4. Mükelleflerin vergilemede adalet algılarının vergi ahlakı üzerine etkisine ilişkin bulgular

Adalet anlayışı toplumlar için son derece önem teşkil etmektedir. Adalet anlayışı, vergi ahlakı konusunda da mükelleflerin davranışları üzerinde oldukça etkilidir. Vergilemede adalet ile ilgili mükelleflerin bakış açlarına bakıldığında adaletsizlik algılarının vergi ödeme davranışını olumsuz etkilediği görülmektedir.

Katılımcıların adalet anlayışı kriterlerine bakıldığında büyük şirketlerin vergi borçlarının silindiği ama düşük gelirli mükelleflerin bu ayrıcalıklardan yararlanamadıkları ifade edilmiştir. Bununla birlikte katılımcılar vergi adaleti üzerinde değerlendirmeler yaparken kendi meslek grubundaki diğer mükellefler ile vergi kaçakçılığının yoğun yapıldığını düşündükleri şehirler üzerinden değerlendirmeler yapmışlardır. Vergi ödemede adaletsizlik olduğunu öne süren katılımcılar arasında vergilerini zamanında ve tam ödemeyen gelir vergisi mükellefleri bulunmaktadır. Gördükleri adaletsiz uygulamalardan kaynaklı olarak vergi ödemedikleri yönünde ifadeler yer almıştır.

Katılımcı 7 “Bazen büyük şirketlerin vergi borçları büyük oranda siliniyor. Bunun sebeplerini iyi araştırmak gerekiyor. Herkese eşit davranılmadığı zaman kamu vicdanını yaralayabilir. Vergi borcu silinen şirketlerin, silinme sebeplerinin insanlarla paylaşması lazım. Örneğin büyük ve köklü bir şirkettir. Yıllarca ülke ekonomisine ciddi katkıları olmuştur. İstihdama katkı sağlamıştır. Bir ekonomik krizden veya iş yaptığı dış pazardan bir ülkeden kaynaklı ekonomik dar boğaza düşmüş ve devlet vergi borçlarını silmişse bunda herhangi bir sıkıntı olmaz. Ama şirketin gelirlerinde ve giderlerinde yüzdelik olarak büyük bir fark yoksa ve borçlar silinmişse o zaman rahatsızlık yaratır ve hükümet yıpranır.”

Katılımcı 15 “Vergiye cebren ödemek zorunda olduğum için ödüyorum. Vergi ödemede adaletsizlik olduğunu düşündüğüm için gönüllü olarak, hoşnut olarak ödemiyorum. Mesela ben 4 yıllık bir avukatım. 20 yıllık avukat ile hemen hemen aynı vergiyi ödemem vergi adaletsizliğinin en büyük kanıtıdır. Yolsuzluklara da öyle bakıyorum, yolsuzluk, vergi adaletsizliği gibi şeyler gönülsüz olmama neden oluyor.”

Katılımcı 24 “Yürütme tamamen Cumhurbaşkanının elinde. Vergi istisna ve muafiyetleri için cumhurbaşkanı kararı çıkarılıyor. Bazı kesimlerin talepleri doğrultusunda raporlar hazırlanıp kendisine sunuluyor. İnsanlarda verginin bir ödev olduğu algısı yerleşmiyor. Benim vergi borcum var, cezam var nasıl olsa af çıkar düşüncesi oluşuyor. Bunu ödev olarak algılayan insan ise borcunu hemen ödüyor. Sonra o paradan yoksun kalıyor. Ben zamanında yatırırken arkadaşım yatırmıyorsa ve bu parayı değerlendiriyorsa burada benim hakkım yenmiş oluyor. Büyük vergi borçları olan iş insanlarının borçları neye karşılık siliniyor affa uğruyor bunu bilmiyorum. Ama bir vatandaş olarak bunu bilme hakkım var. Onlar vergi borcu ödemeyip, ödenmesi gereken tutarı yatırıma çevirirken ben ise bir kamu hizmetinden yararlanırken bile vergi, resim ve harç ödemek zorunda kalıyorum.”

Katılımcı 7 ve katılımcı 24 vergi adaleti ile vergi aflarını bir arada değerlendirmişlerdir. Katılımcı 15 ise vergi adaletine bakışını açıklarken vergi ahlakının bir diğer belirleyicisi olan yolsuzluklara bakış açısı ile birlikte görüşlerini açıklamıştır. Bu husus vergi ahlakının belirleyicilerinin birbirleriyle olan etkileşimini ortaya

koymaktadır. Yine katılımcı 15, kendisi ile aynı meslek kolunda çalışanların ödedikleri vergiler üzerinden kıyaslama yapmış ve bunu adaletsizlik olarak ifade etmiştir.

Katılımcı 25 *“Vergi ödemeyen veya vergi kaçıran insanlara bunun sebebini sorarsanız herkes vergi adaletsizliğinden bahseder. Herkesin gelirine göre vergilendirilmesini ister. Bazılarının gelirini az gösterdiğini buna devletin eksik kaldığını dile getirirler. Eğer bugün adı her ne olursa olsun bir gruba ayrıcalık tanınırsa bu adalet duygusunu zedeler. Benim gelirimden otomatik olarak vergi kesilmezse öyle bir durumda ben de ödemem. Ödesem bile istemeye istemeye öderim. Devletin bize sağladığı olanaklar eşitse herkes adil bir biçimde vergisini ödemeli bana kalırsa.”*

Katılımcı 26 *“Toplanan vergiler; vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılamak, yoksul insanlara destek olmak gibi birçok şeyin yapılabilmesi için devlet dediğimiz organ tarafından muhafaza ediliyor. Vergi affı dediğimiz şey yapılması gereken birtakım işlerin ötelenmesi veya iptal edilmesine sebep veriyor. Bu noktada vergi aflarını sıklıkla getirmek doğru bir şey değildir. Ama bu kadar yüksek vergilerin olduğu bir ülkede de insanlar ödemiyor veya ödeyemiyor. Mevcut bürokraside bir yerde mecbur kalıyor. Vergi aflarından yardım almak zorunda kalıyor. Aslına bakarsan makul vergilerle halkına hizmet eden bir devlet yapılanması herkes için daha iyi sonuçlar çıkarır. Çok basit bir örnek var mesela; kullandığımız cep telefonlarından halen Özel Tüketim Vergisine tabi tutuluyor, Telsiz Kullanım Ücretine tabi tutuluyor. Bu zamanda telefonun bir lüks tüketim malı olduğunu savunmak sence mantıklı bir şey mi? Bu kadar fazla ve yüksek oranlı verginin olması başlı başına bir problemdir. İnsanlar ödemiyor devlette en azından bir kısmını tahsil edebilmek için bu yola başvuruyor. Bir de bazı firmaların, bazı şirketlerin vergi borçlarını silbilmek içinde yapılan bir uygulama olduğunu düşünüyorum. Mesela en basiti Türkiye’de bilinen üç telefon operatörünün milyarlarca liralık vergi borçlarını devlet tek kaleme siliyor. Yine birçok inşaat firmasının vergi borçlarının silinmesi çok önemli bir toplumsal probleme sebep veriyor.”*

Katılımcı 3 *“Daha önce ben tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine çalışıyordum. Batman, Şırnak, Diyarbakır, Bitlis, Şırnak ve Muş’ta kaçak*

mazot varken Siirt'te yoktu. Bunun sebebi Siirt'te denetim olması değil, insanların birbirini şikayet etmesinden kaynaklı. Petrolcüler birbirlerini şikayet ediyorlardı. Satan petrolcü çekiniyordu. Ben bunu çok büyük toplantılarda dile getirdim. Devletin üst düzey yetkililerinin olduğu toplantılarda bunları söyledim. Ben kaçakçılık olsun demiyorum ama Siirt'te yoksa hiçbir yerde olmamalı. Eğer tüm bölge illerinde varsa Siirt'te de olmalı. Kaçak sigara mesela her yerde var. Bir tane gariban bakkalı yakalıyorlar. Bir sürü ceza kesiyorlar. Diğer bakkallara kimse karışmıyor. Günde 300 paket satıyorlar. Bu en büyük adaletsizliktir. Bir aile ve bir devlet; eğitimden, ekonomik unsurlardan veya farklı unsurlardan yıkılmaz ama adaletsizlik varsa o devlet yıkılır. Kendi sektörüm ile ilgili konuşacak olursam bizde kaçaktan ziyade sahte mal çok. Gaziantep bu işin merkezi. Mesela TRW diye bir fren balatası var. Antep'ten bize aynı kutuda, aynı desende birebir aynı marka fren balatası getiriliyor. Ben 150 liraya alırken onlar bana 100 liraya satıyor. Antep'ten bize satış için gelen insanlar oluyor. Adam diyor ki size debriyaj balatası vereyim. Normalde bu ürün 1600 lira. Kopyasını bana 300 liraya getiriyor. 600 liradan sat diyorlar. Her 10 taneden 1 tanesi geri dönüyor. %800 karda oluyorum. Neticede çok büyük sorunlara sebep oluyor. Daha önce ben hem yerel basına hem de ulusal basına bu konuda demeç verdim.”

Vergilemenin devlet ve toplum açısından önemi sürekli artmaktadır. Ekonomi ile toplumsal yapı arasındaki etkileşim vergileme ilkelerinin anayasalarda yer almalarına sebep olmuştur. Vergi sistemi adına vergi adaletini sağlamaya yönelik hususlar anayasal kurallarla sağlansa da vergi adaletinin toplumsal refah ve gelir eşitsizliği açısından yarattığı tartışmalar sürmektedir (Gök, Biyan, Akar, 2013). Katılımcılar vergi adaleti ile ilgili sorulara yanıt verirken kendi refah düzeylerini ve gelir durumlarını sürekli mukayese konusu yapmışlardır.

Adolf Wagner vergilemenin ahlaki ilkelerine uyulmasının, genellikle ifade edilen toplumu oluşturan herkesten vergi alınması ile eşitlik ilkesi olan vergilerin kişilerin ekonomik durumlarıyla orantılı olmasıyla sağlanabileceğini belirtmiştir (Egeli, Karakoyun, 2019). Katılımcılar vergi adaletsizliğini ifade ederken eşitlik ilkesi ile ilgili problemleri ifade etmişlerdir. Genel olarak büyük şirketler, başka şehirler ve

meslektaşları arasındaki kötü örneklerden yola çıkarak değerlendirmeler yapmışlardır. Vergilemede adalet konusunda olumsuz düşüncelere sahip katılımcıların vergi ahlaklarının olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Adalet anlayışının sadece vergi ile ilgili konular özelinde değerlendirilmediği, sosyal yaşamın diğer alanlarıyla da ilişkilendirildiği görülmüştür.

4.2.5. Ekonomik konjonktürün vergi ahlakı üzerindeki etkisine dair bulgular

Görüşmelerin yapıldığı zaman dilimi olan 2021 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Dolar/TL kuru 8 TL - 9 TL arasında değişim gösterir iken, Euro/TL kuru 10 TL seviyesinde seyretmiştir. Bununla birlikte altının gram fiyatı 500 TL seviyesindedir.

Tüketici fiyat endeksindeki aylık değişim 2021 yılının ocak ayında %1,68, şubat ayında %0,91, mart ayında %1,08, nisan ayında %1,68, mayıs ayında %0,89 iken haziran ayında ise %1,94 olmuştur. Üretici fiyat endekslerindeki aylık değişim 2021 yılının ilk altı ayında toplam %20,28 olmuştur (<https://www.tcmb.gov.tr/>).

Katılımcılar ile görüşmelerin yapıldığı zaman aralığı pandemi dönemine denk gelmiştir. Pandeminin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik yansımalarının olumsuz olduğu aşikârdır. Görüşmelerde ücret üzerinden vergilendirilen gelir vergisi mükellefleri hariç diğer mükelleflerin tespitlerini pandemi koşullarının etkisi altında yaptıkları görülmektedir.

Türkiye’de; pandeminin başladığı 2020 yılının Mart ayından bu yana vergi gelirlerindeki değişim incelendiğinde ilk üç aylık süreçte vergi gelirleri açısından anormalliğin olduğu söylenebilir. Ardından yaz ayları ile beraber bir nebze de olsa normalleşmeye geçilmesi vergi gelirlerinin hem ilk üç aya göre hem de bir önceki yıla göre artmasını sağlamıştır. 2021 yılının Mart ayında pandeminin ilk yılı geride kalmış ve bir önceki yıla göre vergi gelirleri %109 oranında artış göstermiştir. Gelir vergisi özelinde bakıldığında ise 2020 yılının Mart ayında 2019 yılı Mart ayına göre değişim -%16,6, Nisan 2020’de bir önceki yıla göre -%15 iken 2021 yılının Mart ayında bir önceki yıl aynı zaman dilimine göre gelir vergisinde %88’lik artış görülmektedir (<https://www.sbb.gov.tr/>).

Katılımcıların büyük bir kısmı, ekonomik konjonktürün gönüllü vergi ödeme davranışını oldukça olumsuz etkilediği yönünde fikir beyan etmiştir. Katılımcılar

pandemi dönemi boyunca gelirlerinin ciddi bir biçimde azaldığını, alınan önlemlerden kaynaklı olarak pek çok meslek grubunun gelirlerinin azaldığını, devletin yeterli ölçüde destek vermediğini ifade etmişlerdir. Devletin vergi borçları ile aldığı tedbirlerin erteleme biçiminde olduğu süreçte pandemide gelirleri ciddi biçimde düşen katılımcıların öncelik sıralamalarında vergi ödemelerinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Katılımcı 8 “*“Şu an bildiğiniz gibi pandemi var. Benim gibi pek çok insanın geliri azaldı. Temel ihtiyaçlarımızı bile çok zor karşılıyor. Böyle iken ben kazancımı doğru bir biçimde beyan edemiyorum. Pandemi var, devletin vatandaşına desteği eksik. Samimiyetimle söylüyorum, vergi dairesine giderken ayaklarım beni geriye götürüyor.”*

Katılımcı 11 “*Bu soruyla ilgili verebileceğim tek cevap ülkenin durumu ne olursa olsun bir şekilde vergilerin arttırıldığı ve düzenli vergi ödemesi yapanların adeta cezalandırıldığıdır. Pandemi dönemine baktığımızda ise meslek grupları açısından farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin gazetecilikte gelir kapısı olarak ihale ilanları en büyük payı almaktadır. Fakat pandemi nedeni ile ihalelerin yapılamaması ve işlerin yürütülememesi bizleri olumsuz yönde etkilemektedir.”*

Katılımcı 14 “*Bir şekilde iş yeri olan, şirketi olan kişiler kötü etkileniyor. Mesela bu pandemi sürecinde devletin vatandaşlarına avantajlar sağlaması gerekiyordu. En az altı ay veya bir yıl devletin kolaylık sağlaması gerekiyordu. Mesela yılbaşında yapılandırma çıktı. Ben de faydalandım. Önce faizler silinecek dendi. Ama faizler silinmedi. Ben borcumu 18 taksite böldüm. Üzerine 50 bin TL faiz eklendi. Yani yazıktır, günahıdır. Bu paralar çok zor kazanılıyor. Örneğin kuraklık oldu. Ben kendimi anlatayım. 300 dönüm buğday ekdim. 150 bin TL masraf yaptım. 1 kilogram bile mal alamadım. Ben mal alamadıktan sonra geçinemedikten sonra ben nasıl vergi ödeyeyim?”*

Katılımcı 15 “*Vergi dediğimiz şey gelire orantılı bir şey. Gelirin iyiye vergi öderken herhangi bir zorlukla karşılaşmıyorsun. Ama gelirin azaldıkça ödeme kalemlerindeki her değişiklik seni sıkıntıya düşürüyor. Ama şöyle bir şey var. Vergi borcu temel ihtiyaçlar karşısında ortaya çıkan borçlar gibi*

değil. Vergi borcu; su borcu, elektrik borcu veya doğalgaz borcu gibi şeylerden çok farklı. Bunları ödemediğinde yaptırım direkt olarak hayatını etkiliyor. Ama vergi borcunu ödemediğin zaman hayatın etkilenmiyor. Bundan dolayı mükellefler ödeme noktasında vergi borcunu en son kalemlere alıyorlar. Pandemi dönemini değerlendirecek olursam çok kötü etkilendim. Desteklerde bile avukatlara herhangi bir destek sağlanmadı. Geçen sene mart ve haziran arası 3 ay boyunca tamamen adliyeler kapalıydı. Hiçbir şekilde yeni dosya alamadık. Ardından 1 ay çalışıldı hemen peşinden 20 Temmuz- 1 Eylül arası adli tatil oldu. Marttan eylüle kadar kayıp bir altı ay olmuş oldu. Eylül ayında biraz normalleştik derken yine yasaklar başladı ve insanlar yeni bir dava açmaktan imtina etti. Hal böyle olunca avukatların ekonomik durumunda herhangi bir iyileşme olmadı. Onun haricinde özellikle icra avukatlığı yapanlar ben de icra avukatlığı yapıyorum kimsede para olmadığı için tahsiller zorlaştı. Çok yüksek meblağlardaki borçlar çok cüzi miktarlara çekilerek orta yol bulundu. Avukatlarda mecburen kendi gelirlerinden kısıtı. Vekalet ücreti 10.000 lira iken 3.000 liraya anlaşım dosyayı kapatma yoluna gittik. Neden? Çünkü başka geliri olmayan için 3.000 lira pandemi sürecinde hayatını idame ettirmek için önemli bir miktar oldu. Yani genel ekonomik sıkıntılarının yanında adliyelerin kapanması beni çok kötü etkiledi. Böyle bir süreçte de vergi borçlarımı ödemedim. Çünkü elime geçen az para ile öncelikli olarak başka şeylere para harcamam gerekiyordu. Ekonomik kriz veya pandemi gibi zamanlarda değil vergiyi gönüllü ödeme vergiyi hiç ödememe bile ortaya çıkıyor.”

Katılımcı 19 “Mesela bu hastalıkta her yer kapalıyken bizim dükkanlar hiç kapanmadı. Düşününce bu çok güzel bir şey. Ama öyle değil. İnsanlar çalışmadığı için ceplerinde bir kuruş para yok. Parası olmayan adam sürekli gelip borç yazdırıyor. Sonra ödeyemiyor. Ben adamın parasının olmadığını biliyorum. Evde 10 nüfusu var. Bu çocuklar illaki bir şey yiyecek. Zaten bazı insanlar sürekli A101'e BİM'e gidiyor. Orası borca vermiyor. Yani şunu söyleyeyim bu hastalıkta dükkan hep açıldı ama ben para kazanmadım. Yani hastalıktan öncesine göre daha kötü. Bu her şeye yansıyor. Faturaları geç ödedim, vergi borçlarımı ödeyemedim. Başta düzenleme yapıldı filan dediler ertelendi dediler sonra o da bitti. Demek ki herkesin etkilendiği şeyden

kaçmak imkânsız. Ödemelerimizin çoğunu ertelediğimiz gibi vergi borçlarımızı da erteledik.”

Katılımcı 16 “Pandemi döneminde her bir öğrenciyi kursa kaydederken %18 oranında KDV kesiliyordu. Sonra bu oran düşürüldü. Bu olumlu bir gelişmeydi. Ben öğrencilik yıllarımdan beri özel ders veriyorum. Normalde yaz döneminde acayip talep olurdu. Zamanımız yetmezdi. Şimdi ne kursta ne de özel derste hiç gelen giden yok. 1 tane kayıt bile yok. Herkeste bir tedirginlik var. Okul açılacak mı seneye nasıl olacak? Açılrsa bile insanlar o kadar kötü etkilenmiş ki özel öğretmen tutacak paraları yok. Benim gibi insanları da etkiliyor. Ondandır dolayı vergi ödemek filan aklımda bile yok. Mecburen sayıları az göstereceğiz. Özel dersten kazandığım para içinde resmi işlem yapmayacağım. Kötüüz hepimiz.”

Ekonomik konjonktür beraberinde belirsizliği de getirdiği takdirde vergi ödeme katılımcılar için öncelikler arasında yer almamaktadır. Katılımcı 15; vergi borçlarını, elektrik, su ve doğalgaz tüketimi kaynaklı borçlar ile karşılaştırmış ve vergi ödemenin kendisi için öncelik olmadığını söylemiştir. Bu söylem vergi borcunun katılımcıların hayatındaki öncelik sıralamasındaki yerini gösteren önemli bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı 16, eğitim sektöründeki belirsizliğin gelirini etkilediğini bunun sonucunda da vergi ödemenin aklına gelmediğini belirtmiştir. Katılımcı 19, diğer katılımcıların aksine pandemi sürecinde iş yerinin kapanmadığını buna rağmen insanların hem gelirlerinin azalması hem de zincir marketlere yönelmeleri sebebiyle gelirinin azaldığını bunun vergi ödemelerine yansıdığını aktarmıştır.

Katılımcı 23 “Kesinlikle değişiyor. İnşaat sektöründe fiyatlar çok değişken. Fiyatlar artıyorsa bilin ki Türk Lirası değer kaybediyor. Paramız değer kaybettiğinde ekonomik olarak herkes kötü etkileniyor. Hem ekonomik kriz dönemlerinde hem de son yaşadığımız pandemi döneminde herkes gibi ben de kötü etkilendim. Gelirimize göre harcamalarınız oluyor. Tamam gelir azaldığı için ödediğim vergilerde azalıyor ama bu defa vergi borcu içinde bulunduğunuz zaman diliminde sizin için asla öncelik olmuyor. Parayı idareli kullanmalısınız ve elinden geldiği kadar vergi borçlarınızı ötelemeye çalışıyorsunuz.”

Katılımcılar ekonomik konjonktürün vergi ödeme davranışları üzerindeki etkisini ifade ederken, görüşmelerin yapıldığı zaman aralığında etkisini tüm dünyada gösteren Covid-19 pandemisi kapsamında ifadelerde bulunmuşlardır. Katılımcıların büyük bir kısmı bu süreçte gelirlerinin azaldığını bundan dolayı da vergi ödemek istemediklerini söylemişlerdir.

Ekonomik değişkenlerin olumlu olduğu bir dönemde kişilerin vergi ahlaklarının nasıl değişeceğini bu çalışmada tespit etmek zordur. Fakat döviz kurlarındaki yükseliş, enflasyon oranındaki artış ve pandemi şartlarında katılımcıların gelir kaybından kaynaklı olarak temel insani gereksinimleri dışında diğer ödemeleri erteledikleri ve bunun sonucunda ekonomik konjonktür içerisinde negatif öğelerin varlığının katılımcıların vergi ahlaklarını olumsuz olarak etkilediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

4.2.6. Mükelleflerin yolsuzluklara karşı tutumları ve vergi ahlakı etkisine dair ilgili bulgular

Yolsuzluk eylemi doğası gereği gizli bir eylemdir. Yolsuzluklar; ekonomilerde yatırım, gelir dağılımı, büyüme gibi unsurları olumsuz olarak etkilemektedir. Toplumlara hizmet etmek gibi önemli görevleri olan devletlerin bu konuda sorumlulukları oldukça fazladır. Devletler yolsuzlukla mücadele ederken bu süreci hem ulusal hem de uluslararası boyutta kurumlar ile işbirliği içerisinde yürütmelidir. Yolsuzluklarla mücadele edildiği takdirde halk ile bütünleşme kaçınılmaz olup güven duygusu da perçinlenmektedir (Berksoy, Yıldırım, 2017).

Yolsuzluk kavramı pek çok ülkede tartışıldığı gibi Türkiye’de de tartışılan konulardan birisidir. TRC3 bölgesinde katılımcılar yolsuzluklar hakkında fikir beyan ederken kimileri duyular üzerinden kimileri ise kendilerinin veya bir yakınlarının karşılaştıkları şeyler üzerinden fikirlerini beyan etmektedir.

Katılımcı 6 “Ben işin içinde değilim ama konuşulandan söyleyeyim size yolsuzluk bayağı var. Yolsuzluğun fazla olduğunu biliyorum ama yine de vergimi ödüyorum. Gönüllü ödemiyorum mecbur olduğum için ödüyorum. Kim gönüllü para vermek ister ki? Şimdi sana desem ki bana 1000 TL gönüllü ver verir misin? Gelir gönüllü olur ama gider hiçbir vakit gönüllü olmaz.”

Katılımcı 8 “Yolsuzluk bu ülkenin en önemli problemi. Size bir olay anlatayım. Tapu dairesine gittik önümüzde yaklaşık 100 kişi var. İmkânı yok yani bize sıra gelmez. Genç bir çocuk geldi yanıma orada çalışan temizlik görevlisiydi sanırım. Dedi ki abi bugün sıra sana gelmez. Eğer istersen sana yardımcı olayım. Nasıl olacağını sordum. 5 dakikaya beni çağıracaklarını söyledi. Karşılığında 100 TL istedi. Tapu dairesinde bir sürü kamera vardı. Çocuğa güvenemedim ama mantıklı geldi bana. Çocuk bana dedi ki abi kapının önündeki çöp kutusuna peçeteye sarılı olarak parayı at, sanki çöp atıyormuş gibi ben alırım sonrasında seni çağırırlar. Kabul ettim, çocuk birkaç dakika sonra çöp poşetini değiştirmek için geldi. Peçeteyi kontrol edip poşeti kapattı vallahi 2 dakika sonra beni çağırdılar. Bir tapu harcı için bile böyle çözümler bulunuyorsa ülke genelindeki yolsuzluğu siz düşünün. Fırsatını bulan vergi kaçırıyor devleti soyuyor bir tek akıllı ben miyim diye düşünüyor insan.”

Katılımcı 16 “Bazı şeylerde ciddi anlamda yolsuzluk var. Geçen bir arkadaş ile oturduk konuştuk. Türkiye’den Avrupa ülkelerinden birine maske, tek kullanımlık tulum ve doktor önlüğü gönderecekti. 4 tır sadece bunlar gidecekti. 4 Milyon TL’lik bir işti. Her paket başına 10 kuruş alacaktı komisyon olarak. Onun demesine göre her şey yasal. Devletin tüm hukuki işlemlerine göre uygundu. Ama son noktaya geldiği zaman bazı yetkililerin istediği bir şeyler olduğunu öğrendi. 10 kutu maske varsa 5 tanesini bize vereceksin. Göndereceğin her şey yarı yarıya demişler. Yoksa izin vermeyiz, müsaade etmeyiz. Zaten arkadaşım yaptığı ticareti yasal bir zeminde yapıyordu bu söylenenden sonra ticaret olmadı. Karşı tarafa fiyatın ikiye katlandığını söyleyince onlar kabul etmediler, başka bir ülkeden aldılar. Bu şeyi ben bizzat duydum. Vergi kaçırma, yasa dışı bir şey yoktu. Bazı kötü niyetli yetkililer yüzünden iş olmadı. Bu tarz şeyler insanın vergi ödemede gönüllü olmasını engelliyor. Çünkü anlattığım şeyin anlamı açık; tek kelimeyle rüşvet istemişler. Bu bir tane örnek Allah bilir daha neler neler vardır.”

Katılımcı 20 “Vergilerimi elimden geldiği kadar ödemeye çalışıyorum. Ama gönüllü ödemiyorum. Yolsuzluklara gelince benim fikrim çok fazla yolsuzluk

var. Eline fırsat geçen kim olursa olsun yapıyor. Adını vermeyeyim bir akrabam var. Bu tarz konular açıldığında en fazla o bağırıp çağırıyordu. Yetim hakkı yeniyor diyordu. Sonra bir göreve geldi. Altında son model araba. Hiç o konulara girmiyor. Bu bir tane benim çevremde olan örnek. Bu tip şeyleri görünce diyorum ki acaba bizlerin devlete ödediği vergi gibi paralar bu insanlara mı gidiyor? Ondan dolayı eğer bu insanların sayısının arttığını görürsem zaten gönülsüzüm daha da gönülsüz olurum.”

Yolsuzluklar üzerine şahit olunan veya duyulan şeyleri anlatan katılımcılar, kendi ödedikleri vergileri yolsuzluklara konu olan olaylar ile özdeşleştirmektedirler. Katılımcı 20, elinden geldiği kadar vergilerini ödemeye çalıştığını ama çevresinde şahit olduğu olaylardan dolayı gönülsüz olduğunu söylemiştir. Yine katılımcı 16'nın yasal çerçevede yapıldığını iddia ettiği bir ticaretin anlatmış olduğu bazı sebeplerden dolayı gerçekleşmemesi kişiyi kötü etkilemiştir. Kişi diğer sorulara verdiği cevaplarda vergi ödemelerinin düzenli ve gönüllü olmadığını betimleyecek ifadelere yer vermişti.

Yolsuzluğun varlığı üzerine yapılan görüşmelerde genel olarak yolsuzlukların devlete mal edilmemesi gerektiği, bazı şahıslar tarafından yapıldığı ve bu şahısların kamu kurumlarından temizlenmesi gerektiğine dair açıklamalar yapılmıştır. Bununla birlikte yolsuzlukların çok fazla abartıldığını ifade eden katılımcılar mevcuttur. Bu katılımcılar; yolsuzlukların çok fazla olduğunu fark ettikleri zaman vergilerini gönüllü ödemeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcı 1 “Ben daima devletten yanayım. Hükümetten yana değilim. Devlet kalıcıdır, hükümet geçicidir. Ben vergimi devlete veriyorum. Eğer hükümet verdiği vergi ile yatırım yapmıyorsa bu onların sorunu. İstesek de istemesek de çoğunluk tarafından seçilen bir hükümet tarafından yönetilmekteyiz. Benim amacım her zaman devletin bekası, devletin devam etmesi. Ben devletime bağlı bir insan olduğum için her halükarda vergimi öderim. Yolsuzluğu görmedim ama duyuyoruz sağdan soldan. Yolsuzluk yapan devlet değil, birkaç tane şahıs. Yapan şahısların yargılanmalarını ve cezalarını çekmelerini istiyorum.”

Katılımcı 1, mükelleflerin ideolojilerinin vergi ahlaklarına etkileri ile yolsuzluk algılarını bağdaştırmıştır. Yolsuzluk meselelerinin değerlendirmesinde devletin özne

olmadığını, yolsuzlukların devlet içerisindeki bazı şahıslar tarafından yapıldığını belirtmiştir. Katılımcı yine daha önceki sorulara vermiş olduğu yanıtlarda vergilerini gönüllü ve geciktirmeden ödediğini ifade etmiş diğer görüş beyan ettiği konularda da çelişkili bir hususa rastlanmamıştır. Yolsuzluklara bakış açısı bu doğrultuda olduğu zaman kişilerin vergi ahlakları olumsuz etkilenmemekte fakat suçu devlette bulan mükelleflerin gönüllü vergi ödemedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı 7 “Yolsuzluk konusu çok abartılıyor. Bazı kesimlerin iddia ettiği gibi büyük yolsuzlukların olmadığını düşünüyorum. İnsanın dahil olduğu her şeyde hile olma ihtimali vardır. Bazen kardeşinle ortak oluyorsun o bile kendi çıkarı için seni kullanabiliyor. Kamuda mutlaka art niyetli insanlar var. Ama abartılı değil. Gönül ister ki kimse yapmasın ama bu insanın doğasına aykırı. Ben geçen gün bir yerde konuşurken şöyle bir örnek verdim. Devlette çok yolsuzluk var, devletin kasası boş diyen insanlara madem öyle devlet nasıl bu kadar fazla aşı tedariği sağladı. Hepimiz istediğimiz zaman randevu alıp oluyoruz. Ülkenin vergi rekortmeni de, asgari ücret kazananı da rahatlıkla aşı oluyor. O zaman şu sonuç çıkıyor. İnsanlar olayları abartmayı seviyor. Kaldır kafanı sağına soluna bak kardeşim diyorum. Eğer onların anlattığı gibi olsaydı şu an çevrede hiçbir yatırım göremezdik. Tamam eleştirelim, yanlış söyleyelim ama hak edenin de hakkını verelim.”

Katılımcı 7 yolsuzlukların abartıldığı söylemiş ve pandemi sürecinde temin edilen aşılardan bağlantı kurmuştur. Yine toplumsal eşitlik ve aşya erişilebilirlik üzerinden verdiği örnekler ile art niyetli insanların varlığını kabul ettiğini ama burada yapılacak genellemenin yanlış olacağını söylemiştir.

Katılımcı 10 “Yolsuzluğun bu dönemde olduğunu ama abartacak kadar fazla olmadığını söyleyebilirim. Kendini bilmez bazı devlet yetkililerinin veya ihale alan insanların yapabilme ihtimali yüksek. Ama günün birinde yolsuzluğun ciddi boyutlara ulaştığı görürsem o zaman muhatap olan vergilerden ödememe ihtimalim bulunanları ödememek için çabalarım.”

Katılımcı 23 “Yolsuzluk konusunda yapılan en büyük yanlış genellemeler. Hem kamuda hem özel sektörde çok vicdanlı olup herkesin parasına ve malına kendi parasıymış gibi değer verenler var. Ama diğer taraftan bir paket

sigaraya tenezzül edenler var. Asfalt mı dökülecek kaç santim 15 santim. 12 döksek olur mu? Olmaz. Bir oluru yok mu deyince insanlar yelkenleri suya indiriyor. Sayıları da maalesef az değil. Keşke olmasa. Ama genelleme yapmadan söylüyorum maalesef elindeki yetkiyi kendi kişisel çıkarları için kullananlar var. Birebir şahit oluyoruz. Aldığı maaştan 1 lira bile yemeden tümünü 5 yıl biriktirse alamayacağı evi 1 yıl içerisinde borçsuz kredisiz alıyorlar. Kimsede sormuyor bu paranın kaynağı neresi diye. Bu tarz şeyler insanı soğutuyor tabi. Bireysel olarak verebileceğim birkaç tepki var. Vergiyi gönüllü ödememekte bunlardan biri elbet. Vallahi insanın şevkini kırıyorlar.”

Bir katılımcı ise olaya farklı penceren bakmış ve aslında yolsuzluğun gönüllü vergi ödeme konusunda bir engel olduğunu ama istemeden de olsa kabul edildiğini söylemiştir.

Katılımcı 19 “Yolsuzluğun olduğunu düşünüyorum. Ama şöyle bir şey var. Diyelim ki bir polis sana ceza yazmamak için senden para aldı. Bu o adamı kötü yapar. Burada desek ki bütün polisler kötüdür olmaz. İşini adam gibi yapan bir sürü memur bir sürü insan var. Ama bu işleri yapan da var. Bu kadar kaçak malzeme buraya bu kadar kolay geliyorsa demek ki birileri buna sesini çıkarmıyor. Kendi payını alıyor. Irak ile Türkiye için konuşayım. Kapıdan gidip alışveriş yapıp geliyorsun. Bazen çok sıkı arıyorlar. Her şeyi soruyorlar. Bazen de 1 karton sigara ver geç. Bazı şeyleri gözümüzle görüyoruz. Bu gibi şeylerde bizi aslında soğutuyor. Vergi de öyle. Eğer ben dürüst insanların sayısının azaldığını görürsem devlet zorla almayana kadar vergi vermem. Ama sürekli diyoruz birkaç kişidir. Aslında istemeden de olsa bu kişiler bizimde işimize yarıyor. Karışık bir olay.”

Katılımcı 19’un yolsuzluğu kabullendiği görülmektedir. Kabullenme, vergi ahlakının belirleyicilerinin neler olduğunun tespit edilmesi amacıyla sorulan soruların bir bölümünde karşılaşılan diğer bir husustur. Yaşanılan bazı şeylerin varlığını kabul eden ve bunun değişmeyeceğini düşünen katılımcılar olayları sorgulamak yerine var olan sistem üzerinden hareket etmenin doğru olacağı yönünde ifadeler kullanmışlardır.

Bazı katılımcılar yolsuzluğun ülkede çok fazla olduğunu ve bundan kaynaklı olarak gönüllü bir biçimde vergi ödemediklerini ifade etmişlerdir. Burada kamu hizmetlerine

mükelleflerin bakışları ile yolsuzluklara bakışları arasında aynı doğrultuda ifadeler yer almaktadır.

Katılımcı 5 *“Yolsuzluğun en büyüğü devlet ihalelerinde yapılıyor. Son dönemde herkes çantacı olmuş, ihalelerde komisyon al-ver işlerine giren çok insan var. Rüşvet alan veren de çok insan var. Kendi gözlerimizle de şahit olduğumuz oluyor. Yolsuzluğun olması beyan edilerek ödenen vergilerdeki gönüllüğümü kötü etkiliyor. Yolsuzluk olan yere niçin para vereyim ki. Benim verdiğim vergi bana yol, su, köprü, hastane veya herhangi bir sebeple geri dönmüyorsa ben niçin vergi ödeyeyim ki?”*

Katılımcı 17 *“Az çalarsanız hırsızlık, çok çalarsanız adı yolsuzluk. Toplum nezdinde yolsuzluğun bir saygısı var sanki. Toplum bunu içselleştirmiş. Ama hevesimi en fazla kıran şeydir yolsuzluk. Vergi ödeme hevesimi kırıyor. Yolsuzlukların çok fazla olduğunu fark ettiğimden dolayı hiçbir şekilde gönüllü vergi ödemem. Verginin de vergisini ödüyorum zaten.”*

Katılımcı 24 *“Yolsuzluk bir gelenek haline gelmiş. Olağan bir şey. İnsanların yüzü kızarmıyor. Somut delillerle ortaya konan rüşvet ile yolsuzlukları insanlar yapıyorsa yapsın ama hizmette yapsın modundalar. Toplumda bu algı oluştu. Yolsuzluklardaki bu gidişat karşısında ben vergimi gönüllü ödemiyorum. Zorla ödüyorum. Normalde çok kazananın çok alınması gerekirken çok kazananlara bir sürü kolaylık sağlanırken ben salt birey olarak, sıradan bir avukat olarak benden alabildiklerinin en fazlasını almaya çalışıyorlar.”*

Katılımcı 5, 17 ve 24 yolsuzlukların çok ciddi sorunları beraberinde getirdiği doğrultusunda görüş beyan etmişlerdir. Her üç katılımcıda yolsuzlukların fazla olduğunu düşünmekte ve bunun karşısında vergilerini gönüllü olarak ödemediklerini söylemektedir. Katılımcı 5 ödediği vergilerin karşılığını yol, su, köprü ve hastane olarak değerlendirmiş karşılığını yolsuzluklar sebebiyle alamayacağını düşündüğü için vergi ödemek istemediğini aktarmıştır.

Bazı katılımcılar ise yolsuzluğun pek çok ülkede sorun olduğunu ve bu doğrultuda Türkiye'nin de bundan nasibini aldığını aktarmıştır. Burada katılımcıların üzerinde

durdukları nokta yolsuzluklar ile karşılaştığında suç ve ceza mekanizmasında eksikliklerin olduğu ve sistemin bir şekilde kilitlendiği şeklindedir.

Katılımcı 26 *“Muasır medeniyet seviyesine ulaşmanın yegane yolu dürüstlükten geçer. Yolsuzluk meselesi sadece Türkiye'nin mevcut politik gidişatıyla ilgili değil. Ortadoğu coğrafyasında buna Türkiye'yi de dâhil ediyorum, hatta Afrika'nın kuzeyini de söyleyebiliriz buralarda yolsuzluk ve adam kayırma lütuf gibi değerlendiriliyor. Bunu beceren insanlar bu hayatın başarılı insanları olarak sayılır. Bazı insanlar var, çok büyük yolsuzluklar yapmıştır, önce toplum onlara kötü gözle bakmıştır, ardından saygın bir insan profili çizmişlerdir. Bunun insanların ne inançlarına ne de vicdanlarına doğru geldiğini kimse savunamaz. Hatta şöyle söyleyeyim bu kadar çok vergi affı belki de yolsuzluklara bir kılıf bulmak için yapıyor. Yolsuzlukların fazla olduğu düşüncesi vergi ödemede gönüllü olmak konusunda da beni oldukça kötü etkiliyor.”*

Katılımcı 28 *“Yolsuzluğun olmadığı ülke bence yoktur. Her yerde olduğu gibi de burada da mutlaka var. Bazen olaylara şahit oluyoruz ya da duyuyoruz. Keşke olmasa diye iç geçiriyoruz ama tek başına birey olarak bunların karşısında durmak zor. Mesela bir kişi hırsızlık yapıyor sen müdahale ediyorsun veya polise şikayet ediyorsun adam ikinci gün serbest kalıyor ve senin başına bela oluyor seni tehdit etmeye başlıyor. Bu da öyle yolsuzluk yapanı şikayet ettiğin zaman yaptırım olmadığı için adam senin başına kalıyor. Yolsuzlukların olması vergiler konusunda da hevesimizi kırıyor. Ödememezlik yapmıyorum ama bazen çokta gönüllü olarak gitmediğimi söyleyebilirim.”*

Bazı katılımcılar yolsuzluğu genel olarak işe alım süreçleri ile ifade etmekle beraber yaşanan olumsuzlukların vergi ödeme alışkanlıklarına da yansıdığını ifade etmiştir. İşe alım süreçlerinde karşılaşılan olumsuzluklar üzerinden görüş açıklayan katılımcılar, kendilerinden rüşvet istenildiğini ve ciddi bir adaletsizlik ile karşılaştığını ifade etmektedirler.

Katılımcı 22 *“Yolsuzluklar oluyor. Bunu yapan bazı insanlar var. Rüşvette oluyor. Ama bunu dediğim gibi bazı yetkisini kötüye kullanan insanlar*

yapıyor. Mesela çocuğunu işe koymak isteyen insanlardan rüşvet isteniyor. Parayı verince o çocuklar işe alınıyor. Bunu yanlış görüyorum. Böyle insanların devletten uzak tutulması gerekir.”

Katılımcı 30 “Bazı şeylere şahit oluyoruz bazı şeyleri de duyuyoruz. Adam ihale alıyor, betondan çalıyor, asfalttan çalıyor, elektrikten çalıyor. Bunların hepsi yolsuzluktur. Ama Türkiye’de birinci sırada işe alımlarda yapılan torpiller var. Bir gencimizi işe sokmak istediğimiz zaman bir sürü insan sana yardımcı olurum diye karşımıza geliyor. Çok büyük paralar istiyorlar. Bazıları dolandırıcı, bazıları ise gerçekten para alıp işi hallediyor. Bu paralar kimlere gidiyor acaba, parası olmayan adam, aracı bulamayan adam çoluk çocuğunu nasıl işe sokacak? Böyle şeyleri duyunca vergi gibi şeyleri hiç ödemek istemiyorum. Benim verdiğim vergi demek ki böyle insanların cebine giriyor. Vallahi duyduğumda kafayı yiyorum. Bir kuruş para ödeme diyorum kendi kendime. Vergi ödemek haktır ama yerini bulursa haktır.”

TRC3 bölgesinde yapılan görüşmelerde dikkat çeken konulardan biri de katılımcıların çocuklarının veya bir yakınlarının işe giriş sürecinde yaşadıkları problemlerdir. Katılımcıların bir kısmı bazı kişilerin kendilerinden maddi beklentilerinin olduğunu, olumlu yanıt verdikleri takdirde işe giriş süreçlerinin olumlu olarak neticelendiğini söylemişlerdir. Bu TRC3 bölgesi için çok önemli bir sorundur. Yine katılımcı 22 ve katılımcı 30’un karşılaştıkları bu gibi örnekler ile vergi ödeme davranışlarının olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür.

Yapılan saha çalışmasında yolsuzluk ile ilgili fikir beyan eden katılımcıların yolsuzluklardan kimi sorumlu tuttıkları vergi ödeme üzerinde etkilidir. Yolsuzluk yapanı kötü niyetli kişiler olarak belirten katılımcıların vergi ahlakları olumsuz etkilenmemekte iken genelleme yapan katılımcıların ve özellikle yakın çevresinden duyduğu veya bire bir şahit olduğu olaylardan etkilenenlerin vergi ahlaklarının olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.7. Kayıt dışına erişilebilirliğe dair bulgular

Güneydoğu Anadolu’da kaçakçılık ekonomisi, tarihsel süreç içerisinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Mevcut problemin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak

alınan önlemlere bakıldığında iktisadi tedbirlerin genellikle devre dışı bırakıldığı görülmüştür. Hem tek partili dönemde hem çok partili dönemde hem de askeri darbe dönemlerinde sorun iktisadi faktörler devre dışı bırakılarak çözülmeye çalışılmış ama istenilen amaca ulaşılmamıştır (Öğüt, 2011).

Kayıt dışılık tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir sorun teşkil etmektedir. TRC3 bölgesi kayıt dışı mallara erişimin kolay olduğu ve insanlar tarafından talep gördüğü bir bölge konumundadır. Yapılan mülakatlarda katılımcıların küçük bir kısmı kayıtdışı mallara erişimin olduğunu ama eskiye nazaran azaldığını ifade etmiştir.

4.2.7.1. Kayıt dışı mallara erişim ve kullanımın vergi ahlakı ile ilişkisine dair bulgular

Katılımcıların büyük bir kısmı kayıt dışı mallara kolaylıkla erişebildiklerini ve kullandıklarını söylemiştir. Katılımcılar elektronik cihazlar, tütün mamulleri, akaryakıt malları ve birçok temel gıda ürünlerinde kayıt dışı mallara ulaşmanın çok kolay olduğunu aktarmıştır.

Katılımcı 10 “Çok kolay. Çok fazla ürünün kaçağına ulaşmak gayet kolay. Kaçak mazot, marka giysilerin birebir aynısı olan ürünler, elektronik eşyalar, birçok mutfak malzemesi bunların hepsine ulaşabilmektedir. Kaçak elektrik hususuna değinmek istiyorum. Son dönemde elektrik saatlerinin bir kısmı direklerin üstüne alındı. İnsanlar bundan dolayı saatlere müdahale edemiyor. Kaçak elektrik kullanımı bu sebepten dolayı azaldı. Ama onun da çözümü bulsun insanlar yine kullanmaya devam eder. Çevremde de illaki denk geliyorum. Kullanmayana denk gelmedim desem daha doğru olur.”

Katılımcı 12 “Elektronik cihazlara özellikle cep telefonu, sigara, temel gıdalara erişim oldukça kolay. Mazot Şırnak’a, Van’a ve Mardin’e göre biraz zor. Sınır kapılarına olan mesafeden dolayı son dönemlerde ulaşmak zor oldu. Mesela ben kaçak cep telefonu kullanıyorum. Resmi yollardan bu telefonu almak isterseniz ödeyeceğiniz para 5.500 lira. Ben kaçağını 3.500 liraya aldım. Arada 2.000 lira fark var. Benim aylık gelirim neredeyse yarısı. Bilgisayar ve otomobil parçalarında da arada ciddi fiyat farkları var. Elektronik ürünler birebir aynı. Tek fark Türkiye garantisi yok. Telefon

bozuldu diyelim. Zaten 2.000 liran cebinde kalmış. O para ile yaptırabilirsin. Garantili telefonda da çoğu şey garanti kapsamına girmiyor zaten.”

Katılımcı 13 “Elektronik eşyalar, mazot, sigara, çay, araba parçaları gibi birçok şeye çok rahat ulaşabiliyoruz. Çevremde kayıt dışı mal kullanmayan yok nerdeyse. Ben çiftçiyim. Çevredeki birçok çiftçiyi de tanıyorum. Traktörde herkes kaçak mazot kullanıyor. Normal mazot alan çoğu zaman alay konusu oluyor. Sigara konusunda da buna benzer bir şey var. Örnek olarak söyleyeyim mesela girin bir bakkala bir sigara markası söyleyin. Tekelini vermez direk kaçağını verir. Basında bazen denk geliyoruz kaçak sigara operasyonu bu kadar sigara ele geçirildi filan ama değişen bir şey yok. Çay konusunda da ilginçlik var. Kaçak çay dediğimiz ithal çay marketlerde satılmaya başlandı ama burada kaçak çayın da kaçağı var onu alıyoruz. Iraktan geliyor çoğu zaman. Çok fazla da talep görüyor.”

Katılımcı 19 “Kaçak mal çok. Kullanan insanlar çok fazla. Hatta şöyle desem abartmış olur muyum bilmiyorum ama dışardan tayini buraya gelen memurlar dahil kaçağa çok fazla talep var. Ben de dükkanımda satıyorum. Irak’tan insanlar arabayla gidip bir sürü eşya getiriyor. Sonra bizlere satıyor. Bizde dükkanda satıyoruz. Gerçi bu hastalık zamanında kimse gidemiyor kapı kapandı ama normal zamanda bir sürü şey getiriyorlar bizler de ticaretini yapıyoruz. Aynı sigaranın tekeli satınca %5 kazanıyorum. Kaçağını satınca hem çok daha ucuza satıyorum hemde %25-30 kazanıyorum. Hem müşteriler için hem de esnaf için iyi oluyor. Şeker de yine öyle. Yağ da öyle. Bir teneke yağda o kadar büyük bir fark oluyor ki Irak’tan gelen varsa diğerinin kimse yüzüne bakmıyor.”

TRC3 bölgesinde katılımcılar ile yapılan görüşmeler neticesinde kayıt dışı mallara erişebilmenin çok kolay olduğu ve kullanımın çok yaygın olduğu anlaşılmıştır. Kayıt dışı mallara erişimin her şehirde aynı olmadığı özellikle Şırnak ve Mardin’de ürün yelpazesinin diğer iki ile kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür. Kayıt dışı malların kullanımının gelir düzeyi ile pek bir bağlantısı bulunmamaktadır. Birkaç istisna haricinde katılımcıların neredeyse tamamı kayıt dışı malları talep etmekte ve kullanmaktadır. Katılımcı 13’ün ifade ettiği ilginç bir ifade vardır. Katılımcı kaçak mazot kullanmayanların alay konusu olduğunu söylemiştir. Bu husus toplum içerisindeki

etkileşimin çok fazla olduğunu, toplumsal baskının bireyler üzerinde etkili olduğunu özetlemektedir.

Kayıt dışı mallara erişimin eskisine göre azaldığını ifade eden katılımcı bulunmaktadır. Burada kaçak mazota erişilebilirlik konusunda yaşanan tecrübeler ile ilgili değerlendirmeler mevcuttur.

Katılımcı 14 “Kaçak mallara erişim Batman’da artık kolay değil. Bir tek kaçak sigara var. Mazotta filan kaçağa ulaşmak zor. Aslında ararsan bir şekilde bulursun ama yeni traktörlerde ve bazı tarımda kullanılan araçlarda kaçak mazot motora ciddi zarar veriyor. Biraz da ondan dolayı tercih edilmiyor. Bizim köyde yaklaşık 40.000 dönüm arazi ekiliyor. Kaçak mazot kullanan yok diye biliyorum. Batman’da da çiftçilikle uğraşanların yaklaşık %80’ini tanıyorum. Onlarında çoğu akaryakıt istasyonundan alıyor. Ha eğer akaryakıt istasyonu kaçak satıyorsa onu bilemem.”

Katılımcı 14, kaçak mazot tercihindeki azalışı ifade derken, traktör motoruna zarar verdiği gerekçesini bildirmiştir. Katılımcı için vergi ödemeden kaynaklı sorunlar söz konusu bile olmamıştır. Yine katılımcı yaşadığı şehirde kaçak mazot kullanımında ciddi azalma olduğunu söylemiştir.

Kayıt dışı mallara erişen, kullanan ve çevresindeki insanların kullandıklarını beyan eden katılımcılardan bir kısmı bundan rahatsızlık duymadıklarını ve kendi çıkarlarını gözetmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Daha önce belirleyicilerin tespitinde yaşanan kişilerin durumu kabul edip bu doğrultuda hareket etmelerinin bir örneğine de burada rastlanılmaktadır. Bununla beraber neoliberal politikaların etkisinde kalmış ve bu doğrultuda yetişmiş insanların kendi çıkarlarını maksimum tutma davranışları da gözlemlenmiştir.

Katılımcı 7 “Kaçak mallar maalesef çok yaygın. Birçok şeye rahatlıkla ulaşılabilir. Geçen bir tanıdığım çocuğu için bir ilaç temin etmekte çok zorlandı. Neredeyse bölgedeki tüm eczanelere sordu. İstanbul’da ki Yalova’da ki akrabalarına sordu. Onlar orada araştırma yaptılar. İlaç bulunamadı. İlacın bile kaçağı var. Bir tanıdığı vasıtasıyla birileriyle iletişime geçtiler. İlacı getirtti. Madem bu ilaç var neden eczanelerde yok? Niçin bu insan ulaşamadı? Getiren adam nasıl getirdi? İlaç dediğimiz şey

insanın en temel ihtiyaçlarından biri. Hayvanlar için gereken ilaçlarda da benzerlikler oluyor. Ruhsatlı veteriner ecza depolarından temin edilemeyen şeylere farklı yöntemlerle ulaşılabiliyor. Elektronik eşyalarda kaçak mallar piyasada çok fazla. İnsanları burada çok eleştirmemek gerekiyor. Sonuçta herkes işinin görülmesini bekliyor. Benim içinde aynı.”

Katılımcı 7, diğer katılımcılardan farklı olarak bölgede ilaç sektöründe karşılaşmış olduğu bir kayıt dışılık örneği vermiştir. Ardından bu yöntem ile malları edinen bireylerin de eleştirilmemesi gerektiğini ifade ederek bu olumsuzluğu benimsediğini belirtmiştir. Veteriner hekim olarak görev yapan katılımcı kendi iş kolu ile ilgili olarak da benzerlikler ile karşılaştığını söylemiştir.

Katılımcı 9 “Etrafımda ve toplumda da kullanan bireyler mevcut. Türkiye’nin her yerinde ulaşımın rahat olduğunu düşünüyorum kaçak mallara, bunun nedenini irdelemek gerektiğini düşünüyorum. Kişiler aldığı ürünlerde vergili ve vergisiz fiyatları arasında uçurum olduğunu düşünürse güvenceli mal alacağını düşünmüyorum. Ürüne verilen para vergisiyle beraber birkaç katına çıkmamalıdır. Bu şekilde insanlar güvenceli ve gümrükten geçen malları kullanmaya yönelmiş olurlar.”

“Katılımcı 16 “Ben Batman’da yaşıyorum. Daha önce Gaziantep ve Ağrı’da yaşadım oralarda da teknolojik şeylere, mazota, yedek parçaya ulaşmak çok kolaydı. İnsanlarda suç bulmuyorum. Mesela geçen gün bir telefon alacaktık. KVK’lı ile kaçak arasında 1200 TL fark vardı. Vergilendirme olur tamam ama bu kadar da olmaz. Bu aradaki para bazı insanlar için az görünebilir ama birçok insan için bir aylık geçim kaynağıdır. Aradaki fark 200-300 TL olursa KVK’lı olanı yerli malı olanı alalım okey ama onun dışında çok uç farklar olduğunda insanlar yöneliyor ben de yöneliyorum açıkçası.”

Katılımcı 20 “Belki size ilginç gelecek ama bazı şeylerin kaçak olmayanını birinin aldığını görünce şaşırıyorum. O kadar çok kaçak mallar tüketiliyor. Bu konuda bence Türkiye’de 1 numarayız. Kendi adıma söyleyeyim; benim telefonum kaçak, fön makinelerim Irak’tan geldi kaçak, hatta makaslar bile Irak’tan geldi. Sigara içmiyorum ama içseydim kaçak içerdim. Çünkü herkes kaçak içiyor. Hatta bu büyük marketler dışında bir dükkâna gidip sigara ver

dersen hemen kaçağını verirler. Dükkânda kullandığım şampuanlar yerli ama. Çayı filan hiç saymıyorum. Zaten yerli çay içen yok. Bunların devlete zarar olduğu biliyorum ama devletin bizim tarafımızdan da bakması gerekir. Arada çok fazla fark var. Bu kadar fiyat farkı olunca kimse kusura bakmasın ama herkes kendini düşünmek zorunda kalıyor.”

Katılımcı 23 “Kayıtdışı mallara erişim çok kolay. Çevrede biri yanlışlıkla ağzından kaçırıp Irak’a gideceğim demesin. Hemen cep telefonu ve laptop siparişleri geliyor. Kimse burada bayiden telefon almıyor. Araba parçaları da aynı şekilde. Birisi kaçak yollardan getirmişse çok kısa bir sürede satabiliyor. Ben insanlara hak veriyorum. Aynı özelliklere sahip aynı ürünü neredeyse yarı fiyatına alabiliyorsa niçin almasın? Burada sorgulanması gereken insanların neden aldığı değil niçin bizde bu kadar büyük vergi yükünün olduğu ve bu vergilerin ürünlerin fiyatını şişirdiğidir. Otomobiller için sürekli duyuyoruz ya filanca marka araç bizde başka ülkelere göre neredeyse üç kat fiyat. Eğer arabalarda belirli periyotlarla gir çık meselesi olmasın herkes yurtdışından gelen telefonları kullandığı gibi arabaları kullanır. Cevap çok basit burada. Aynı araba ve çok daha ucuz. Kimse kusura bakmasın ben parayı çok zor kazanıyorum.”

Katılımcı 26 “Elektronik cihazlar ve tütün mamulleri en kolay erişilen kayıt dışı mallar arasında yer alıyor. Sadece yaşadığım şehirde değil Türkiye’nin neredeyse tamamında böyle. Çevremde çok fazla talep var. Ben kişisel olarak tercih etmiyorum. Tütün mamullerini kullanmamamdaki sebep tadını ve lezzetini beğenmiyorum. Elektronik eşyaların ise nitelikli teknolojik altyapularından emin olmadığım için ve garanti problemi olduğu için kullanmıyorum. Kullananlara ise bir şey demiyorum. Çünkü bu işin bir de ekonomik boyutu var. Benim kullandığım Samsung marka telefonun Türkiye’de garantili fiyatı 3.000 TL. Aynı telefonu yurtdışından kaçak yollarla geldiğinde üçte bir fiyata alabiliyorsun. Alkolde de benzer. Aynı fabrikadan çıkmış aynı şişe viskinin tekeli ile kaçağı arasında ciddi fiyat farkı var. Yanlış anlaşılmasın merdiven altı sahte içki filan değil. Birebir aynısı. Ülkenin en büyük probleminin ekonomi olduğunu düşündüğümüz zamanda

insanların kaçak mallara yönelmesi absürt değildir. Yine gıda ürünlerinde kaçak mallara talebin çok fazla olduğunu biliyorum.”

Katılımcı 27 “Maalesef kaçak sigaradan elektronik aletlere kadar, kayıt dışı mal satan ve kullanan birçok birey var. Ayrıca çok yüksek vergilerle birlikte gelen fahiş faturalardan dolayı, kaçak elektrik ve kaçak su kullanan birey sayısı da oldukça yüksek. Fakat ben bunu ülkemizde bulunan yüksek vergilerden dolayı olduğunu düşünüyorum. Asgari ücretle geçinen bir birey kayıt dışı mal kullanmazsa asla geçinemez.”

Kayıt dışı mallara erişim ve kullanım ile ilgili görüş belirten katılımcılar, ürünlerin fiyatları arasında karşılaştırma yapmaktadır. Kaçak yollar ile özellikle Irak üzerinden ülkeye giren ürünlerin daha ucuz olması insanları bu yönde hareket etmeye yönlendirmiştir. Görüşmeler için gidilen yerlerde özellikle sınır kapılarına yakın yerleşim yerlerinde yaşları çok küçük olan çocukların dahi pasaportunun olduğu görülmüştür. Ayda yaklaşık 10 defa sınır kapılarından çıkıp belirlenen kotalar dahilinde alışveriş yaptıkları aktarılmıştır.

Kayıt dışı mallara kolaylıkla ulaşan katılımcıların vergi ödemelerini geri plana attıkları görülmektedir. Katılımcılar aradaki fiyat farklarını olası bir olumsuzluk ile karşılaştıklarında kullanacaklarını ifade etmişlerdir. Sadece birkaç kayıt dışı mal kullanan katılımcılar olduğu gibi çok geniş bir ürün yelpazesine sahip katılımcılar ile de görüşülmüştür. Bununla birlikte kayıt dışı malların kullanımının vergi ahlakını son derece olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Vergi gelirleri ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Vergi gelirlerinin artırılması ve bireylerin vergi uygulamaları ile uyumlu olması konusunda çeşitli politikalar üretilmektedir. Üretilen politikaların başarılı olması halinde vergi gelirleri artarken aksi durumda vergi gelirlerinde ya azalma ya da istenilenden daha az artış sağlanmaktadır. Bu çalışma da mükelleflerin mevcut vergi uygulamalarına uyum göstermeleri üzerinde önemli etkileri olabilen vergi ahlakını hangi belirleyiciler tarafından etkilendiğini incelemektedir.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına göre TRC3 bölgesi illeri olan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak'ta vergi ahlakının sosyal ve ekonomik belirleyicilerinin neler olduğu ve bölgede vergi ahlakı düzeyinin artırılarak dolaylı yünden vergi gelirlerinin artırılması hususları çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde “Vergi Ahlakı ile İlgili Kavramlar ve Vergi Ahlakının Belirleyicileri” bölüm başlığı altında ahlak kavramının vergi ile olan bağlantısı ile literatür taraması neticesinde belirlenen vergi ahlakının sosyal, ekonomik ve demografik belirleyicileri incelenmiş ve bu doğrultuda yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan “TRC3 Bölgesi ve İller Bazında Değerlendirmeler” de ise sırasıyla Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeriyle ilgili veriler paylaşılmıştır. Genel bütçe gelirlerinin tahsilatının tahakkuka oranı iller bazında değerlendirilmiş olup son on yedi yıla ilişkin veriler incelenmiştir. Bununla beraber bu illerin eğitim düzeylerini gösteren veriler ve yaşam endeksi sıralamalarına yer verilmiştir. Bölge illerinin tümünde birbirlerine yakın bir durum ortaya söz konusudur. Vergi tahsilatlarının tahakkuka oranının genel olarak düşük olmasına rağmen Siirt'in diğer illerden daha iyi olduğu görülmektedir. Yaşam endeksi ile ilgili verilere bakıldığında da 81 il arasında; Siirt'in 65, Batman'ın 77, Şırnak'ın 78 ve Mardin'in 80 sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de işsizlik verileri incelendiğinde de 26 bölge arasında TRC3 bölgesinde işsizlik oranının çok yüksek olduğu ve işsizlik oranı sıralamasında bölgenin ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Çalışmadaki bir diğer tespit ise bölgedeki kayıt dışılığa ilişkin verileridir. Kaçak mal kullanımına ilişkin sıralamalarda 81 il içerisinde; Mardin 4. sırada, Şırnak ise 14. sırada yer almıştır. Bazı kaçak malların ele geçirilmesi ile ilgili veriler incelendiğinde bölge illeri sıralamada yukarılarda yer almıştır. Ayrıca özel

kanunlar uyarınca en fazla dava açılan suçlar sıralamasında TRC3 bölgesinde Şırnak ili hariç diğer üç ilde ilk sırada 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa Muhalefetin olduğu görülmüştür.

Bölgede yapılan nitel çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Dört farklı ilde yaşayan ve memleketi bu şehirlere biri olan 32 tane gelir vergisi mükellefi ile görüşülmüştür. Ücret, ticari kazanç, zirai kazanç ve serbest meslek kazancı elde eden gelir vergisi mükellefleri ile yapılan görüşmeler dört ilde sadece şehir merkezlerinde değil, ilçelerde ve köylerde de yapılmıştır. Görüşmelerin yapıldığı 2021 yılında Covid-19 pandemisinin etkisini meslek gruplarında farklılık gösterdiği bilindiği için meslek grubu yelpazesi çeşitlendirilmiştir.

İlk olarak vergi ahlakının sosyal belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirleyici unsurlardan olan dini inancın etki düzeyi sorgulanmıştır. Bölgede büyük çoğunluğu Müslüman olmak üzere farklı dinlere mensup olan veya herhangi bir dini inancı olmayan katılımcılar ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılardan bazıları gönüllü vergi ödemelerinin dini inançları ile bağlantısının olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar gönüllü vergi ödemenin vicdandan kaynaklandığını ve bu hususta hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların büyük kısmı ise gönüllü vergi ödemenin dini inançları ile ilgisi olmadığını söylemişlerdir. Bu husus literatürün aksi yönünde bir sonuca varıldığının göstergesidir. Gönüllü vergi ödemenin dini inançları ile ilgisi olmadığını ifade eden katılımcıların bir kısmı kendilerini dindar olarak ifade eden, zekât ve fitre gibi dini sorumluluklarını yerine getiren bireylerden meydana gelmektedir. Yine bununla birlikte bu fikirde olan katılımcılar arasında hac görevini yerine getirmiş olan Müslümanlar ile Hristiyan katılımcılar bulunmaktadır. Bir diğer grup ise kendilerini dindar olarak ifade etmeyen bireylerden oluşmaktadır. Bu katılımcılar vergi ödeme davranışlarının devlete karşı bir sorumluluk olduğu ve bu doğrultuda hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. TRC3 bölgesinde görüşülen katılımcılardan dindar olduğunu ifade edenlerin din temelli maddi sorumluluklarını yerine getirdikleri ve vergiyi din ile bağdaştırmadıkları, bundan dolayı da bu grup için dini inancın vergi ahlakı üzerinde belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte vergi borcu erteleme bu grup için bir sorun yaratmadığı görülmüştür. Kişiler vergi ile zekât arasında karşılaştırma yapmış ve tercihlerini gönüllü ve zamanında ödeme yapma hususunda zekâttan yana

kullanmışlardır. Bu grup için vergi temel insani ihtiyaçlar ve dini sorumluluklardan sonra gelmektedir.

İkinci olarak vergi ahlakının ideoloji ve siyasi iktidar ile ilişkisi araştırılmıştır. Torgler (2003)'ün ifade ettiği siyasal sürece katılım oranı ve desteklenen siyasi partinin iktidarda olmasının vergi uyumunu etkileyeceği ile ilgili hususların TRC3 bölgesi için de geçerli olduğu söylenebilir. Bölgede seçimlere katılım oranlarının yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcılar vergi ile ilgili görüşlerini beyan ederken pek çok ödemeyi vergi ödemesi olarak gördüklerine dair ifadelere rastlanılmıştır. Yaklaşık yirmi yıldır Türkiye'de iktidar partisi AK Parti'dir. TRC3 bölgesinde seçim sonuçlarında başarılı olan diğer bir parti ise HDP'dir. Katılımcılar AK Parti, HDP ve belediye yönetimine atanan kayyumlar üzerinden değerlemelerde bulunmuş ve hem kendi görüşlerini hem de çevrelerinden duymuş oldukları görüşler üzerinde değerlendirmeler yapmışlardır. Bazı bireylerin su faturası öderken hangi partinin belediye yönetiminde olduğuna bakarak ödeme gerçekleştirdikleri ve yönetim değiştiği zaman gönüllü vergi ödeme davranışlarının da değiştiği tespit edilmiştir. Katılımcılardan bir kısmının üzerinde durdukları bir başka husus ise devlet ve hükümet ayrımıdır. Hükümetlerin değişebileceği ama devletin baki kalacağı ifade edilerek vergi ödemenin bir vatandaşlık görevi olarak hükümet ile ilgili olmadığı ama devlet ile ilgili olduğu aktarılmıştır. Buradaki önemli olan bir diğer konu vergi ödemelerindeki gönüllülük ile ilgilidir. Vergiyi vatandaşlık görevi olarak görüp vergi ödediğini ifade eden katılımcıların bir bölümü her halükarda vergilerini ödediklerini ama kendileri gibi düşünen ve oy verdikleri yönetimlere karşı vergi ödemelerinde daha gönüllü olacaklarını ifade etmişlerdir.

Aynı sosyal çevreye mensup, insanların kendilerine örnek aldıkları veya aynı ideoloji ya da aynı dini inanca sahip kişilerin birlerini etkiledikleri görülmektedir. Çalışmada sosyal çevrenin mükelleflerin vergi ödemelerindeki gönüllülüğü üzerinde etkilerini görebilmek adına öncelikle mükelleflerin ailelerinde ve yakın çevrelerinde vergi kaçırma davranışı ile karşılaşp karşılaşmadıklarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük bir bölümü çevrelerinde vergi kaçırmaya şahit olduklarını ya da başkaları aracılığıyla duyduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların sayıca az olan bir diğer bölümü ise çevrelerinin sadece ücret geliri elde edenlerden meydana geldiğini ve vergi kaçırmaya tanık olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bir sonraki aşamada gelir vergisi mükellefi olan katılımcılar üzerindeki sosyal çevre ile aile etkilerinin tespiti için vergi

kaçıranların haklı görülüp görülmediği üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmada ailesinde veya yakın çevresinde vergi kaçırma davranışı içerisinde olan bireylere tepki gösterenler, bu eylemleri tüm vatandaşların hakkı ve kul hakkı kapsamında değerlendirmişlerdir. Böyle bir şey ile karşılaşıldığında tepkisiz kalacaklarını ifade eden katılımcılar ise çevrelerinin düşük gelirli bireylerden oluştuğunu, ödeyemeyecek durumda olanların mazur görülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Burada katılımcıların uzlaşmış oldukları bir diğer konu ise düşük gelirli bireylerin öncelikli olarak başta temel insani ihtiyaçlarını karşılamak zorunda oldukları, gelirlerinde ciddi bir azalma olduğu ve temel ihtiyaçların karşılanmasının ardından mükelleflerin vergi ödemeye güçlerinin kalmadığıdır. Sosyal çevrelerinde vergi kaçırmanın yakalanmadığı gören mükellefler, vergi ödeme motivasyonlarının düştüğünü ve bir süre sonra bu bireylerden etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Sosyal çevrenin vergi ahlakının belirleyicisi olduğu doğrultusunda sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmada ayrıca TRC3 bölgesinde vergi ahlakının ekonomik belirleyicilerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Kamu hizmetlerinin ve kamu idarelerinin, mükelleflerin vergi ahlakları üzerindeki etkisinin ne boyutta olduğunu anlayabilmek için katılımcılara bazı sorular yöneltilmiştir. Katılımcılar kamu hizmetlerini değerlendirirken temel kamu hizmetlerinde yaşadıkları eksiklikleri sıralamışlardır. Hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerden farklı beklentilerin olduğu ama istenilen boyutta karşılık görülmediği aktarılmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmı ödedikleri vergilerin az bir bölümünün kamu hizmeti olarak döndüğünü ama kamu hizmetlerinde ciddi eksiklikler olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların bir bölümü ise yaşadıkları şehirleri diğer şehirler ile karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmalar neticesinde bölgeler arası farklılıkların olduğunu ve yaşadıkları şehir ve bölgelerde yeterli ölçüde kamu hizmeti alamadıklarını aktarmışlardır. Bazı katılımcılar ise aynı şehrin farklı iki mahallesinde bile kamu hizmetlerinin aynı olmadığını görece zenginlerin yaşadığı mahallelere hizmetlerin daha fazla gittiğini belirtmişlerdir. Genel olarak ulaşım altyapısı, su şebekesi, elektrik ve kentsel planlama gibi kamu hizmetlerinin bile eksik kaldığını ve bunun vergi ödemede bir motivasyon düşüklüğüne yol açtığını ifade etmişlerdir. 32 katılımcıdan 2'si kamu hizmetlerinden memnun olduklarını ifade etmekle beraber kriter olarak da yaşadıklarını yerleşim yerlerinin eski ve yeni halleri üzerine karşılaştırma yapmışlardır. Kamu hizmetleri konusunda katılımcıların üzerinde durdukları kimi hususlar mevcuttur. Vergi borcu ödemek için vergi dairelerine giden katılımcıların bir kısmı akrabalık, tanıdık gibi

ikili ilişkiler neticesinde bazı işlerini hallettiklerini aksi hâlde işlemlerini halletmekte zorlandıklarını ifade etmektedir. Bazı katılımcılar ise vergi dairelerinde çalışanlar arasında iş bölümü olmadığını düşünmektedir. Bundan kaynaklı olarak vergi dairelerinde sorunlar ile karşılaştıklarını yaşanan sorunların ise vergi ödeme isteğini azalttığını aktarmışlardır. Kamu hizmetlerinin istenilen ölçüde olması ve kamu idarelerinin etkin çalışması literatürde vergi ahlakını arttıran sebepler arasında sayılmaktadır. TRC3 bölgesinde yapılan bu çalışmada da daha önce yapılan çalışmalar ile aynı doğrultuda sonuçlara ulaşılmıştır.

Vergi denetimleri ve vergi cezaları konusunda katılımcıların büyük çoğunluğu benzer biçimde fikir beyan etmiştir. TRC3 bölgesinde vergi denetimlerine şahit olanlar denetimlerin yetersiz olduğu ve çoğu zaman yapılan denetimlerde defter, kayıt ve beyanların derinlemesine incelenmediği söylenmiştir. Yine vergi dairesi yoklama işlemlerinde sorunların olduğu ve personel yetersizliğinin varlığı diğer sorunlar arasında yer almaktadır. Cezalar konusunda da caydırıcılığın olmadığı yönünde düşünceler beyan edilmiştir. Katılımcılar arasında vergi levhası olmadığı hâlde uzun süre işletmesinde faaliyetlerini sürdürdüğünü ve hiç denetime denk gelmediğini ifade edenler ve bunun gibi örneklere şahit olanlar vardır. Bu husus düzenli ve gönüllü olarak vergi ödeyen mükellefleri olumsuz etkilenmektedir.

Vergi aflarına bakış açısını tespit edebilmek adına gelir vergisi mükellefleriyle görüşülürken hem daha önce vergi affından yararlanan hem de vergi aflarından yararlanmayan mükelleflerin görüşlerine başvurulmuştur. Vergi aflarının vergi borçlarını zamanında ve eksiksiz olarak ödeyen mükellefleri kötü etkilediği ve bir süre sonra pişmanlığa neden olduğu görülmüştür. Bununla beraber vergi affı olarak nitelendirilen yapılandırma kanunlarının son yıllarda sürekli çıkması da mükellefleri olumsuz etkilemiştir. Mükelleflerin bir kısmı vergi borcu olanlar için iyi bir uygulama olduğunu ama uzun vadede mükellefleri kötü etkilediği görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu konuda katılımcılardan gelen değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda daha önce yapılan çalışmalar ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Vergi afları TRC3 bölgesinde vergi ahlakını belirleyen ekonomik sebepler arasında yer almaktadır.

Çalışmada mükelleflerin adalet algıları ve bunun vergi ahlakına yansımaları incelenirken bölgede yer alan kimi özel durumlar öncelikli değerlendirmeye alınmıştır. TRC3 bölgesinde görüşülen kişilerden arasında seyit soyundan geldiğini ifade eden

katılımcılar mevcuttur. Bununla beraber katılımcılar arasında gayrimüslim olanlar vardır. Cumhuriyet öncesi dönemde bu gruplar farklı vergi uygulamaları ile karşılaşmışlardır. Çalışmada herhangi bir vergi ayrıcalığı konusunda katılımcıların hemfikir olduğu şey, herkesin adil bir biçimde vergi ödemesi yönünde olmuştur. Bunun sebepleri sıralanırken bazı katılımcılar seyit soyundan gelenlere vergi ayrıcalığı tanındığı takdirde bu uygulamanın suiistimal edileceği ve sahte secereler ile bu ayrıcalıktan fayda sağlamak isteyen bireylerin olacağı yönündedir. Bazı katılımcılar ise eskiden bu tarz uygulamaların var olduğunu ama günümüz şartlarında herkesin geliri doğrultusunda eşit bir biçimde vergi ödemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Vergi adaleti konusunda katılımcılar arasında dile getirilen bir diğer husus ise adalet anlayışını zedeleyecek vergi uygulamalarının mükelleflerin motivasyonunu kötü etkilediği ve gönüllü vergi ödeyenlerde olumsuzlukları beraberinde getirdiği yönünde olmuştur. Vergi adaleti konusunda ifade edilen görüşlerin, dini inanç ve vergi afları ile birlikte değerlendirildiği de görülmüştür.

Ekonomik konjonktürün vergi ahlakını nasıl etkilediği ile ilgili katılımcıların vermiş oldukları cevapların 2020 yılının Mart ayından bu yana bütün dünyada etkisini gösteren Covid-19 pandemiden etkilendiği görülmüştür. Katılımcılar, pandemiden kaynaklı olarak gelirlerinin azaldığını, gelirleri azaldığı için gerçeğe aykırı beyanda bulduklarını ifade etmişlerdir. Bununla beraber pandemi döneminde temel ihtiyaçların karşılanması dışında pek çok işyerinin kapalı kalması, sokağa çıkma kısıtlamaları ile pek çok sektörde üretimin azalması doğrudan mükellefleri de etkilemiştir. Katılımcılar özellikle pandemi döneminde temel ihtiyaçlarını karşılamayı öncelik olarak belirlediklerini, sürecin belirsiz olmasından dolayı vergi ödeme konusunda istekli davranmadıklarını ifade etmişlerdir. Bununla beraber bu süreçte vergi ödemediklerini ifade eden gelir vergisi mükellefleri de olmuştur. Ekonomik konjonktürün vergi ahlakı üzerindeki etkisi literatür ile uyumlu olmuştur.

Mükelleflerin yolsuzluklar ile ilgili tutumlarının vergi ahlakı üzerine etkisi sorgulanırken, mükelleflerin bazıları şahit oldukları yolsuzlukları, bazıları ise çevrelerinde duydukları bazı örnekler üzerine çözümlemeler yapmışlardır. Katılımcılar kamu kurumlarında görev yapan ve yolsuzluk yapan kişilerin tespit edilerek yaptırım uygulanması ile olumlu neticelere ulaşılabileceğini söylemişlerdir. Yapılan değerlendirme sonucunda TRC3 bölgesinde yolsuzluklara bakış açısında göze çarpan bir başka değerlendirmesi ise yolsuzluk ile karşılaşılmasının sıradan görülmesidir. Bununla

beraber yolsuzlukların vergi ödemedeki gönüllülük üzerinde olumsuz olarak etki ettiğini belirten katılımcılar mevcuttur. Katılımcıların genel görüşleri göz önünde bulundurulduğunda TRC3 bölgesinde yolsuzlukların vergi ahlakını belirleyen etkenlerden biri olduğu ve bunun daha önceki çalışmalar ile uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır.

Kayıt dışılık bütün dünyada önemli bir sorun olmaktadır. Türkiye’de de kayıt dışılık ile ilgili problemler mevcut olup TRC3 bölgesi kayıt dışı pek çok mala erişimin mümkün olduğu bir bölgedir. Bölgede özellikle tütün mamulleri elektronik cihazlar ve akaryakıt ürünleri başta olmak üzere pek çok malın kayıt dışı olanına ulaşılabilirdiği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bununla beraber Mardin ve Şırnak illerinin sınır şehirler olmasından kaynaklı olarak bölgede kaçak olarak ifade edilen mallara erişim konusunda pek fazla güçlük yaşanmamaktadır. Katılımcılar bu konuda değerlendirme yaparken genellikle cep telefonu ve sigara özelinde değerlendirme yapıp fiyat farklarından kaynaklanan hesaplamaların kendilerini kaçak mallara yönlendirdiğini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar kullandıkları kaçak malların çeşitliliğinin fazla olduğunu mal gruplarında kaçak olmayan malları hiç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu konu Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı’nın yayınladığı veriler ile paralellik göstermektedir. Bununla beraber kayıt dışı mallara kolaylıkla erişen ve bu malları temin eden kişilerin gönüllü vergi ödeme davranışları ile ilgili olumsuzlukların yaşandığı gözlemlenmiştir. Kayıt dışılığın vergi ahlakının belirleyicilerinden biri olduğu anlaşılmış olup elde edilen sonuçların literatür ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma kapsamında gelir vergisi mükelleflerinin verdikleri cevaplar TRC3 bölgesinde yaşayan ve memleketi bu bölgedeki şehirlerden biri olan katılımcıların vergi ahlakının sosyal ve ekonomik belirleyicilerinin neler olduğunu ortaya koymuş olup mükelleflerin gönüllü olarak vergi ödeme ve ödememe durumları ile ilgili fikirleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplar neticesinde ekonomik ve sosyal belirleyiciler arasında hem literatür ile uyumlu hem de literatür ile uyumsuz olan sonuçlara ulaşılmıştır.

Vergi ahlakının belirleyicilerin TRC3 bölgesi özelinde incelendiği bu çalışma bölgede yer alan illerin kendine özel birtakım durumlarının olduğu da ortaya koymuştur. Bunlardan ilki din olgusudur. Öyle ki çalışmada bu bölgenin seçilmesinde din olgusu

önemli bir unsur olmuştur. Vergi ahlakının literatürde yer alan belirleyicileri arasında din olgusuna ya da dini inanca bölge bazlı çalışmalarda çok yer verilmemesi bu çalışmanın literatüre katkısını da artırmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu bir takım özel durumlardan ikincisi bölge özelinde çok yaygın olan kaçak mal kullanımı durumudur. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde bu durumun katılımcı ve idare açısından nedenleri ve sonuçları incelenmiş ve vergi ahlakı ile ilişkisi ele alınmıştır. Yine üçüncü olarak, bölgede bölgesel gelişmişlik düzeyinin ve vergi gelirlerinin çok düşük olmasının vergi ahlakının belirleyici unsuru olup olmadığının tespitinin yapılmaya çalışılması çalışmanın literatüre katkısının ortaya konması açısından önemlidir. Çünkü vergi gelirlerinin düşük olması hem bölgesel gelişmişlik düzeyi hem de vergi ahlakının belirleyicileri açısından ayrı ayrı ele alınmış ve incelenmiştir. Tüm bu incelemeler sonucu göstermiştir ki diğer bölgelerden farklı sosyal ve kültürel yapıya sahip olan TRC3 bölgesinden çalışmaya katkı sağlayan katılımcılar hem çalışmaya konu bölgenin kendine has özelliklerini vergi ahlakı açısından ortaya koymuşlar hem de bölgede gelir elde eden bir mükellef olarak vergiye bakış açılarını yansıtmışlardır.

Çalışma kapsamında katılımcılar tarafından öneriler sunulmuştur. Bu önerilerden bir kısmı vergi mükelleflerine yönelik iken bir kısmı ise kanun yapıcılara yöneliktir. Vergi mükelleflerinin, vergi öderken siyasi düşüncelerinden bağımsız olarak vatandaşlık bilinci ile ödeme yapmaları bununla beraber devlet ve iktidar kavramlarının (burada iktidar, genel olarak katılımcılar tarafından belediye seçimlerini kazanan partiler için de kullanılmıştır) ayrımının yapılması ve bu şekilde vergi ödenmesi yönünde öneriler bulunmaktadır. Bununla beraber özellikle vergi borcu silinen şirketlerin varlığının mükellefleri kötü etkilediği ve böyle uygulamaların olmamasının bireylerin vergiye bakış açılarını değiştirebileceklerini ifade etmişlerdir. Bir diğer husus, cezalar ve denetimler konusunda eksik görülen kısımlar üzerinedir. Cezaların caydırıcılığının olmamasından ve bölgede görüşülen pek çok katılımcının denetimlerin genellikle formaliteden ibaret olmasının mükellefleri kötü etkilediği ve bu konuda düzenlemelerin yapılması önerilmiştir. Yurt dışından kaçak olarak getirilen mallar ile bu malların Türkiye’de satış fiyatları üzerindeki farkları eleştiren katılımcılar, aradaki fiyat farklarının çok ciddi olduğunu bu konuda vergi oranlarının düşürülmesi ile insanların kaçak mal kullanmayacaklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların sunduğu öneriler dışında birtakım farklı önerilerinde sunulması önem taşımaktadır. TRC3 bölgesi, Türkiye’de en az gelişmiş bölgeler arasında yer almaktadır. Bu çok uzun yıllardan beri önemli bir sorun olmaktadır ve bu hususta bazı çözümler getirilmesi konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Kalkınma planlarının amaçları arasında yer alan bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması amacı, istenilen ölçüde başarıya ulaşamamıştır. Türkiye’de uygulanan vergi ve benzeri teşviklerin bölge bazlı bir takım uygulamalarla genişletilerek hayata geçirilmesi TRC3 bölgesinin gelişmişlik düzeyine etki edebileceği ve bölgesel eşitsizlikleri azaltabileceği değerlendirilmiştir. İlk aşamada vergi gelirlerinin azalmasına neden olabilecek bu uygulama uzun vadede mükellefleri olumlu etkileyecek ve gönüllü vergi ödemeyi arttıracaktır.

Vergi aflarının son yıllarda fazlaca çıktığı görülmektedir. Vergisini zamanında ve eksiksiz olarak ödeyen mükelleflerin bir nevi cezalandırılmasına yol açmaktadır. Dünya genelinde vergi tahakkuk/tahsil oranının yüksek olduğu ülkelerde hangi sıklıkla vergi aflarının çıkarıldığı incelenmeli ve bu doğrultuda bazı çözümler getirilebilir. 6824 sayılı Kanun kapsamında gelir ve kurumlar vergisi borçlarını zamanında ödeyen mükelleflerin elde etmiş oldukları %5 indirim oranının yükseltilerek bunun kamu spotları aracılığıyla duyurulması ve bu konuda mükelleflerin bilinçlendirilmesi amaçlanmalıdır.

Akademisyenlerden oluşturulacak bir heyet tarafından ülkede yer alan 81 il için vergi ahlakı haritası çıkarılarak genel tedbirler ve çözüm önerileri yerine bölge geneli, il geneli bazı özel hallerde ise ilçe geneli tedbirler alınmalıdır. Bununla beraber ilköğretim okullarında okutulan Vatandaşlık konulu derslerde vergi ödemenin önemine değinilmeli, bununla beraber vergi bilincinin anlatılacağı haftalarda Hazine ve Maliye Bakanlığı ile iletişime geçilerek kurum bünyesinden destek alınması öğrencilerin küçük yaşlardan itibaren verginin önemini kavraması konusunda son derece önem taşımaktadır. Bu öneri TRC3 bölgesi özelinde olduğu gibi, diğer bölgelerde de uygulamaya konularak geleceğin mükellef adaylarına verginin anlamını ve karşılığını kavratılmak adına olumlu sonuçlara vesile olabilir.

TRC3 bölgesinde özelinde bir takım önerilere de değinmek gerekmektedir. TRC3 bölgesi gelir düzeyinin düşük olduğu ve işsizliğin çok fazla olduğu bir bölgedir. Katılımcılar temel insani ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra vergi ödeme güçlerinin kalmadığını belirtmişlerdir. Bu konu son derece önem arz etmektedir. Yine bölgede politik tartışmaların ve sorunların uzun yıllardır sürdüğü bilinmektedir. TRC3 bölgesinde

yaşayanların gelir düzeylerinin yükseltilmesi yönünde yapılacak girişimler son derece önemlidir. Gelir düzeyi çok çok düşük olan insanlar vergiyi sadece bir yük olarak görmekte ve çevrelerine de bu fikri empoze etmektedirler. Ekonomi politikaları ile birlikte diğer bölgelerin çok gerisinde olan TRC3 bölgesinde yeni iş sahaları yaratılmalı ve böylelikle işsizlik azaltılarak insanların gelir düzeyinin artması sağlanmalıdır. TRC3 bölgesi illerinin birinde yatırım yapan iş insanlarına sunulan teşviklerin artırılması bu hususta hizmet sunabilir. Temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda sorun yaşamayacak mükelleflerin vergi algıları değişecektir.

Yine TRC3 bölgesi aşiret olarak adlandırılan geniş ailelere ev sahipliği yapmaktadır. Yapılan görüşmelerde aile büyüklerinin veya toplumun büyük bir kısmında saygı duyulan kanaat önderi olarak anılan kişilerin önemli olduğu anlaşılmıştır. Devletin yetkili organlarının vergi konusunda bu kişiler ile yapacağı görüşmeler son derece önemlidir. Bu kişiler, mükelleflerin vergi alışkanlıkları üzerinde etkili olacak potansiyeli barındırmaktadırlar. Özellikle vergi ve zekât arasındaki farklar, kaçak mal kullanımı, gerçeğe aykırı beyan ve vergi denetimleri ile ilgili hususlarda bilgilendirildikleri takdirde sürece olumlu bir şekilde tesir edeceklerdir.

TRC3 bölgesinde katılımcılar vergi denetimi yapıldığı zaman ilgili yerleşim yerindeki bazı çevrelerin bu denetimden daha önce haberlerinin olmasının denetimlerin amacına ulaşmasını engellendiğini ifade etmişlerdir. TRC3 bölgesinde herhangi bir vergi denetimi yapılacağı zaman bölge dışında farklı illerde görev yapan memurların görevlendirilmesi ve bu hususta denetimlerin yapılması önemlidir.

Bölgede kayıt dışı mallara erişim uzun yıllardan beri önemli bir problemdir. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler neticesinde genel kanının kayıt dışı mallara erişimin yine var olduğu ama geçmiş yıllara göre kolay olmadığı şeklindedir. Bölgede kayıt dışı mallara erişimin engellenebilmesi için uygulanan tedbirlerin gözden geçirilerek genişletilmesi gerekmektedir. Katılımcıların özellikle üstünde durmuş oldukları ciddi fiyat farklılıklarına sebep olan vergi oranlarının düzenlenmesi de bu sorunu ortadan kaldırabilir.

KAYNAKÇA

- Abdiyeva, R., Pirimbaev, J., & Özdil, T. (2011). Kırgızistan'da Vergi Kültürü ve Belirleyenleri. *Session 5C: Orta Asya Ekonomileri II*, (s. 335-342).
- Acar, S., Kazancık, B. L., & Işık, M. (2019). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. Ankara: TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.
- Adli İstatistikler*. (2019). Ocak 22, 2021 tarihinde <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1062020170359HizmeteOzel-2019-bask%C4%B1-%C4%B0SA.pdf> adresinden alındı
- Ak Parti*. (2002). <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2020) adresinden alındı
- Akdoğan, A. (2019). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Aksoy, Ş. (1989). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2011). Toplam Ahlak Felsefesi ve Toplam Ahlak Yönetimi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 65-78. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hiad/issue/7650/331459> adresinden alındı
- Alm, J. (1998). Tax Policy Analysis: The Introduction Of A Russian Tax Amnesty. *International Studies Program*.
- Alm, J., & Gomez, J. L. (2008). Social Capital and Tax Morale in Spain. *Economic Analysis & Policy*, 38(1), 73-87.
- Alm, J., & Torgler, B. (2004). Estimating the determinants of tax morale National Tax Association. *Tax Institute of America Proceedings of the Annual Meeting*, 269-274.
- Alm, J., & Torgler, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in the United States and Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246. Kasım 30, 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/4848005_Culture_Differences_and_Tax_Morale_in_the_United_States_and_Europe adresinden alındı
- Alm, J., Micheal, M., & Beck, W. (1990). Amazing Grace: Tax Amnesties And Compliance. *National Tax Journal*, 43(1), 23-37.
- Alptekin, V., Metin, İ., & Akcan, A. M. (2018). *Kripto Para Ekonomisi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Andreoni, J., Erard, B., & Feinstein, J. (1998). Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, 36(2), 818-860.
- Arangül, M. (2020). Seyyidlerin Mafiyeti Bağlamında Osmanlı'da Vergi Adaleti. H. S. Kiroğlu içinde, *İlahiyat Alanında Akademik Çalışmalar-II* (s. 120-151). Ankara: Gece Kitaplığı.

- Armut, F. (2019). *Mükellefin vergiye gönüllü uyumunda vergi ahlaki faktörünün değerlendirilmesi (Amasya ili örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Arslan, M. (2012). *Türk Vergi Sistemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aslan, F. (2016). *Vergi mükelleflerinin vergi karşısındaki davranışları: Diyarbakır ili örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Ateş, M. S. (2017). *Türkiye'de Özel Tüketim Vergisi Uygulaması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Ayas, I., & Saruç, N. T. (2015). Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya-Türkiye . *AKÜ İİBF Dergisi*, 179-188.
- Aydın, M. S. (2019). *Gelir Vergisi Mükelleflerinin Vergiye İlişkin Algı ve Tutumları:Mardin İli Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Bakırtaş, D. (2016). Kurumlar, Vergi Kültürü ve Ekonomik Büyüme. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 67-87.
- Baloğlu, B. (2010). *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Halkın Vergiye Bakışı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Baloğlu, B., & Baloğlu, F. (2010). *Toplumsal Yapı ve Verginin Sosyal Bileşenleri Tercihli Vergi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Balter, H. G., & Guidotti, J. R. (1983). *Tax Fraud and Evasion: A Guide to Civil and Criminal Practice Under Federal Law*. Warren Gorham & Lamont.
- Barkan, Ö. L. (1979). *İslam Ansiklopedisi "Avarız"*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayram, A. K. (2013). Etik, Ahlak ve Siyasal Değerler. *Bilim ve Ahlak* (s. 13-33). içinde İstanbul: Açılım Kitap.
- Berger, P. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekleri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berksoy, T., & Yıldırım, N. E. (2017). Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri. *Journal of Awareness*, 2(1), 1-18. Temmuz 11, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/358032> adresinden alındı
- Bilgin Kaynar, H. (2011). Türkiye'de Vergi Ahlakının Belirleyicileri. *Odtü Gelişme Dergisi*, 38(2), 167-190.
- Bilgin, C., & Bilgin, H. K. (2014). Türkiye ve Avrupa Birliğinde Vergi Ahlakının Belirleyicileri. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(3), 113-144.
- Bilgin, H. K. (2011). Vergi Ahlakının Teorik Çerçevesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 259-278.

- Bilgiseven, A. K. (1985). *Din Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Yayınevi.
- Bilici, N. (2018). *Türk Vergi Sistemi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1992). *Qualitative research for education: A introduction to theory and methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bostancı, M. N. (1995). *Toplum, Kültür ve Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Boyd, C. O. (2001). Philosophical foundations of qualitative research. *Nursing Research: A Qualitative Perspective Third Edition* (s. 65-90). içinde Boston: NLN Press.
- Brink, P. J. (1991). Issues of reliability and validity. *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue* (s. 164-186). içinde Newbury Park. <https://methods.sagepub.com/book/qualitative-nursing-research/n20.xml> adresinden alındı
- Bulut, M. (2015). Ahlâk ve İktisat. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 5(2), 105-123. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi/issue/15864/167237> adresinden alındı
- Can, E., & Duran, İ. (2015). Demografik Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: İstanbul İli Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(606), 55-71. Ekim 16, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/788178> adresinden alındı
- Challaye, F. (2007). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. NJ: Prentice Hall Upper Saddle River.
- Cumhuriyet Halk Partisi*. (2020, 11 23). Cumhuriyet Halk Partisi: <https://chp.azureedge.net/2019-secim-bildirgesi.pdf> adresinden alındı
- Çal, S. (2007). Kamu Hizmeti: Bir Tanım Denemesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 599-655.
- Çalçalı, Ö. (2013). Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(11), 89-108.
- Çelebi, A. K. (2012). *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Çelikkaya, A. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Ahlakı: OECD Raporu Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 65-89.
- Çetin, G. (2007). Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 171-187.
- Çiçek, H., Karakaç, M., & Abdunnur, Y. (2008). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde vergi yükümlülerinin vergiyi algılama ve tutum analizi: Bir alan araştırması*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

- Çiçek, U., & Uygun, G. (2019). Kültürün Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: TR 61 Bölgesinde Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 445-462.
- Dağ, M., & Okde, B. (2016). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Sınır Ticaretini Olumsuz Etkileyen Faktörler ve Ekonomik Etkileri. *Global Business Research Congress* (s. 524-534). İstanbul: Press Academia Procedia.
- Demir, İ. C. (2008). *Vergi ahlâkı ve belirleyenleri, Ege Bölgesi örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü : İzmir.
- Dicle Kalkınma Ajansı*. (2021, Nisan 5). <https://www.dika.org.tr/dicle/bolgenin-dunyadaki-konumu> adresinden alındı
- Doğan, B. S. (2019). *Türkiye'de Vergi Ahlakını Şekillendiren Etkenler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Edizdoğan, N., & Gümüş, E. (2013). Vergi Afları ve Türkiye'de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi* (164), 99-119.
- Egeli, H., & Karakoyun, F. (2019). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Eker, A. (1999). *Kamu Maliyesi*. İzmir: Maliye Bölümü Masaüstü Yayıncılık Birimi.
- Ekici, M. S. (2009). Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200-223.
- Erkan, B. (1999). Türkiye'de Nedenleri ve Boyutlarıyla Bölgesel Dualizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 119-136. Ocak 24, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4744/65088> adresinden alındı
- Eser, H., Memişoğlu, D., & Özdamar, G. (2011). Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo-Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 201-217.
- Fisher, R., & John Goddeeris, J. Y. (1989). Participation in Tax Amnesties: The Individual Income Tax. *National Tax Journal* 42 (1), 15-27.
- Gelir İdaresi Başkanlığı*. (2020, Ocak 6). www.gib.gov.tr adresinden alındı
- Gelir İdaresi Başkanlığı*. (2021, Kasım 14). https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20211.htm adresinden alındı
- Glaver, F. (2017). Pervasive Decentralisation of Digital Infrastructures: A Framework for Blockchain enabled System and Use Case Analysis. *Hawaii International Conference on System Sciences*. Hawaii.
- Gök, F. (2019). *Tunceli'de vergi ahlakının belirleyenleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tunceli: Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gök, M., Biyan, Ö., & Akar, S. (2013). Vergilemede Adalet İlkesinin Anayasal Temelleri Ve Uygulamaya Yansımaları: Seçilmiş OECD Ülkeleri Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 269-292. <https://dergipark.org.tr/pub/muiibd/issue/497/4462> adresinden alındı
- Gökalp, İ. (2007). Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler. *Akademik Bakış*(12), 1-13.
- Gökbel, D. (2003). Vergi Affı.
- Gökbunar, A. R., Selim, S., & Yanıkkaya, H. (2007). Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(63), 69-94. Aralık 13, 2020 tarihinde <http://www.ekonomikyaklasim.org/fulltext/94-1395770299.pdf> adresinden alındı
- Göküş, M., AY, A., & Alptürker, H. (2016). Kamu Hizmeti Sunumunda Memur Davranışlarının Vatandaşlar Tarafından Değerlendirilmesi: Nevşehir İli Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 26-39.
- Gözler, K., & Gürsel, K. (2017). *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gülan, A. (1999). Kamu Hizmeti Kavramı. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 148(Prof. Dr. Lütfi Duran'a Armağan Özel Sayısı 1-3), 148-159.
- Güler, H. (2020). Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Olay Analiziyle Ölçülmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(1), 256-273.
- Güner, Ü. (2008). *Türkiye'de Vergi Bilincinin ve Vergi Ahlakının Oluşmasında Gelir İdaresinin Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gür, E. (2019). *Vergi Bilinci Vergi Ahlakı Bingöl Ortaöğretim Öğrencileri Üzerinde Bir Analiz*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Güzel, S. A. (2020). *Muhasebecilerin Vergi Ahlakının Ve Vergi Uyumunun Belirleyicileri Üzerine Bir Uygulama*. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Haluk, E., & Funda, K. (2019). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, O. (2012). *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heller, A., & Feher, F. (1993). *Postmodern Politik Durum*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Herekman, A. (1991). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (2000). Age and The Explanation of Crime. *Crime Readings*, 138-142.
- Hirschman, A. O. (2014). *Tutkular ve Çıkarlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

- <https://www.aile.gov.tr/>. (2022, Haziran 15). *Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı*. <https://www.aile.gov.tr/raporlar/yillik-faaliyet-raporlari/> adresinden alındı
- İpek, S., & Kaynar, İ. (2009). Demografik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları. *Maliye Dergisi*(157), 116-130.
- İzgi, K., & Saruç, N. T. (2011). Sosyo-Kültürel Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Anket Çalışması. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-142.
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla 2019 Raporu*. (2020). Şubat 6, 2021 tarihinde KOM: <https://www.egm.gov.tr/kurumlar/egm.gov.tr/IcSite/kom/YAYINLARIMIZ/T%C3%9CRK%C3%87E/2019-RAPORU-TR.pdf> adresinden alındı
- Karagöz, İ. (2010). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karahöyük, M. (2013). Din ve Ekonomi İlişkisi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 193-220. Ocak 19, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/pub/flsf/issue/48620/617716> adresinden alındı
- Karaman, F. (2011). *Din ve Sosyal Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=zeki+karata%C5%9F&btnG= adresinden alındı
- Kaya, İ. (2007). Azınlıklar, Çokkültürlülük ve Mardin. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(9), 44-55. Nisan 9, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787190> adresinden alındı
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). *Siirtte Kadının Dini ve Sosyal Konumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Kılıç, R. (2005). *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifer*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kınsün, A. (2016). Dini Gruplar Sosyolojisi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (6), 210-227.
- Kıral, E. (2018). Vergi Ahlak ve Vergi Bilincini Etkileyen Faktörler: Çukurova Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 150-167.
- Kızılot, Ş., & Taş, M. (2010). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Korlu, R. K., Çetinkaya, Ö., & Gerçek, A. (2016). Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 443-465.
- Kutub, S. (2007). *Din Budur*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.

- Küçükalp, D. (2011). *Siyaset Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2021, Temmuz 29). <https://mardin.ktb.gov.tr:https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56480/genel-bilgiler.html> adresinden alındı
- Mardin, Ş. (1983). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martinez-Vazquez, J., & Torgler, B. (2009). The Evolution of Tax Morale in Modern Spain. *Journal of Economic Issues*, 43(1), 1-28.
- McGee, R. W. (1998). The Ethics of Tax Evasion in Islam. *South Orange: The Dumont Institute for Public Policy Research*, 214-219.
- Mehmet Tosuner, İ. C. (2008). Ege Bölgesinin Vergi Ahlakı Düzeyi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi* , 355-373.
- Mehmet Tosuner, İ. C. (2009). Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-15.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mitchell, D. J. (2011). , Laffer Eğrisi Doğrultusunda Vergi Oranları, Vergilendirilebilir Gelir ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Anlaşılması, Çev. Sinan Çukurçayır. *Maliye Dergisi*(161), 326-336. Kasım 15, 2020 tarihinde <https://vergidosyasi.files.wordpress.com/2020/04/mitchell-laffer-ec49frisi-vergi-oranlar4b1.pdf> adresinden alındı
- Molero, J., & Pujol, F. (2012). Walking Inside the Potential Tax Evader's Mind: Tax Morale Does Matter. *Journal of Business Ethics*, 105(2), 151-162.
- Mutlu, M. F. (2019). *İslam Hukukunda Vergi-Zekât İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutluer, K. M., Öner, E., & Kesik, A. (2013). *Teori ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nerré, B. (2008). Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis & Policy*, 153-167.
- Onar, S. S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: Hak Kitabevi.
- Oral, B. G. (2009). *Yolsuzluk-Türk Vergi Sistemi İlişkisi ve Mücadele Stratejileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Organ, İ., & Çavdar, F. (2017). Türkiye’de Vergi Mükellefleri Perspektifinden Vergi Denetiminde Sorunlar: İstanbul, Tekirdağ, Edirne Ve Kırklareli’nden Bulgular. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 46-69. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/issue/27992/297174#article_cite adresinden alındı

- Organ, İ., & Yegen, B. (2013). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 241-271.
- Öğüt, T. (2011). Milli Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Ekonomisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 31(2), 91-122. Eylül 16, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/498/4448> adresinden alındı
- Öncel, M., Kumrulu, A., & Çağan, N. (2017). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özbay, F. (2020). Mükelleflerin Vergi Algısı, Vergi Yükü ve Vergi Kaçırmaya Bakış Açısı:Diyarbakır İli Örneği. *Vergi Sorunları Dergisi*, 43(385), 127-139. Ocak 11, 2021 tarihinde <http://vergisorunlari.com.tr/makale/mukelleflerin-vergi-algisi-vergi-yuku-ve-vergi-kacirmaya-bakis-acisi-diyarbakir-ili-ornegi/9147> adresinden alındı
- Özbilen, Ş. (2010). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özgen, N., & Karadoğan, S. (2009). Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 61-81. https://app.trdizin.gov.tr/dokuman-goruntule?ext=pdf&path=CrnWZGRsXTjRjLjWxD978OSUAL2jXitizhVYmCxNvH6163Yh0k0zxMXfWT_NsdxGqQFASRPvGhHesRDPruzEk46HJaSdGYhyvKCCpEskUxWYcqJlfr8nSlixmkxsuosEdokxNSgKQsxGkKxfzKlonRngJnr7uFohSMBIS5B3mu-FZkaTqIoO0CcoGpb5_nPnKNlfm adresinden alındı
- Özhan, M. (2019). *Güneydoğu Seçmeninin Davranışları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Parlak, N. (2019). Vergi Mükelleflerinin Vergi Ahlakı Düzeyleri : Ordu ili Araştırması. *International Social Sciences Studies Journal*, 6492-6499.
- Pehlivan, O. (2015). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Pieper, A. (1997). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pınar, R. (2021). *Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, O. (2018). *Vergi Afları Karşısında Mükelleflerin Adalet Algısı ve Vergiye Gönüllü Uyum: Bursa İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Poulantzas, N. (1992). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Roth, A. J., Scholz, T. J., & Witte, A. D. (1989). Taxpayer Compliance: An Agenda for Research. *University of Pennsylvania Press*, 1.
- Sandalcı, U., & Sandalcı, İ. (2017). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: 1990-2014. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51-62.

- Savaşan, F., Saraç, M., & Gürdal, T. (2013). *Alevilerde Devlet ve Vergi Algısı*. Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Schmölders, G. (1976). *Genel Vergi Teorisi Çev: Salih Turhan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Schneider, F., Kirchler, E., & Maciejovsky, B. (2001). Social Representations on Tax Avoidance, Tax Evasion, and Tax Flight: Do Legal Differences Matter? *Department of Economics of Johannes Kepler University, Working Paper No: 0104*, 1-27.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: SAGE Publication.
- Song, Y.-D., & Yarborough, T. E. (1978). Tax Ethics and Taxpayer Attitudes. *Public Administration Review*, 38(5), 442-452.
- Stockson, E. (2019). *Cryptocurrency Tips and Tax Deductions*. <https://www.goodreads.com/book/show/43572123-cryptocurrency-tips-and-tax-deductions>.
- Şahbaz, K. İ., & Saruç, N. T. (2012). Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler: Sakarya Üniversitesi Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 57-81.
- Şahin, M., & Hatırlı, S. A. (2016). Türkiye’de Vergi Uygulamaları ve Vergi Ahlakı İlişkisi: Trabzon, Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(18), 253-272.
- Şengün, M. (2007). Ahlaki gelişimin psiko-sosyal dinamikleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(23), 201-220. Ocak 18, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20296/215440> adresinden alındı
- Şenyüz, D. (1995). *Vergilemede Yükümlü Psikolojisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Şenyüz, D., Yüce, M., & Gerçek, A. (2017). *Türk Vergi Sistemi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. (2021, Kasım 15). <https://muhasabat.hmb.gov.tr/genel-butce-gelirlerinin-iller-itibariyle-tahakkuk-ve-tahsilati-2004-2019> adresinden alındı
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2020). Ekim 14, 2020 tarihinde <https://batman.ktb.gov.tr/TR-200619/sehrimiz.html> adresinden alındı
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2021, Nisan 5). <https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56480/genel-bilgiler.html> adresinden alındı
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Şırnak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2021). Şubat 4, 2021 tarihinde <https://sirnak.ktb.gov.tr/TR-56418/tarihce.html> adresinden alındı
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslam'a Giriş*. Anakra: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Tak, A. G. (2020). *Davranışsal İktisat Perspektifinden Türkiye’de Vergi Ahlakının Değerlendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Taşdelen, A. (2007). Vergi Alacağıının Tahakkuku: Bir Aşama ve Bir İşlem. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (56) 1, 279-312.
- Taşkın, Y. (2010). Vergi Aflarının Hukuki Niteliği ve Gerekçeleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 122-128.
- TC Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. (2021, Ocak 2). <https://muhasabat.hmb.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekin, A., Doğan, E., & Çelikay, F. (2018). Vergi Ahlakı Kavramsallaştırmasına Yönelik Bir Değerlendirme: Eskişehir-Kütahya Örneği. *Maliye Dergisi*(175), 228-252.
- Teyyare, E., & Kumbaşı, E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 1-30.
- Thompson, C. (1993). Socialism vs Capitalism: Which is the Moral System? *John M. Ashbrook Center for Public Affaris*, 1(3).
- Torgler, B. (2003). *Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance* Universitat Basel Yayınlanmış Doktora Tezi. Basel.
- Torgler, B. (2004). Tax Morale in Asian Countries. *Journal of Asian*, 15(2), 237-266.
- Torgler, B. (2005). Tax Morale and Direct Democracy. *European Journal of Political Economy*, 21(2), 525-531.
- Torgler, B. (2006). The importance of faith: Tax morale. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 81-109.
- Torgler, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale A Theoretical and Empirical Analysis*. Edward Elgar Publishing: England.
- Torgler, B., & Alm, J. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246.
- Torgler, B., & Murphy, K. (2004). Tax Morale in Australia: What Factors Shape It, Has It Changed Over Time? *Journal of Australian Taxation*, 7(2), 298-335. Mart 9, 2021 tarihinde <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jouaustx7&div=12&id=&page=> adresinden alındı
- Torgler, B., & Schaltegger, C. (2006). Tax Morale: A Survey with a Special Focus on Switzerland. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 142(3), 395-425. Ekim 25, 2020 tarihinde <http://www.sjes.ch/papers/2006-III-4.pdf> adresinden alındı
- Torgler, B., & Schaltegger, C. A. (2005). Tax Morale and Fiscal Policy. *CREMA Working Paper No.2005-30*, 1-34. Eylül 24, 2020 tarihinde

https://www.researchgate.net/publication/5010351_Tax_Morale_and_Fiscal_Policy adresinden alındı

Torgler, B., & Schneider, F. (2005). Attitudes Towards Paying Taxes in Austria: An Empirical Analysis. *Emprica*, 32(2), 231-250. Şubat 4, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/5146081_Attitudes_Towards_Paying_Taxes_in_Austria_An_Empirical_Analysis adresinden alındı

Tosuner, M., & Demir, İ. C. (2008). Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-15.

TÜİK. (2013). *Türkiye İstatistik Kurumu*. TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2013-16052#:~:text=Bireylerin%20kamu%20hizmetlerinden%20genel%20memnuniyet%20d%C3%BCzeylerine%20bak%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1nda%2C%202013%20y%C4%B1%C4%B1nda%20en,adli%20hizmetlerden%20> adresinden alındı

TÜİK. (2018). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Mart 18, 2021 tarihinde TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2017-27699#:~:text=Erkeklerde%20i%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BCne%20kat%C4%B1lma%20oran%C4%B1%200,%33%2C6%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=%C4%B0%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%20en%20y%C3%BCksek%20b%C3%> adresinden alındı

TÜİK. (2020). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Şubat 22, 2020 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=illere%20g%C3%B6re&dil=1> adresinden alındı

TÜİK. (2021). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Ağustos 12, 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Illerde-Yasam-Endeksi-2015-24561> adresinden alındı

TÜİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Şubat 14, 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayıt-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> adresinden alındı

Tunçer, M. (2003). Vergi Ahlakı-Vergi Uyumu İlişkisi ve Türkiye. *Vergi Sorunları Dergisi*(181), 92-114.

Tunçer, M. (2005). Vergi Yardımcılarının Vergi Uyumuna Etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 217-228.

Turan, D., & Yurdakul, A. (2014). Geçiş Ülkelerinde Vergi Ahlakı. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 123-141.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2021, Mart 11). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2022). Şubat 4, 2022 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/>:

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri> adresinden alındı

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*. (2022). Şubat 4, 2022 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butcesi-aylik-gerceklesmeleri/#1581947289475-> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı . (1993). İslam Ansiklopedisi. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tüzün, O., Ekinci, R., & Karabulut, Ş. (2018). Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirlerinin Ekonomik Konjonktür Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 45-54.
- Uygun, G. (2019). *Kültürün vergi ahlakı üzerindeki etkisi: TR 61 bölgesinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Uyguralp, S. (2019). *Türkiye'de 2000 yılından günümüze çıkarılan Vergi Afları ve Bu Afların Trakya Bölgesindeki Vergi Tahsilatlarında Ortaya Çıkardığı Değişmeler*. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Van Blijswijk, J. A., Van Breukelen, R. C., Franklin, A. L., Raadschelders, J. C., & Slump, P. (2004). Beyond Ethical Codes: The Management of Integrity in the Netherlands Tax and Customs Administration. *Public Administration Review*, 64(6), 718-727.
- Wallerstein, I. (2012). *Liberalizmden Sonra*. İstanbul: Metis Yayınları.
- World Values Survey*. (2021, Şubat 10). <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> adresinden alındı
- Yalçın, H., & Başer, A. (1996). Türkiye'deki Mali Aflar ve Vergi Sistemi Üzerine Etkileri. *Vergi Dünyası Dergisi* 173, 104-110.
- Yeniçeri, H., & Çevik, S. (2014). Sosyal ve Politik Etkileşim , Bireysel Değerler ve Vergi Ahlakı Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeli ile Test Edilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 69-90.
- Yeşilyurt, Ş. (2015). Vergi Bilincinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Maliye ve İlahiyat Bölümü Öğrencileri Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 36-56. Ocak 14, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183421> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, B. (2019). Vergi Ahlakı Belirleyicilerine Yönelik Literatür Araştırması: Türkiye Değerlendirmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 42(366), 128-143.

- Yılmaz, İ. (2020). *Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekât-Vergi İlişkisi*. Ankara: Beyan Yayınları.
- YSK. (2021). *Yüksek Seçim Kurulu*. Mayıs 2, 2021 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612> adresinden alındı
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Yücel, E. (2017). Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik Dışı Davranışlarının Vergi Ahlakına Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(73), 229-248.
- Yüceol, H. M. (2013). *Ahlâki Ekonomi*. Ankara: Detay Yayıncılık.